T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Ahmet Arslan

15914003

Danışman

Doç. Dr. Abdurrahim Alkış

Diyarbakır 2017

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Ahmet Arslan

15914003

Danışman

Doç. Dr. Abdurrahim Alkış

Diyarbakır 2017

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "19.Yüzyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

 Tezimin **3** yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

05/07/2017

Ahmet ARSLAN

KABUL VE ONAY

Ahmet ARSLAN tarafından hazırlanan "19.Yüyıldan Günümüze Mardin'de Tasavvuf Kültürü'' adındaki çalışma, 21/08/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Tasavvuf Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr.Abdurrahim Alkış (Başkan)

Doç. Dr. Yahya Suzan (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Saki Çakır (Üye)

ÖNSÖZ

Tarihi çok eskilere dayanan ve âdeta bir açık hava müzesi olan Mardin; birçok bilimsel araştırmaya konu olduğu kadar, film yönetmenleri, yerli ve yabancı turistler gibi muhtelif kesimlerin de ilgi odağı olmaktadır. Bu ilginin neticesinde Mardin'i konu alan çok değerli eserler meydana getirilmiştir. Bunlardan bazıları Mardin tarihini, bazıları Mardin'deki tarihi eserleri konu alırken, bazıları yöredeki gelenek-görenekleri ve daha nice değişik açılardan Mardin'i ele almışlardır. Alanında çok büyük eksikleri gideren ve Mardin ile ilgili başucu kaynakları olan bu eserler üzülerek belirtelim ki Mardin'in tasavvuf kültürü ile ilgili hemen hemen hiç bir bilgi vermemektedir. Hâlbuki çoğu şehrin belediyeleri, valilikleri, sivil toplum kuruluşları; şehirlerinde bulunan tekkeleri, meşâyihi veya şehrin genel tasavvuf tarihini inceletmiş ve bu incelemeleri neşretmişlerdir. Aynı şekilde Mardin'e komşu illerin ve Türkiye'deki ekseri şehrin tasavvuf kültürünü ele alan akademik çalışmalar da mevcuttur. Fakat tespit edilebildiği kadarıyla Mardin tasavvuf kültürü ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum bu sahada büyük bir eksikliğin göstergesidir.

Bu çalışmayla bu alandaki eksikliğin ufak da olsa giderilmesi ümit edilmektedir. Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, kısaca Mardin'in tarihçesine ve genel tasavvuf tarihine değinilmiştir. Birinci bölümde, bölgede en etkili tarîkat olan Nakşibendilik ele alınmıştır. Son bölümde ise Mardin'de tarihi eskilere dayanan Kadirilik, Sa'dilik ve bölgeye en son gelen Ticanilik incelenmiştir.

Tez için gerekli bilgiler elde edilirken ilk dönemlerden itibaren yazılmış pek çok esere müracaat edilmiştir. Diyarbakır, Mardin ve ilçelerinde bulunan halk

kütüphanelerinden ve İSAM kütüphanesinden yararlanılarak araştırma yapılmış ve gerekli bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Tasavvuf alanında yazılmış kitap, makale, doktora ve yüksek lisans tezlerinden de yararlanılmıştır. Eksik kalan kısımlarda bölgedeki tasavvuf kültürü hakkında bilgisi olan zevattan istifade edilmiştir. Aynı zamanda bölgede bulunan dergâhlar ziyaret edilerek dergâhlar hakkında bilgi toplanmaya çalışılmıştır. İstifade edilen eserler ve zatlar kaynaklar kısmında belirtilmiştir.

Çalışmanın Mardin'in geçmişteki ve bugünkü tasavvufî ve kültürel zenginliğini ortaya koyma konusunda bir miktar katkı sağlayacağı ümit edilmektedir

Tezi tamamlamamda desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahim Alkış'a, bölgeyi iyi tanıyıp beni yönlendiren Prof. Dr. Metin Bozan ve Prof. Dr. Nurettin Turgay'a, mesai arkadaşlarım Ömer Tay, Fatih Dede'ye ve aileme teşekkür ederim.

Ahmet ARSLAN
Diyarbakır 2017

ÖZET

Mardin, tarihi çok eskilere dayanan, Hz. Ömer zamanında İslâm hâkimiyetine giren ve bulunduğu coğrafyada önemi olan bir kenttir. Bundan dolayı kent, araştırmacılar tarafından değişik açılardan incelenmektedir. Bu çalışmada 19.yüzyıldan günümüze Mardin'de tasavvuf kültürü incelenmiştir. Erken devirlerde; tasavvuf dünyasına yön veren önemli simaların kısa ziyaretler şeklinde de olsa bölgeyi ziyaret etmesi, bölgeye sonradan yerleşen veya bölgede yetişen birçok mutasavvıfın olması ve bazı tasavvufî kurumların kurulması bölgede tasavvufi hayatın kökenlerinin çok eskilere dayandığını göstermektedir. İncelenen dönemlerde bölgede Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Saʿdiyye ve Ticâniyye olmak üzere dört tarîkatla tasavvufi hayat varlığını devam ettirmiştir. Bu dönemlerde Nakşibendiyye'nin, bölgede var olan diğer tarîkatlara göre daha yaygın olduğu, bu tarîkatı temsil eden zevatın bilhassa ilme çok büyük önem vererek açtıkları medreselerle bölgenin ilim hayatını canlandırmaya katkı sağladıkları görülmektedir. Bölgede, etkili olan diğer tarîkatlar ise Kadiriyye, Saʿdiyye ve Ticâniyye'dir. Kâdiriyye ve Saʿdiyye, bölgede hemen hemen kuruldukları günden itibaren temsil edilmiştir. Fakat zamanla etkilerini yitirdikleri hatta Saʿdiyye'nin artık hiç temsil edilmediği görülmektedir. Ticâniyye ise varlığını bölgede daha çok Şeyh Muhammet Turkî ile hissettirmiş ve onun vefatından sonra halkın içindeki temsil yetkisini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Mardin, Tarîkat, Nakşibendiyye, Saʿdiyye, Kâdiriyye, Ticâniyye

ABSTRACT

Mardin is important city in its geography. İts history is very old. İt entered under Islamic rule in the Caliph Omar's period. Therefore examined by various researchers from different angles. In this study was examined mystic culture in Mardin from 19th century to our day. Visiting of important people who guide the world of Sufism the region in the early period, although a short visits, existence of many sufies that settled there later or grown there and establishment of some mystical institutions shows that origins of mystic life in the region based on very old times. Mystic life continued in region with four sects during the periods we studied: Naqshibandiyya, Kâdiriyya, Sa'diyya and Ticâniyye. In these periods, Nakshibendiyye was more common than other orders in the region. Persons who represented the sect gave importance to knowing and they have contributed to revitalize the science life by madrasahs in the region. Other effective sects are Kadiriyye, Sa'diyye and Ticâniyye. Karadiyye and Sa'diyye have been represented in the region almost since the day they were founded. But it seems that they lost their influence over time even Sa'diyye is no longer represented. The Tijaniyya made her presence more with Sheikh Muhammad Turkî and gradually began to lose the authority of representation within the people after his death.

Anahtar Kelimeler

Mardin, tariqa, Naqshibandiyya, Saʿdiyya, Kâdiriyya, Ticâniyya.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VII**
GİRİŞ **1**
1.İSLAM FETHİNDEN 19. YÜZYILA KADAR MARDİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ **1**
2. MARDİN TASAVVUF TARİHİNE GENEL BAKIŞ **4**

BİRİNCİ BÖLÜM

19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE NAKŞİBENDİYYE TARÎKATI

1.1. HAMİDÎ KOLU MUTASAVVIFLARI **19**
1.1.1. Şeyh Hâmid (1802-1882) 22
1.1.2. Şeyh İbrâhîm (1821-1859) 31
1.1.3. Şeyh Abdullah (1835-1910) 32
1.1.5. Şeyh Abdulhalîm (1841-1912) 33
1.1.4. Şeyh Muhammed Alaaddin (1837-1866) 34
1.1.6. Şeyh Abdurrahman Zihnî Efendi (1852-1910) 35
1.1.7. Şeyh Hâmid ve Evladından Sonra Dergâhların Durumu 37
1.2. SEYDÂÎ KOLU MUTASAVVIFLARI **41**
1.2.1. Şeyh Fahreddin (1910-1972) 45
1.2.2. Şeyh Halil es-Serdefî (1919-2002) 50
1.2.2.1. Şeyh Halil es-Serdefî 'den Sonra Dergâhın Durumu 53
1.2.3. Şeyh Muhammed Beşir el-Halilî (1916-1966) 54
1.2.4. Şeyh Musa Gundigî (1925-1991) 55
1.2.4.1. Şeyh Musa Gundigî'den Sonra Dergâhın Durumu 58
1.3. HAZNEVÎ KOLU MUTASAVVIFLARI **59**
1.3.1. Şeyh Abdurrezak el-Helelî (1896-1980) 61

1.3.1.1. Şeyh Abdurrezâk el-Helelî'den Sonra Dergâhın Durumu 66
1.3.2. Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (1927-2003) 69
1.3.2.1. Şeyh Muhammed el-Hayderî'den Sonra Dergâhın Durumu 73
1.3.3. Şeyh Hüseyin Kınıkî-Kertuvinî (1893-1975) 74
1.3.4. Şeyh Abdullatif (1899-1976) 75

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE DİĞER TARÎKATLAR

2.1. KÂDİRİYYE TARÎKATI 79
2.1.1. Şeyh Musa ez-Zûlî Zâviye ve Türbesi 82
2.1.2. Şeyh Ramazan Eydo (1849-1900) 86
2.1.3. Şeyh Ahmed-i Kesk (1860- 1954) 89
2.2. SA'DİYYE TARÎKATI 91
2.3. TİCÂNİYYE TARÎKATI 97
SONUÇ 101
KAYNAKÇA 104

KISALTMALAR

Aü.	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DHK. MT.	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
İ.MVL.	İrade Meclis- i Vala
İFAV.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı
M.Ö.	Milâttan önce
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik
Ts.	Tarihsiz
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
yy.	Yayınevi Yok/ Basım Yeri Yok

GİRİŞ

1.İSLAM FETHİNDEN 19. YÜZYILA KADAR MARDİN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Tarihi çok eskilere dayanan Mardin, İslam hâkimiyetine 640 yılında Hz. Ömer'in kumandanlarından İyaz b. Ganem'in kumandanlığında barış yoluyla girmiştir.[1] İyaz b. Ganem'in ordusunda Halid b. Velid, Muaz b. Cebel, Said b. Zeyd gibi seçkin sahabeler de bulunmaktaydı.[2]

Mardin tarihçilerinden Abdulgani Efendi'nin bildirdiğine göre; İyaz b. Ganem, kentin yönetimini Hristiyanlıktan İslamiyet'e geçen ve fetih öncesi Mardin'in hâkimleri olan Şahriyaroğlu Amid ve Mariye'ye bırakmıştır. Mardin bu ailenin elinde yüz sene kalmıştır. Ardından kent, ıssızlaşarak harap halde yüz yıl kalmıştır.[3] Üç halîfe, Abbasi ve Emevi dönemlerinde kaynaklarda Mardin isminin zikredilmemesi bu bilgiyi teyit etmektedir. Bu dönemlerde Mardin, el-Cezire valisinin Mardin'e gönderdiği nâipler tarafından yönetilmiştir. Bölge, bu dönemlerde bölgeye göç eden Arap kabileler ve Harici İsyanlar neticesinde istikrarsız bir dönem geçirmiştir.[4]

9. yüzyılın ikinci yarısından sonra Mardin ve yöresi, Musul merkezli Hamdân ailesinin yönetimindedir.[5] 990'dan itibaren Mardin, Mervânilerin hâkimiyetine girmiştir.[6]

---

[1] Mehmet Taştemir, "Mardin", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2003, c. 28, s. 44.
[2] Abdulgani Fahri Bulduk, **Mardin Tarihi**, Burhan Zengin (Yay. Haz.), GAP İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 6.
[3] Bulduk, **Mardin Tarihi**, s. 21.
[4] Hasan Şimeysânî, **Medînetü Mârdîn (Mine'l Fethi'l-ʿArabî İlâ Seneti m.1515/h.921),** ʿÂlemü'l-Kitâb**,** Beyrût 1987, ss. 54-65.
[5] Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 77.

Mervâniler döneminde Mardin, istikrarlı bir dönem geçirmiş ve özellikle Mervânilerden Nâsirudevle Ahmed (1011-1061) zamanında bayındır hale gelmiştir. Bu hanedanlık devrinde yaşanan önemli olaylardan biri; bölgeye doğudan ve kuzeyden sarkan Türkmen akınlarının yoğunlaşmasıdır. Böylece Kürdlerin, Ermenilerin, Yakubi ve Nasturilerin yaşadığı bölgenin yeni bir ırkla tanışması bu dönemde olmuştur.[7]

Mardin, 1108 senesinde Artuklular'ın hâkimiyetine girmiştir.[8] Artuklular, Mardin'i salt askeri harekâtların üssü olmaktan çıkarıp el-Cezire'nin en önemli siyâsî, kültürel ve ekonomik merkezlerden biri haline getirmişlerdir. Aynı zamanda Artuklu hâkimiyetine kadar azınlıkta olan Müslüman nüfus; bölgeye Müslüman-Türk akışının yoğunlaşması sonucu baskın hale gelmeye başlamıştır. Müslüman nüfusun artması dini kurumlara olan ihtiyacı doğurmuş, bunun sonucunda Artuklular döneminde günümüz Müslüman nüfusun ihtiyacını bile karşılayacak kadar dini kurum inşa edilmiştir.[9]

Artuklular devrinde ilimize gelen İbn Battûta da (v. 1368); kentte birçok medrese, cami ve zâviye inşa edildiğinden bahsetmiştir.[10]

Artuklu meliki Sultan İsa'nın ölümü üzerine yerine kardeşi Melik Salih geçer. Bu dönemde bölgede Karakoyunlu-Akkoyunlu çatışması yaşandığından Melik Salih, Karakoyunlu Bey'i Kara Yusuf Bey'i Mardin'e davet eder. Mardin'i kendisine teslimi şartıyla daveti kabul eden Kara Yusuf Bey, Mardin'e gelir ve Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman Bey'i mağlup eder. Daha sonra Melik Salih'e Musul'u iktâ olarak verir ve kendi adamlarından birini Mardin'e vali olarak tayin eder. Böylece 12. yüzyılın başından başlayıp üç asır süren Artuklu hâkimiyetinden sonra Mardin'de Karakoyunlu hâkimiyeti başlar. 1402'de başlayan Karakoyunluların Mardin hâkimiyeti ise otuz yıl sürer ve 1432'de Mardin'de Akkoyunlular devri başlar.

---

[6] Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Ezrak el-FârikÎ, **Târîhu'l-Fârikî,** Abdüllatîf Avad(nşr.), İdâretü'l-İhyâü't-Türâs, Kahire 1959, s. 50-51.

[7] Aydın, Emiroğlu, Özel, Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, s. 79.

[8] Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,** Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980, s. 145.

[9] Abdülbaki Bozkurt, **"el-Cezire Fatihi İyaz Bin Ğanem Ve Mardin'in İslamlaşması",** (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006) s. 78.

[10] İbn Battûta, **Tuhfetü'l-Enzâr fi Garâibi'l-Emsar ve ʿAcâibi'l-Esfâr**, Akademiyet'ül Memeleket'il Mağribiyye, Ribat 1417, c.2, ss. 86-88.

Abdulgani Efendi, Karkoyunluların Mardin ve civarında yaptıkları bir esere rastlanılmadığını belirtir.[11]

16. yüzyılın başlarına kadar Mardin'de hüküm süren Akkoyunlular, Mardin ve çevresinde pek çok eser inşa etmiş ve bu eserlere birçok vakıf bağışlamışlardır.[12] Akkoyunlulardan sonra ise Mardin'i 1507'de Safeviler kendi hâkimiyetine almıştır.[13]

Çaldıran Savaş'ında Safevileri yenen Yavuz Sultan Selim, İran seferinden Amasya'ya dönerken İdrîs-i Bidlisî'yi (v. 1520) Urmiye Göl'ünden Malatya'ya ve Diyarbakır'a kadar uzanan Kürdistan bölgesini Şah İsmail'e karşı ayaklandırıp Osmanlı'ya bağlamaya teşvik için bu bölgeye gönderir. İdrîs-i Bitlisî, hiçbir çatışma yaşamadan Urmiye, Sorân, Bitlis ve Cizre'de bulunan Kürd beylerini Osmanlı hâkimiyetine girmeye ikna eder.[14] Bilindiği üzere; Osmanlı ve Safeviler arasında yaşanan rekabetin ana nedeni, sünnî-şiî çatışmasıdır. Kürd beylerinin İdrîs-i Bitlisî'nin davetine icabet etmelerinde en büyük etken bu olmalıdır. Kürdistan Bölge'sinin büyük kısmının Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Şah İsmail, Kara Han'ı Urfa hâkimi Durmuş Beyle birlikte Diyarbakır'ın zaptı için gönderir. Diyarbakır halkı, İdrîs-i Bitlisî vasıtasıyla I. Selim'den yardım ister.[15] I. Selim, bu yardım isteği üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa'yı görevlendirir. Bıyıklı Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı ve Safevi ordusu arasında Kızıltepe yakınlarındaki Dede Kargın mevkiinde 1516'da yapılan harpte Osmanlı ordusu galip gelir. Bu harp neticesinde Mardin bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girer.[16]

Artuklular devrinde "rönesans" yaşayan Mardin'de; Osmanlı idâresi altında önemli bir hadise cereyan etmez. Dolayısıyla 19. yüzyıla kadar geçen üç yüzyıllık zaman dilimi Mardin için kendi dinamikleriyle ayakta duran İstanbul'un tam egemenliğinde değil belki gölgesinde geçen bir dönem olur.[17] Nitekim geçen bu kadar asra rağmen Mardin hâlâ bir Artuklu şehri olarak hatırlanmaktadır.

---

[11] Bulduk, **Mardin Tarihi**, s. 140.
[12] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 13.
[13] M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi**, c. 17, s. 49.
[14] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 16.
[15] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 17.
[16] Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 6, s. 117.
[17] Aydın, Emiroğlu, Özel, Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, s. 118.

19. yüzyılda ilimizde göze çarpan en önemli iki husus, misyonerlerin faaliyetleri ve yerel yönetimler ile merkezi yönetimler arasında çıkan çatışmalardır. Merkezi yönetim ve Mardin'deki yerel yönetimler arasında çıkan bu çatışmalar Mardin tarihini ele alan kaynaklarda geniş bir şekilde ele alınmıştır.[18] Çatışmaları konu alan kaynaklar tarandığında, Mardin "*yaşamayan sadece savaşan*" bir kent olarak dikkat çekmektedir.[19]

Bölgenin genelinde görülen bu iki hareket tasavvuf erbâbının bölgede daha etkili olmasını sağlamıştır. Özelikle bölgede 19. yüz yıldan itibaren Nakşibendi şeyhler etkili olmaya başlamıştır.[20] Mardin için de aynı durumun geçerli olduğu görülmekte ve Nakşibendiliğ'in, ilimizde de en etkili tarîkat konumuna yükseldiği görülmektedir.

2. MARDİN TASAVVUF TARİHİNE GENEL BAKIŞ

Mardin'in tasavvuf kültüründen bahsetmeden önce konumuzun daha iyi anlaşılması için kısaca tasavvuf tarihinden bahsetmek faydalı olur.

Tasavvuf tarihi; tasavvufun ortaya çıkışını, müesseselerini, büyük fikir adamlarını, tarîkatları ve tarîkat kurucularını, diğer İslamî müesseselerle münasebetini, tarihi seyir içinde inceleyen ilmin adıdır. Tasavvuf tarihi, genel kabul gören görüşe göre şu dönemlere ayrılmaktadır:

Zühd Dönemi

Tasavvuf Dönemi

Tarîkatlar Dönemi[21]

Tasavvuf tarihinde; asr-ı saâdetten başlayarak tabiîn ve tebe-i tabiîn devrini kapsayan hicrî iki asırlık dönem, zühd dönemi olarak adlandırılmaktadır.[22]

---

[18] Bu çatışmalar için bkz. (Bulduk, **Mardin Tarihi**; Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**; Hüseyin Haşimi Güneş (Haz.), İstanbul 2007; İbrahim Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009.)

[19] Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti,** s. 25.

[20] Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 334-340.

[21] H.Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 76.

Zaten tasavvuf, başlangıçta bir zühd hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim kronolojik esasa göre ilk tasavvuf tanımı yapan Maʿruf Kerhî'nin tasavvufu, zühdü temel alarak tanımladığı görülmektedir. Marʿuf Kerhî'ye göre: "Tasavvuf hakikatleri almak, insanların elindekinden ümit kesmektir."[23]

Zühd hareketi, asr-ı saadetten sonra ortaya çıkan aşırı dünyevileşmeye bir tepki olarak doğmuştur. İlk sûfîlerden Hasan-ı Basrî, dünyevileşmenin getireceği tehlikeleri sezmiş ve etrafındakilere şu şekilde öğütte bulunmuştur: "Ey Âdemoğlu! Yapayalnız öleceksin, yapayalnız gireceksin mezara, yapayalnız dirileceksin ve yapayalnız hesap vereceksin. Öyleyse bu yalancı dünyaya neden tamah ediyorsun?" Kısa süre zarfında Hasan-ı Basrî gibi zâhidlerin etrafında halkalar oluşmuş ve belli bölgelerde zühd mektepleri oluşmaya başlamıştır. Bunların başlıcaları Medîne, Basra, Kûfe ve Horasan mektepleridir.[24]

Bu dönemde ortaya konulan fikirler, âyet ve hadislerin yorumlanması ile teşekkül ettiğinden ortaya konulan fikirler bundan sonraki dönemlere nazaran tartışma konusu olmadığı gibi bu dönemin şahsiyetleri tarîkatlar üstü şahsiyetler olarak kabul görmektedir. Zühd döneminde, Kitabü'z-Zühd'lerin dışında eser yazılmamıştır. İlk defa sûfî diye nitelenen şahıs bu devrin simalarından olmakla beraber bu dönemde genel itibariyle sûfîleri tanımlamak için; âbid, nâsik, bekkâûn, zâhid, kurrâ gibi kavramlar kullanılmıştır.[25]

Tasavvuf dönemi, tasavvufun sadece zühd olmaktan çıkıp mistik bir karakter kazanmaya başladığı, IX- XII. asırlar arası süreleri kapsayan zaman dilimidir.[26]

Önceki dönemde kavramların, âyet ve hadislerden hareket edilerek yorumlandığına değinilmişti. Bu dönemde ise ayet ve hadislerden hareket etmekle beraber değişik yorum ve te'villere başvurulmuş, farklı açılardan izahlar getirilmiş ve tasavvuf bu yorumlar sayesinde kimliğini inşa etmiştir. Bu dönemde fenâ, bekā,

---

[22] Kadir Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 237, s. 109.
[23] H.Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 29; Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nichols'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 29, s. 389.
[24] Annemarie Schimmel, **İslam'ın Mistik Boyutları**, Ergün Kocabıyık (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001; s. 49, H.Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 101.
[25] Kadir Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 122.
[26] Özköse, **Tasavvuf El Kitabı**, s. 141.

havf, recâ, kabz, bast, mahv, isbât, vârid gibi tasavvufun kendine has kavramları oluşmuştur. Tasavvufun meselelerini ve terimlerini açıklayan en önemli tasavvuf eserleri bu dönemde yazılmıştır. Vahdet-i vücûd'un nüvesini teşkil eden şathiyelerin sahipleri Bâyezid el-Bistâmî (v. 848) ve Hallâc-ı Mansûr (v. 921) bu dönemin sûfîlerindendir.[27]

Bu dönemde, Hallâc-ı Mansûr ve Aynülkudât-ı Hemedânî'nin (v. 1131) halka açık idamlarla cezalandırılması gibi sûfîlerin kovuşturmaya uğradığı hadiseler de yaşanmıştır.[28]

Tarîkatlar dönemi ise milâdî XII. Yüzyıldan günümüze kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde tasavvufî tefekkürün İbnü'l-Arabî gibi büyük temsilcileri yetişmiş, tarîkatlar ortaya çıkmış, zaman zaman medrese-tekke çatışması yaşanmış, tevbe ve zikir gibi ferdî ibadetler topluca yapılmaya başlanmış ve çile, râbıta gibi önceden olmayan uygulamalar ortaya çıkmıştır.[29]

Kısaca tasavvuf tarihine bu şekilde değinildikten sonra Mardin'in tasavvuf tarihine genel olarak bakılabilir. Evvela tasavvuf düşüncesinin teşekkülünde önemli yeri olan ve bölgeye kısa süre de olsa uğrayan zatların bölgedeki faaliyetlerine değinilecektir. Daha sonra ise bölgeden olan veya bölgeye yerleşen sûfî-meşrep zatlar hakkında bilgi verilecektir.

Bilindiği üzere sûfî kelimesinin ortaya çıkış tarihi tasavvuf tarihinin önemli konularındandır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kelime bölgede ilk olarak İmam Malik'e (v. 795) gelen birinin, Nusaybin'de sûfî diye adlandırılan bazı grupların olduğunu haber vermesi hadisesinde karşımıza çıkmaktadır.[30] Tasavvuf tarihinde sûfî

---

[27] Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s. 104; Hülya Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 186; Kadir Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 143.

[28] Annemarie Schimmel, **İslam'ın Mistik Boyutları,** s.18; Hülya Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,** s. 259.

[29] Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 75; Hülya Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,** s. 319.

[30] Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-Medârik ve Taḳrîbü'l-Mesâlik**, Abdulkâdir es-Sehrâvî (thk.), Matbe'tü Fedâle-el-Muhammediyye, Mağrib 1966, c. 2, s. 53.

lakabıyla anılan ilk kişinin Ebû Hâşim el-Kûfî (v. 150)[31] olduğu düşünülürse bu bilgi, erken dönemlerde yörede sûfîlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Mardin yöresinde karşımıza çıkan ilk önemli sûfî ise Ebû Bekr Zekkâk (v. ?), Ebû Bekr Mısrî (v. ?), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297) gibi büyük sûfilerle görüşen ve devrinin önde gelen sûfîsi olan Ebû Bekir Dukkî (v.970)'dir.[32] Birçok kaynakta tercüme-i hâline rastladığımız bu zatın yöreye uğradığına dair bilgiye ise sadece Mevlânâ Camî'nin *Nefâhât'ül-Üns* adlı eserinde rastlamaktayız. Kendi ağzından yörede yaşadıkları, zikredilen eserde şu şekilde geçmektedir: *Nusaybin'de Semî'î'ye misafir oldum. Keyifli, sohbeti hoş biriydi ve aramızda hiçbir yabancı da yoktu. Semî'î dedi ki: Hem aramızda yabancı yok hem içimizde ilâhi söyleyecek biri de varken bu durgunluk da nedir? Dükkî: Vaktimiz semanın üstündedir. Semî'î bu ne demek dedi? Dükkî: İlahicinin söylediği ilahilerde sen ben var hâlbuki tasavvufta sen ben yok, sûfiler bir olmak zorundalar. Bu sözden sonra hal hâsıl oldu. Meclistekiler bağrışmaya elbiselerini yırtmaya başladı öyle ki mecliste elbisesini yırtmayan hiç kimse kalmadı.*[33] Bu hadise erken dönemlerden itibaren bölgede semâ meclislerininin kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kaynaklardan İşrâk Felsefe'sinin kurucusu Şeyh-i İşrâk Sühreverdî el-Maktul'un (v. 1191) de Mardin'e uğradığını öğrenmekteyiz. Sühreverdî; Düneysır, Diyarbakır ve Hani'de bulunmuş ve özellikle bahar aylarını Hani'de geçirmekten çok hoşlanmıştır.[34]

Sühreverdî, bölgedeyken fikir alışverişinde bulunduğu ve dostluk kurduğu kişi Fahreddin el-Mardinîdir. Yörenin yetiştirdiği en önemli simalardan olan Mardinî, zamanın önde gelen filozof ve hekimlerinden olup 1118 senesinde Mardin'de doğmuştur. İbnü's-Salâh'tan felsefe ve İbnü't-Tilmîz'den tıp dersi alarak bu iki alanda uzmanlaşmıştır. Mardinî, 1198 senesinde Mardin'de vefat etmiştir.

---

[31] Süleyman Uludağ, "Sûfî", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 37, s. 471.

[32] Ebû Abdîrrahman es-Sülemî, **Tabaḳâtü's-Sûfiyye,** Mustafa Abdulkâdir Atâ (thk.), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 335; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Tarihu'l-İslam ve Vefâyati'l-Meşâhir ve'l-A'lâm**, Beşâr Avâd Ma'rûf (thk.), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, yy 2003, s. 154; Câmî, Abdurrahman, **Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds,** Muhammed Edîb Câdir (thk.), Dârü'l Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 2003, s. 281.

[33] el-Câmî**, Nefehâtü'l-Üns**, s. 282.

[34] Seyyid Yahya Yesribî, **Kalender ve Kale- Şeyhu'l-İşrâk Sühreverdî'nin Hayat Hikâyesi**, Kenan Çamurcu (Çev.), İnsan Yayınları 2015, s. 199-212.

Yanında bulunanlar vefat etmeden önce söylediği son sözünün "Allah'ım sana ve peygamberine inandık." olduğunu belirtmişlerdir.[35]

Fahreddin el-Mardinî, çevresindekilere Sühreverdî hakkında şöyle demiştir: "Bu genç ne kadar zeki ve ne kadar fesahat sahibi! Zamanımızda onun gibi birisine hiç rastlamadım. Ancak ben, düşüncesiz hamlelerinin çokluğu ve tedbirsizliği yüzünden başına bir iş gelmesinden korkuyorum."[36] Fahreddin el-Mardinî, Sühreverdi'nin öldürüldüğünü haber alınca çevresindekilere: "Size demedim mi? İşte ben bundan korkuyordum." demiştir.[37]

Sühreverdiyye tarîkatının kurucusu olan Ebu Hafs Ömer Şihâbüddin es-Sühreverdî (v. 1234) de Mardin'in Kızıltepe ilçesine uğramıştır. Şeyhler şeyhi olan Sühreverdî'ye Abbasi Devlet'inin 34. halîfe Nâsır-Lidînillah saygı göstermiş ve kendisine diplomatik görevler vermiştir. Bu diplomatik görevler sayesinde Necmeddin Dâye (v.1256), İbnü'l-Arabî (v.1240), Mevlânâ (v.1273) ve İbü'l-Fârid (v.1235) ile görüşme fırsatı bulmuştur.[38]

Sühreverdî, bu görevleri esnasında Kızıltepe'ye de uğramıştır. Kızıltepe'de el-Câmiʿul-Ğarbi en-Nâsırî'deki vaazına şehrin ileri gelenleri de katılmış ve vaazında sûfîlerin hayatından örnekler vererek halkta tasavvuf bilinci oluşturmaya çalışmıştır.[39] Bize bu bilgileri veren ve Kızıltepeli olan İbn İlalmış[40], ayrıca kısaca Sühreverdî hakkında bilgi de vermiştir. Bu bilgiler, müellif tarafından bizzat görülüp kaleme alındığından ayrı bir öneme hâizdir. Bu nedenden ötürü onun Sühreverdî hakkında yazdıklarını aynen aktarıyoruz:

---

[35] İbn Ebî Usaybia, ʿ**Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ,** Dârü Mektebeti'l-Hayat, Beyrût ts., s. 402-403.

[36] Şemsuddîn eş-Şehrezûrî, **Nuzhetü'l-Ervâh Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri**, Eşref Altaş (çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2005, s. 874.

[37] İbn Ebû Usaybia, ʿ**Uyûnü'l Enbâ'**, s. 590.

[38] Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayınları, İstanbul 2006, s. 106-107.

[39] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, İbrahim Salih (thk.), Darü'l-Beşâir, Dımaşk 1992, s. 27.

[40] Bu zat, Kızıltepe'de 1178 yılında doğmuş 1242 yılında vefat etmiştir. Kızıltepeli olan veya buraya sonradan gelen âlimlerin hayatını kaleme alan *Târîhu Düneysir* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser devrin ilim ve tasavvuf hayatını gösteren ve bölgede yaşayan biri tarafından telif edilen nadir eserlerdendir. Bizde bu bölümde büyük oranda onun eserinden istifade ettik. Tarihçi, muhaddis ve tıp âlimi olan bu zat ve eseri *Târîhu Düneysir* için bkz. (Abdurrahman Acar, **Artuklu Tarihinin Bilinmeyen Bir Kaynağı: Ömer b.Hıdır b. İlalmış'ın Tarihu Dünseysiri,** 15.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, c.3, s.635-65).

"*Sühreverdî muteber bir tasavvuf şeyhidir. Amcası Ebu'n-Necîb Sühreverdî'den hırka giymiş, tasavvuf ve zühd konusunda kitaplar te'lif etmiştir. Bağdât'da fakir bir halk gurubuna vaazla irşada başlamış, zamanla meclisine kadın ve erkeklerden oluşan büyük kitleler katılmıştır. Cemaat halinde yanında gelip tevbe edenler olduğu gibi yanında İslam'ı seçen gayr-i müslimler de olmuştur."* Müellif, onun sade elbiseler giydiğinden ve halka seci bir dille hitap ettiğinden de bahseder.[41]

Şeyhu'l-Ekber İbnü'l-Arabî de Mardin bölgesine gelen sûfîlerdendir. *Fütûhât-ı Mekkiye'sinde* niyet kutublarının sırlarını açıkladığı kısımda bu kutuplardan bir kişi ile Kızıltepe'de karşılaştığını belirtmiştir. Bu zatın ismi, Ömer el-Firkavî'dir.[42] Tespit edebildiği kadarıyla bu zat hakkında bu malumattan başka bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca İbnü'l-Arabî, Kızıltepe'de Recebîyyun taifesinden bir zatla karşılaştığını aynı eserinde zikretmiştir. Recebîyyun taifesinin sayısı devamlı kırk kişidir, sayılarında artma olmadığı gibi azalma da olmaz. Anlattığına göre, bu zata Râfizîler domuz suretinde görünmektedir. Belirttiğine göre bu zat, ne zaman Râfizîlerle karşılaşsa onları tanımakta ve hemen tevbe etmelerini istemektedir. Sadece diliyle tevbe etmeleri halinde ise onlar domuz suretinde görünmeye devam ettiklerinden onları tekrar tevbeye davet etmekte ve ancak içten bir tevbe sonrasında insan suretinde gözükmektedirler. Hatta iki tane sünnî hadis âlimi Râfizîliğ'e kaymış fakat bunu çevrelerinden saklamaktadırlar. Recebîler taifesinden olan zat onlarla karşılaştığında durumu anlar ve onlara şöyle der: *"*Sizi iki domuz olarak görüyorum, bu Râfizîler hakkında Allah ile benim aramdaki bir alâmettir." Bunun üzerine bu iki âlim duruma şaşırır ve içlerinden tevbe edince onlara: "İşte şimdi o mezhepten döndünüz, çünkü sizi insan olarak görüyorum."[43] der.

Mardin'e gelen mutasavvıfların biri de İbrahim Gülşenîdir (v.1534). Aslen Diyarbakırlı olan Gülşenî, ilim tahsili için Tebriz'e gider. Burada ilim tahsilinin yanında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın dikkatini çeker ve sarayda önemli bir mevkiye yükselir. Burada aynı zamanda Halvetî şeyhlerinden Dede Ömer Rüşenî'ye

[41] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 143-144.
[42] Muhyiddin Muhammed İbnü'l-Arabî**, Fütûhât-ı Mekkiye**, Ekrem Demirli (çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, c. 2, s. 160.
[43] Muhyiddin, Muhammed İbnü'l-Arabî**, Fütûhât-ı Mekkiyye**, c. 6, s. 119.

(v. 1486) intisap eder ve seyr ü sülûkunun ardından Dede Ömer Rüşenî kendisine halifelik verir. Uzun bir süre Tebriz'de kalan Gülşeni, Akkoyunluların zayıflamasıyla baş gösteren siyasi istikrarsızlık yüzünden Mısır'a gitmek için 1501 yılında yola çıkar. Bu sefer esnasında memleketi Diyarbakır'a gelen Gülşenî, hemşerilerinin büyük sevgisiyle karşılanr.[44]

Akkoyunlu Devlet'inde merkezi idarenin zayıfladığı bu dönemde Akkoyunlu sultanları çeşitli bölgelerde hâkimiyetlerini ilan etmişlerdir. Gülşeni'nin bölgeye geldiği dönemde Diyarbakır ve Mardin, Sultan Kasım'ın hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Gülşen'i Diyarbakır'a geldikten birkaç gün sonra da Sultan Kasım'ın kızı vefat eder. Taziye için Sultan Kasım'a giden Gülşeni, sultanın yanında kaldığı sürede acısını dindirir ve onun muhabbetini kazanır. Sultan ile Güşenî'nin yakınlaşması bazı çevreleri rahatsız eder ve onun Akkyunlu sultanı Elvend Han'ın şeyhi olduğunu belirtirler. Güleşenî'nin Diyarbakır'a da eşrafın Elvand Han'a itaat etmelerini sağlamak için geldiğini söylerler ve bundan ötürü onun kentten kavulmasını isterler. Kısa bir süre sonra Mardin'e giden Sultan Kasım ise şeyhi de yanına aldırır. Mardin'de kendisine zâviye inşa etmeyi teklif eden Sultan'ın teklifini ise *"*Maşrikten mağribe değin mutlak benim zâviyem iken mukayyed zâviyeye niçin mukayyed olayım?" diyerek reddeder.[45]

Fakat daha sonraki gelişmeler, Kasım Padişah'ın adamlarını haklı çıkaracak şekilde gelişmiştir. Zira Elvend, Bağdat'ta zor durumda olduğundan dolayı Kasım Padişah'tan bazı yerleri ister. Kasım Padişah elçiye Elvend'in ülkesine gelmemesini aksi takdirde kan dökületeceğini söyleyerek Elvend'in isteğini geri çevirir. Elçi, padişahın yanından ayrıldıktan sora Güşenî'ye Elvend için dua ve tasiye almak üzere uğrar. Gülşenî, dua ettikten sonra elçiye şöyle der: "Benden oğluma selâm söyle, doğru Mardin'e gelsin ve Mardin'in zehrini Müslümânlardan ref' eylesin. Kimse önünde duramaz" der.[46]

[44] Himmet Konur, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s.116.
[45] Konur, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı,** s.117.
[46] Konur, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı,** s.117.

Elçi, Sultan Elvend'e haber verince ordusunu hazırlar ve Mardin'de Kasım'ın üzerine yürür. Bir baskınla ordusunun çokluğuna güvenen Kasım'ı esir alır ve askerlerinin çoğunu öldürür.[47]

Şeyh, kutlama için Elvend'e geldiğinde büyük saygı görür ve Elevend onun zaferde büyük pay sahibi olduğunu ikrar eder. Ayrca Elvend, Mardin kalesinin kan dökülmeden teslimi için şeyhten yardım talep eder. Gülşenî'nin teşebbüsleriyle kale fethedilir. Bölgede uzun süre kalan Gülşenî, daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve vefatına kadar faaliyetlerini burada sürdürmüştür.[48]

Görüldüğü üzere tasavvuf ilminin teşekkülünde önemli rolleri olan bu zatlar bölgeyi ziyaret etmiş ve yörede karşılaştıkları sûfî-meşrep zatlardan bahsetmişlerdir. Yörede geçirdikleri zamanlardaki faaliyetleri hususunda elimizde detaylı malumat bulunmasa da bu zatların yöreyi ziyaret etmesi ve daha sonra yöreden bahsetmeleri veya yörenin müelliflerinin daha sonra burada geçirdikleri zamanlarla onları anması önemli bir husustur.

Bunun yanında aşağıda hayatları aktarılacak olan ve yöreden olan ya da sonradan buraya yerleşen sûfîler de mevcuttur. Bu zatlardan, bölgede yetişen tabakat müellifi İbn İlalmış'ın ve bölgeye gelen seyyahların bahsettikleri zatlara değinilecektir.

İbn İlalmış'ın bahsettiği zatların ilki, Ebu'I-Meâlî b. Ebi'l-Ceyş ed-Düneysırî (v. ?)'dir. Bu zat, Şam'a ve Halep'e ilim tahsili için gider. Şam'da meşhur kurrâ Ebû Caʿfer el-Kurtubî'den (v. 1200) ders alır. İlim tahsilinin ardından Duneysir'a gelir ve burada zâhidane bir hayat sürmeyi tercih eder. Devamlı halvet halinde olan ve insanlar arasına karışmayan bu zat, devamlı Kur'an okur ve şöhreti sevmezdi. Sultanlar ve yakınlarıyla beraber olmaktan özellikle kaçınır hatta kendisine teklif edilen imamlık görevini devlet büyükleri ile karşılaşmamak için kabul etmemiştir.[49] Bu zat hakkında kaynağımızın verdiği bilgiler bunlarla sınırlıdır ve araştırabildiği kadarıyla kendisinden bahseden başka bir kaynak bulunmamaktadır.

---

[47] Konur, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı,** s.117.
[48] Konur, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı,** s.118.
[49] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s.37; İbnü'l-Adîm, **Büğyetü't-taleb fî Târîhi Haleb**, Sehîl Zekâr (thk.), Dârü'l-Fikr, yy ts., c. 10, s. 4629.

Kendisi hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Ebû Umran Mûsâ el-Mâkisî (v. 1211) de İbn İlamış'ın bize tanıttığı zâhidlerdendir. İbnü'l Cevzî (v. 1201) ve İbn Küleyb el-Harrânî'den (v. 1200) hadis ve Ebû Muzaffer'den (v. 1218) fıkıh dersleri almıştır. İlim ile ameli bütünleştiren el-Mâkisi, Düneysir'de bulunan Şihâbiyye Medresesin'de ders vermiştir. İlmî münazaralarda sesini yükseltmez, karşısındakileri sıkmamaya çalışır ve sadece gerçeklerin ortaya çıkmasını hedeflerdi. Zâhid olan bu zat aynı zamanda halvette bulunmaktan hoşlanır, genelde sâlihlerin hayatını araştırmak ve zühd kitaplarını okumakla meşgul olurdu. Devamlı zikir halinde bulunmaya çalışır ve çokça sadaka verirdi.[50]

İbn İlalmış, onun yanında fıkıh dersi aldığını ve Mekke yolculuğunda ona arkadaşlık ettiğini söyler. Arafat'a vardıktan sonra yaşadıklarını ise şu şekilde anlatır: "Arafat'ta yoğun bir şekilde duaya başladı. Ağlamaktan dua yapamaz hale gelince bana "sen dua et ben âmin diyeyim" dedi. Yaptığım dualara o kadar içten âmin diyordu ki ben onun âmin demesini kendi duama tercih ederim."[51] Bu zat, 1211'de vefat etmiştir.[52]

Ebu Hafs Ömer Bin Abdullah el-Maridi el-Hayyât (v. ?) da İbn İlalmış'ın bize tanıttığı sûfîmeşrep zatlardandır. Bu zat, İbni Karkûbiyye olarak bilinir. İlim tahsili yapıp yapmadığı konusunda sadece *Târîhu Medîneti Dımaşk* eserinin müellifi Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir'den (v.1176) hadis dinlediğine değinir. Bir dönem Mardin'de de bulunan İbn Asâkir'den hangi şehirde hadis aldığına ise değinmemiştir. Muhtemelen yaşadığı dönemde bu zat daha çok ibadete düşkünlüğü ve zühdü ile tanındığından zikredilen mevzularda hakkında daha ayrıntılı bilgiler nakleder. İlalmış'ın naklettiğine göre İbni Karkûbiyye namaza, oruca çok düşkün, devamlı zikirle meşgul ve genelde halvet halinde olmaya çalışan bir zattır. Fakihlerin ve diğer ilim erbâbının sohbetinde bulunmaktan hoşlanırdı. Bu nedenle bir âlimin veya zâhidin Duneysir'e geldiğini duysa hemen halvetten çıkarak derhal onları ziyaret

[50] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 127.
[51] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 128.
[52] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 128.

ederdi. Kaynağımız, Duneysir'e gelen Ebu'l-Harem en-Nahvî'yi (v. 1218) İbni Karkûbiyye ile beraber ziyaret etmiştir.[53]

Meslek sahibi olan İbni Karkûbiyye terzilikle geçinir, sadaka kabul etmezdi. Mesleğini icra ederken müşterilerinden mümkün olan en az ücreti almaya çalışır, bulunduğu ortamda mâlâyânî konulardan bahsedilmesine müsaade etmezdi buna rağmen bu konularda konuşulsa derhal o meclisi terk ederdi.[54] Bu zatın vefat tarihi ve vefat yeri hususunda ise elimizde bilgi yoktur.

İbn İlalmış'ın, eserinde "Düneysirli veya Düneysir'e uğrayan zâhidler" bâbında zikrettiği Ebu Bekr İbnu'l-Hasan bin Halef es-Sereyânî (v.?) de bölgede yaşayan zâhidlerdendir. Ebu Bekr İbnü'l-Hasan bin Halef'in nisbesini aldığı *"Sereyâni"* el-Cezire bölgesinde bir köyün ismidir.[55]

Bu zat, çok seyahat eden ve Allah yolunda savaşı seven biriydi. Cihadı sevmesinden özellikle bahsedilmesi haçlılarla yapılan muharebelere katılmış olabileceğini akla getirmektedir. Hicaz'ı hac mevsimi dışında da defalarca ziyaret etmiştir. İbn İlalmış, Duneysir'e defalarca gelen bu zatı ziyaret etmiş ve kendisinden Ebi'l-Hasan el-Cezerî'den (v. ?) naklettiği şu ilginç hadiseyi dinlemiştir:

"*Peygamberimizi rüyada görüp ondan hadis dinlemeyi çok arzuluyordum. Bir cuma gecesi arzuma kavuşmak umuduyla namaz kılıp bin salavat getirdikten sonra uyudum. Rüyamda peygamberimizi gördüm ve ona kendisinden hadis dinlemek istediğimi söyledim. Bana olur dedi ve şu hadisi söyledi: "Kim benden hadis rivayet eder ve bu hadisin anlaşılması için çabalarsa Allah onun evini şereflendirsin, insanlar içindeki saygınlığını artırsın." Uyandığımda hadisi hatırlayamadım bunun üzerine tekrar aynı rüyayı görme umuduyla iki rek'at namaz kılıp uyudum. Rüyamda gene peygamberimizi gördüm ve kendisine hadisi unuttuğumu söyleyince bana aynı hadisi söyledi. Ama uyandığımda hadisi yine unuttuğumu fark ettim. Bu olay üç kere daha aynı şekilde tekrar etti. Tekrar namaz kılıp uyudum fakat rüyadan artık umutsuzdum. Uyuduğumda tekrar aynı rüyayı gördüm ve peygamberimiz bana aynı hadisi söyledi: "Kim benden hadis rivayet eder ve bu hadisin anlaşılması için*

[53] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 139.
[54] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 139.
[55] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 141.

çabalarsa Allah onun evini şereflendirsin ....” hadisin devamı gelmeden uyandım. Hadisin devamı olan “insanlar içindeki saygınlığını artırsın” cümlesini uyanıkken işitim ve hadisi ezberledim.”[56]

Araştırılabildiği kadarıyla es-Sereyânî hakkında anlatılan bu ilginç rüya dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bölgeye gelen ünlü seyyah İbn Cübeyr’in (v.1217) bahsettiği sûfî ise, Şeyh Ebu’l- Yakzân (v. ?) isimli zattır. İbn Cübeyr, bu zatın Nusaybin’deki büyük caminin bitişiğindeki zâviyede yaşadığını belirttikten sonra ondan şu övücü sözlerle bahseder:

“*Şeyh Ebu’l-Yakzân’ın teni siyah içi ise tertemizdir. Allah’ın gönlüne iman nurunu bahşettiği evliyalardandır. Makâm ve kerâmet sahibidir. Zühd ve inzivanın bedenini zayıf düşürmesine karşılık ibadetler yapısını tazelemiştir. Elinin emeğiyle geçinmekte ve yarın için bir şey biriktirmemektedir.”*[57]

İbn Cübeyr, Şeyh Ebu’l-Yakzân hakkındaki düşüncelerini bu şekilde belirttikten sonra, onunla karşılaştığı için Allah’a şükreder.[58]

İbn Cübeyr’den yaklaşık bir asır sonra Nusaybin’e gelen ve uğradığı yerlerin tasavvuf hayatı açısından önemli bilgiler veren İbn Battûta[59], İbn Cübeyr’in bahsettiği bu zâviyeden bahsetmez. Nusaybin halkının dindar olduğunu söyler. Fakat Nusaybin’den sonra uğradığı Sincar’da bir tekkenin varlığından ve tekkede bulunan keramet sahibi, kırk günde bir yemek yiyen Şeyh Abdullah Kürdî’den bahseder. Sincar’dan sonra uğradığı Mardin’de ise Artuklu melikinin birçok zâviye inşa ettiğini söylerse de zâviyelerin tasavvufi yönünden bahsetmez ve Melik’in bu zâviyeleri yemek yedirmek için yaptırdığını söyler.[60]

İbn Battûta’nın Mardin’de karşılaştığı sûfî ise Kâdı Burhaneddin’dir. Kâdı Burhaneddin; sert yünden yapılan, değeri on dirhem bile etmeyen elbise giyen ve Şeyh Feth el-Mavsılî'ye intisap eden bir zattır. Sarığı da böyledir. Kâdı Burhaneddin

[56] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 141.
[57] İbn Cübeyr, **Rihletu İbn Cubeyr**, Dâru Mektebetu’l-Hilâl, Beyrut ts. , s. 193.
[58] İbn Cübeyr, **Rihletu İbn Cubeyr**, s. 193.
[59] A.Sait Aykut, “İbn Battûta”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 361.
[60] İbn Battûta, **Tuhfetü’l-Enzâr fî Garâibi’l-Emsar ve Acâibi’l-Esfâr**, c. 2, s. 84.

çoğunlukla mescidin sahnında ibadetlerini yapar ve burada davalara bakar. Onu daha önce görmeyen biri onu kâdı değil de hizmetçi sanırdı.[61]

İbn Battûta Kâdı Burhaneddin'den bu şekilde bahsettikten sonra onun hakkında kendisine anlatılan şu hadiseyi anlatır:

Kâdı, mescidin dışında iken, bir gün bir kadın onun yanına gelir. Onu tanımadığı için de "İhtiyar, kâdı nerededir? " diye sorar. Kâdı: "Onunla ne işin var ?" der. Kâdın: "Kocam beni dövdü. Onun benden başka bir eşi daha var ve ikimize eşit davranmıyor. Bu yüzden ona kâdıya gitmeyi önerdim. Fakat o, kâdıya gelmeye yanaşmadı. Fakir olduğumdan onu mahkemeye getirtmek için kâdının görevlendireceği adamlara verecek param da yoktur. (Bu yüzden ben kendim geldim)" Kâdı: "Kocanın evi nerededir? Kadın: "Şehrin dışında Mellahin (Kabala) köyündedir" der. Kâdı Burhaneddin, kadına "Ben seninle beraber onun yanına geleceğim." der. Kadın "Vallahi sana verebileceğim param yok" der. Kâdı der ki: "Buna karşılık senden bir ücret almayacağım. Sen köye git ve köyün dışında beni bekle. Ben de ardından geleceğim." Kadın, kendisine tembih edildiği üzere köyüne gitti ve kâdıyı beklemeye başladı. Kâdı, kadını takip ederek kocasının evine gelir. Koca, kâdıyı görünce: "Seninle beraber gelen bu uğursuz adam da kim" diye sorar. Bu sözü duyan kâdı şu cevabı verir: "Vallahi, ben senin dediğin gibiyim. Fakat sen önce, eşini razı etmelisin". Söz uzayınca etraflarına insanlar toplandı. Gelenler kâdıyı tanıyarak selam verdiler. Bunu gören adam korkmaya başladı ve mahcup oldu. Kâdı ona şunu söyledi: "Korkma, eşinle aranı düzelt". Adam da hanımını hoşnut etti. Bunun üzerine kâdı, almış olduğu o günkü nafakasını da onlara vererek köyden ayrıldı.[62]

Bu hadiseyi de anlattıktan sonra İbn Battûta kâdı ile görüştüğünü ve kâdının kendisini evinde misafir ettiğini nakleder.[63]

Bölgede, zühd döneminin ilk devirlerinden itibaren sûfîlerin bulunduğu ve tasavvufi hayatın canlı olduğu görülmektedir. Bu sûfi-meşrep zatların elinin

[61] İbn Battûta, **Tuhfetü'l-Enzâr fî Garâibi'l-Emsar ve Acâibi'l-Esfâr**, c. 2, s. 86.
[62] İbn Battûta, **Tuhfetü'l-Enzâr fî Garâibi'l-Emsar ve Acâibi'l-Esfâr**, c.2, s. 87.
[63] İbn Battûta, **Tuhfetü'l-Enzâr fî Garâibi'l-Emsar ve Acâibi'l-Esfâr**, c. 2, s. 88.

emeğiyle geçinme, çevresindeki insanlara yardımcı olma, ilim tahsil etme ve ilim tedrisatında bulunma gibi güzel hasletlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde görüleceği üzere tasavvuf kültürünün günümüze kadar devam ettiği görülebilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
19.YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE NAKŞİBENDİYYE TARÎKATI

Önceki bölümde ilk dönemlerden itibaren bölgede tasavvufi hayatın canlı olduğuna değinilmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Sanayi devrimi ve Fransız ihtilali neticesinde tüm dünyada ve dolayısıyla incelediğimiz bölgede her alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu asırda halk savaşlardan bunalmış, yeni üretim araçlarının girmesiyle sanayi toplumuna ısınma faaliyetleri artmış ve milliyetçilik akımları ve felsefi görüşler sökün etmeye başlamıştır. Nakşinbdendilik'in bu olumsuzlukların yaşandığı Osmanlı toplumuna yeni bir sığınma kapısı olduğu görülmektedir.[64]

Tüm dünyada etkisi hissedilen bu hadiselerin yanında 19. yüzyılda Osmanlı'nın bölgedeki aşiretleri tasfiye etmek istemesiyle otorite boşluğu doğmuştur. Çıkan bu huzursuzluk ortamında bu tarîkatın pirleri halkın çare aradığı merciler olmuştur. *Mardin, Aşiret-Cemaat-Devlet* isimli eserde bu konu ile alakalı şunlar kaydedilmiştir: "*1830'lardaki idari reformlarından sonra, Anadolu'da âyanı hedef alan merkezi yönetim, geleneksel Kürt hanedanlarını da tasfiye sürecine girdi. Reformların ardından bölgede aşiretler arasında yeni rekabet dönemi ve aşiret kavgaları başladı. Emirlerin yerlerini alan hükümet görevlileri yeterli öngörü, güç ve meşruluğa sahip olmadıklarından, çatışmaları kontrol altına alıp yeni düzenlemeler getirmeyi başaramadılar. Devletin yetki verdiği aşiretlerle, yetki verilmeyen aşiretler arasında rekabet ve yetki almamış aşiretlerin isyanları başladı.*

[64] Hür Mahmut Yücer, **XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf**, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü), İstanbul 2001, s.172.

Aşiretlerin anlaşmazlıklarının yanında silahlı soygun, hırsızlık ve kundakçılık artmış halkın can ve mal güvenliği kalmamıştı. Otoritesi aşiretler üstü olan, toplumu iyi tanıyan, geniş çapta saygı gören yani aranan niteliklerin hemen hepsini taşıyan sadece şeyhler vardı. Şeyhler kürttü, toplumu iyi tanıyor ve tüm çıkar çatışmalarını biliyorlardı. Dini lider olmaları nedeniyle de, Kürt halkının gözünde herhangi bir seküler otoriteden daha meşruydular."[65]

Bu otorite boşluğu ve daha önce değinilen batıdan gelen yeni fikirler karşısında halkın güvenli limanının tasavvuf ehlinin olduğu görülmektedir. Tüm doğuda olduğu gibi Mardin'de de en başta etkili olan şeyhler Nakşi-Hâlidi şeyhler olmuştur. Bu zevat, aşağıda görüleceği üzere dini hayata canlılık getirecek ve medreseler açacak dolaysıyla daha önce bir ayrıcalık olarak görülen medreseleri halkın ayağına getirecektir. Bu tarîkatın bölgede faaliyet gösteren zatları ve faaliyetleri tanıtılmadan evvel tarîkatla ilgili genel bilgi vermek yararlı olur.

Tarîkat, "Şah-ı Nakşibend" olarak anılan Muhamed Bahâuddin Nakşibend Buhârî (v.1389) tarafından kurulmuştur. Şah-ı Nakşibend'in sohbet ve irşad şeyhi Emîr Külâl, Şah-ı Nakşibend'den yıllar önce vefat eden Abdulhâlık Gucdüvânî (v.1199) ise onun üveysî mürşididir.[66]

Tarîkatta topluca yapılan zikre "Hatm-i Hâcegân" denilmektedir. "kebîr" ve "sagîr" olmak üzere iki kısma ayrılan bu zikir tarzını diğer tarîkat âyinlerinden en önemli farkı sadece mensupları arasında yapılmasıdır. Tarîkatta esas olan hafî zikirdir.[67]

Nakşibendilikte râbıta da öne çıkan ritüellerdendir. Râbıta, mürşidin suret ve sîretini göz önünde bulundurmaktır. Rabıtada, mürşîdin hâl ve vasıfları her an göz önünde bulundurulacağından bu hallerin müride geçmesi hedeflenmekte ve bu duruma "fenâ fi'ş-şeyh" denilmektedir. Rabıtanın nihai hedef ise "fenâ fi'r-Resûl"dan sonraki merhale olan "fenâ fillâh" tır.[68]

---

[65] Aydın, Emiroğlu, Özel, Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, s. 315.
[66] H.Kâmil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 257.
[67] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 387.
[68] Eraydın, **Tasavvuf ve Tarîkatlar,** s. 384.

Bilindiği gibi bazı tarîkatlarda kıyafete fazlaca önem verilmiştir. Dervişin giydiği kıyafetten hangi tarîkata mensup olduğu anlaşılabilmekteydi. Nakşibendiyye Tarîkat'ında ise kıyafete önem verilmemiş, sade ve temiz giyinmekle yetinilmiştir.[69]

Bazı prensiplerine kısaca değindiğimiz tarîkat, Şah-ı Nakşibend'den sonra halîfeleri Muhammed Pârsâ (v. 1420) ve bilhassa Alâeddin Attâr (v. 1400) vasıtasıyla yayılmaya devam etmiş ve zamanla İslâm dünyasının her alanına yayılmıştır. Anadolu'ya Nâkşiliği ilk getiren Molla Abdullah İlâhî'dir (v. 1491).[70] Nakşibendiliği Anadolu'da asıl yayılmasını sağlayan zat ise Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'dir (v. 1826). Nakşibendilik Mevlânâ Hâlid'den sonra Hâlidiyye olarak anılmaya başlanmıştır.

Bu tarîkatın Mardin bölgesinde de yaygınlaşması da Nakşi-Hâlidî zevatın eliyle olduğu görülmektedir. Mardin'de etkili olan Hâlidiyye ise, iki farklı kola dayanmaktadır. Bu kollardan birincisi Bâsret Dergâhı koludur. Bâsret Dergâh'ı da iki farklı koldan Mardin'de etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Şeyh Halid Cezerî'nin halîfesi Şeyh Hâmid'e (v. 1882) nisbet edilen Hamidîlerdir. Mardin'de etkili olan Bâsret Dergâhı'nın diğer kolu ise Şeyh Seydâ'ya (v. 1968) nisbet edilen Seydâî koludur. Mardin'de bu tarîkattan etkili olan kollardan ikincisi ise Şeyh Seydâ ile aynı devirde yaşayan Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye (v. 1949) nisbet edilen Haznevîliktir.

Önce bu kollar kısaca tanıtılıp daha sonra bu kollara mensup ve bölgede faaliyet gösteren mutasavvıflar, bu zatların faaliyetleri ve faaliyetlerine devam ediyorsa dergâhın bugünkü durumu hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1.1. HAMİDÎ KOLU MUTASAVVIFLARI

Bu kolu tanıtmadan evvel dayandığı Bâsret Dergâh'ına değinmek yararlı olur. Bâsret Dergâh'ı ismini kurulduğu Bâsret köyünden almıştır. Bu köy, Cizre'nin kuzeyinde ve Gabar Dağı'nın batı yakasında bulunmaktadır. Köyün şimdiki ismi İncelerdir. Dergâhı buraya kuran zat Şeyh Halid Cezerî'dir (v. 1839). Şeyh Hâlid,

[69] Özköse (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, s. 237.
[70] Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatla**r, s. 260.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin halîfesidir. Mevlânâ Hâlid; Şeyh Hâlid'i Cizre, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde irşad için görevlendirmiştir. Bunun üzerine Şeyh Hâlid irşad için bölgeye gelmiştir. Bir süre Cizre'de bulunduktan sonra Bâsret köyünde dergâh, mescid ve medrese inşa etmiştir. Bu tarihten sonra Bâsret bölgenin manevi merkezi hâline gelmiştir.[71]

Bâsret Dergâhında sırasıyla postnişînlik yapan zatlar ise şu şekildedir:

Şeyh Hâlid Cezerî (?-1839)

Şeyh Sâlih Sîbkî (?-1852)

Şeyh Esad Hinûki (?-?)

Şeyh Muhammed-i Aynî (?-1859)

Şeyh Hâlid-i Zîbârî (1826-1863)

Şeyh Ömer ez-Zenganî (?-1890)

Şeyh Hüseyin el-Bâsretî (1857-1914)

En son zikredilen Şeyh Hüseyin'den sonra posta oğlu Şeyh İbrahim Hakkı (v. 1963) oturmuştur. Şeyh İbrahim Hakkı, tekkelerin kapanmasıyla beraber 1926 yılında önce Irak'a daha sonra Suriye'ye geçmiş ve Suriye'de Hilva köyüne yerleşmiştir. Dergâhını buraya kurmuş ve Bâsret Dergâhı Hilva'da Hilva Dergâhı olarak faaliyetlerine devam etmiştir.[72]

Yüz yıl kadar faaliyet gösteren Bâsret Dergâhı, bölgede Nakşibendiliğin kabul görmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Sâlih-i Sıpkî, Sıbğatullah

[71] Murat Özaydın, **Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, Cihan Yayınları, İstanbul 2009, s.167.

[72] İbrahim Baz, "Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin Haîfelerinden Şeyh Hâlid-i Cezeri ve Basret Dergâhı", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, c. 32, s. 157.

Arvâsî (v. 1870), Hâmid-i Mardinî (v. 1882) dergâhta yetişen tanınmış sûfîlerdendir.[73]

Bu süre zarfında dergâh çeşitli kolları ile de bölgeyi etkilemiştir. Dergâhın kolları ise şunlardır:

Hâmidîler Kolu

Hinuk (Güleçler) Kolu (Şeyh Esad Hinukî)

Siirt Kolu (Şeyh Celaleddîn Hüseynî)

Gaziantep Kolu (Şeyh Ahmet Munis ed-Derşevî)

Diyarbakır Kolu (Şeyh Hasan Nûranî)

Seydâî Kolu (Şeyh Muhammed Said Seyda).[74]

Kısaca tarihine değindiğimiz bu dergâhın ilk postnişini Şeyh Hâlid Cezerî'nin halîfelerinden Şeyh Hamid, Mardin merkezde faaliyetlerini yürütmüştür. Tercüme-i hali aşağıda zikredilecek olan bu zattan sonra çocukları daha sonra torunları dedelerinin faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bunun sonucunda Hamidi ailesi Mardin ve çevresinde "Hâmidiler" adıyla meşhur olmuşlardır. Ailenin tüm tasavvuf erbâbını incelemek ayrı ve müstakil bir inceleme konusu olacak kadar geniştir. Bu sebeplerden ötürü Şeyh Hamid'in ve oğullarının tercüme-i halleri verilecek onlardan sonra gelen aile fertlerinin faaliyetlerini "*Şeyh Hamid ve Evladından sonra Dergâhların Durumu"* başlığı altında incelenecektir.

Şeyh Hamid'in silsilesi ise Şeyh Halid Cezerî'den sonra Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye ulaşmaktadır.

---

[73] Mehmet Saki Çakır, **Seyyid Tâhâ Hakkarî ve Nehrî Dergâhı (19. Yüzyılda Nakşibendi-Hâlidîlik)**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s.117; Baz, **"Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin Halîfelerinden Şeyh Hâlid-i Cezeri ve Basret Dergâhı"**, s. 165.

[74] Baz, **"Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin Halîfelerinden Şeyh Hâlid-i Cezeri ve Basret Dergâhı"**, s. 156-164.

1.1.1. Şeyh Hâmid (1802-1882)

Siirt'te 3 Mayıs 1802'de doğan Şeyh Hâmid, ömrünün son kırk yılını Mardin'de geçirdiğinden "Şah-ı Mardin" olarak bilinmektedir.[75] Babası genç yaşından itibaren Siirt Ulu Camii vaizi ve imamı olan Seyyid Abdullahtır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (v. 1780) öğrencisi olan Seyyid Abdullah, Seyyid Şeyh Abdurrahman'dan Kâdirî Tarîkatı icâzetini almıştır. Yedi defa hacca giden Seyyid Abdullah yedinci haccında 1822 yılında şu anda Suudi Arabistan sınırlarında kalan Yenbu'da vefat etmiştir.[76]

Seyyid Abdullah'ın soyu peygamberimize dayanmaktadır. Ailenin elinde seyyid olduklarına dair şecere hâlâ mevcuttur. Mardin'e gelen müfessir Şihabuddin Mahmûd Âlûsî (v.1854) de bu şecereyi görmüş ve nesebi nazmetmiştir. Bu şecereye göre Seyyid Abdullah'tan peygamberimize doğru ailenin nesebi şu şekildedir: Abdullah, Mirza, Muhammed, Ahmed, İbrahim, Musa, İbrahim, Muhammed, Ahmed, Cebrail, Ali, Muhammed, Yusuf, Muhammed, Ubeydullah, Muhammed, Şihabüddin el-Muhtedi, Muhammed, Ali, Müslim el-Ahvel, Muhammed Emirü'l-Hâcc, Muhammed el-Eşter, Ubeydullah es-Salis, Ali el-Alim, Ubeydullah es-Sani, Ali es-Salih, Ubeydullah el-Aʿrac, . Hüseyin el-Asğar, Ali Zeynelabidin, Hüseyin, Ali.[77]

Bu şeceredeki zatlar Mûsâ'dan itibaren Kâdiri şeyhidirler. Nakşibendiliğe intisap Şeyh Hâmid ile başlamıştır.[78]

İlk tahsiline babasının yanında başlayan Şeyh Hâmid; yedi yaşında Kuran-ı Kerimi hatmetmiş ve on yaşında hafız olmuştur. Tahsilinin mühim bir kısmını

---

[75] Muhammed Sadık Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"**, Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar Dini Topluluklar, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 39.

[76] Muhammed Sadık Hamidi, "Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri", **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyumu)**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 338.

[77] Cemal Abdullah Aydın, "Bağdât Müftüsü Mahmud Âlûsî'ye (D.1802-1854) Ait Bir Neseb Manzumesi", **Şarkiyat Mecmuası**, c. 16, s. 10.

[78] Abdulhâlim b. Şeyh Mûsa el-Mardînî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye,** Erkan Yayınevi, İstanbul 1412, s. 100.

zamanının büyük âlimlerinden Molla Halil Siirdî'den (v. 1843) almış ve ilim icâzetini kendisinden almıştır.[79]

İlim tahsilinin ardından hac vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkmış ve Halep'te Şeyh Ebül-Vefâ el-Halebî'den Kâdiri tarîkatı icâzetini almıştır. Yol emniyetli olmadığından hac vazifesini yapamadan memleketine geri dönmüştür.[80]

Siirt'e döndükten sonra onun şöyle dediği nakledilir: *Nasihatleri ile her zaman amel edebileceğim ve kendisinden feyiz alacağım bir mürşid arıyordum. Cizre'de Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin halîfesi Şeyh Hâlid Cezerî'nin namını duydum. Onun yanına gitme iştiyakı hissettim. Ben tam da bu haldeyken kendisinden bir mektup aldım. Mektubunda şöyle diyordu: "İlim, takvâ ve ver'a yönlerinden üstün olduğunu duyuyoruz. Talebeleri yönlendirmekteki azim ve gayretinizi de bilmekteyiz. Bize buyursanız daha iyi olur çünkü manevi terbiyenizin tamamlanması inşallah yanımızda olacaktır."Ben de cevabî mektubumda şöyle dedim: "İbn Hacer'in de dediği gibi bir kimsenin yanında seyr ü sülûka gireceği mürşidi ziyaret etmeden evvel o zatta fena fi-şeyh olması lazımdır, benim de cezbeye tutulmamış bir nefis ile size gelmem muhaldir. Eğer bu cezbe haline varırsam inşallah sizinle müşerref olacağım."*[81] Şeyh Hamid, bu cevabıyla manevi bir işaret görmeyi kastetmiştir. Nitekim hadisenin devamı bu şekilde gelişmiştir.

Çok geçmeden büyük bir zat rüyamda manevi terbiyemin Şeyh Hâlid'in yanında olacağını söyledi. Bu rüyadan sonra Şeyh Hâlid el-Cezerî'nin yanına gittim, zikir, mücahade, riyazat ile meşgul olarak seyr ü sülûkte ve makâmlarda yüksek mertebelere vardım. Daha sonra kendisi bana halîfelik verdi."[82]

Şeyh Hâlid Cezerî'den halifelik aldıktan sonra Siirt'e dönen Şeyh Hâmid, ilim ve irşad faaliyetlerine başlamış ve namı geniş bir çevrede duyulmaya başlamıştır. Dünyanın değişik yerlerinden çok sayıda âlim kendisini ziyaret etmeye başlamıştır. Hasankeyf halkının ısrarı üzerine buraya yerleşmiştir. Burada iki yıl kaldıktan sonra Mardin'e gelmiştir. Mardin'e gelişinde; büyük, küçük, zengin, fakir

[79] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 39.
[80] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fi Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye,** s. 116.
[81] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fi Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 116.
[82] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fi Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 117.

fark etmeden Mardin halkının büyük bir kısmı kendisini karşılamaya gelmiştir. Mardin halkı kendisine kısa sürede bir ev inşa etmiştir. Evin kapısının üstünde asılı taşta üzerinde aşağıdaki beyit Arapça yazılmıştır:

Mardin'imiz Allaha ibadet edenle süslendi

Cümlesi Hamid ile müjdelendi

Ona ev yapmak için herkes infakta bulundu

Allah'ın rızasını kazanmak için hemen de tamamladılar[83]

Mardin halkının Şeyh Hâmid'e gösterdiği saygı, hürmet hiç azalmaz aksine gün be gün artmıştır.[84] Nitekim Mardin ve çevre halkının kendisine gösterdiği teveccühten dolayı devlet ricâli de bazı sıkıntıların çözümünde kendisine başvurmuştur. Bedirhan Bey ayaklanması sırasında Diyarbakır Valisi Hayrettin Paşa, Şeyh Hâmid'in de içinde bulunduğu şeyhlere mektup göndermiştir. Mektubunda kendisinin Nakşibendiyye Tarîkatın'dan icâzetli olduğunu ve icâzetin bir suretini gönderdiğini belirttikten sonra Bedirhan Bey'in de Nakşibendiyye Tarîkatından olduğunu duyduğu için şeyhlerden ona nasihat etmelerini istemiştir. Mektup şu şekilde devam etmektedir:

"Mektubuma güvenin, kendisine nasihat edin. Acizlerin fakirlerin kurtuluşlarına sebep ve vesile olun. Bedirhan Bey kendisini ve yakınlarının mal ve canlarından korkuyorsa ben güvence veririm. Padişahım efendim tarafından taahhüt ederim ki kendisi sizlerle beraber tarafımıza gelirse, onu İstanbul'a gönderirim. Sultanımız kendisine nimetler ve rütbeler ihsan eder. Eğer nasihatinizi dinlemezse onunla birlikte olmayın. O zaman Bedirhan Bey yalnız kalır ve göreceğini inşallah görür. Es-selam."[85]

---

[83] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 41.
[84] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 119.
[85] Nazmi Sevgen, **Doğu ve Guneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri –Osmanlı Belgeleri ile Kürt Tarihi**-, Halil Kemal Türközü (Yay. Haz.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s. 80-81; Bu mektubun bir nüshası Muhammed Sadık Hamid'in arşivinde de bulunmaktadır.

Mardin'de tedrisat faaliyetlerine devam eden ve seksene yakın kişiye icâzet veren[86] Şeyh Hâmid'den yanında gayr-i müslimler de ders okumuştur.[87] Şeyh Hâmid; medresesinde İslami İlimler'in yanında Matematik, Astronomi, Felsefe, Hendese, Tıp bilimi gibi bilimleri de okutur. Aynı durum evladlarının açtığı medreseler için de geçerlidir.[88]

Şeyh Hâmid'in yanında icâzet alan kişilerden bazıları ise şunlardır:

1. Kasım Padişah Medresesi müderrisliği, Mardin ve Diyarbakır Müftülüğü yapan Ahmet Hilmi Efendi.

2. Sadüddin Zade Muhammed Efendi.

3. Kasım Padişah Medresesi müderrislerinden Hakizade Ahmed Efendi.

4. Mardin eski müftülerinden Muhammed Kemal Efendi.

5. Mardin eski müftülerinden Ömer Şevki Efendi.[89]

Şeyh Hâmid, Mardin'de bulunduğu sürede yanından hiçbir zaman ilim talebesi eksik olmadığı gibi halîfelerine de ilim tedrisatına önem vermelerini tavsiye etmiştir. Halîfelerinden Şeyh Muhammed-i Hazrovî[90], bir gün Diyarbakır Ulu Cami'nde sohbet ederken sohbettekilerden birinin: "Ben şimdi Şeyh Efendi'nin sarığının göklere değdiğini görüyorum" demesi üzerine Şeyh Muhammed-i Hazrovî derhal Mardin'e mürşidi Şeyh Hâmid'in yanına giderek " Efendim! Müridler benim için gerçek dışı şeyler söylemeye başladılar. Eğer Şeyhlik benim için talebe yetiştirmekse kabul ediyorum. Yoksa ben emanetinizi kabul etmiyorum" der. Şeyh Hâmid halîfesine: "*Sen yalnız tedrisat yap yeter*" der.[91]

Bu zatın mürşidi olan Şeyh Hâmid ile tanışması ise tamamen tevafuk eseri olmuştur. Ticaret için Mardin'e giden Şeyh Muhammedi-i Hazrovî, bir anlaşmazlık

---

[86] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 123.
[87] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 432.
[88] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 430.
[89] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"**, s. 44.
[90] Bu zatın hayatı için bkz. (M.Şefik Korkusuz**, Diyarbekir Velileri I-II**, Kent Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 287.).
[91] M.Şefik Korkusuz**, Diyarbekir Velileri I-II**, Kent Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 287.

yaşayınca Şeyh Hâmid'in hakemliği teklif edilir. Bu şekilde mürşidi ile tanışan Şeyh Muhammedi-i Hazrovî, Şeyh Hâmid'e intisap etmiştir.[92] Bu olaydan da anlaşıldığı gibi Şeyh Hâmid'in güvenirliği konusunda Mardin halkının itimadı tamdır.

Yazdığı *Ruhu'l-Meânî* adlı tefsiri Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid'e takdim etmek ve müftülükten haksız yere azledildiğini arz etmek üzere İstanbul'a gitmeye karar veren Âlûsî, Mardin'de Şeyh Hâmid'i ziyaret etmiş ve kendisi hakkında şunları eserinde kaydetmiştir: *"Mardin kalesine çıktık. Peşinden Şeyh Hâmid'i ziyaret ettik. Bu ziyaret, müritlerinin bir grubuyla birlikte oğlunu bize göndermesinden sonra oldu. Oğlu, bize selam verdikten sonra babasının karşılamaya gelmeyişinden ötürü bize özür beyan etti. Biz de özrünü kabul ettik. Teberrüken onu ziyaret ettik. Ziyaretimde Şeyh Hâmid'in ümmetin en hayırlı fertlerinden biri olduğunu Hâlidiyye tarîkatını fani hakir dünyayı kazanmak için bir tuzak, tesbihinin tanelerini de hayat ceylanlarını (menfaatlerini) avladığı mermi haline getirmediğini gördüm. Mâsivayı geriye atmış, tüm işlerinde mevlâsına dayanmış, elini dünyanın süsünden çekmiş, çiçeğine bakmaz olmuş, tamahkârlığın gölgesinde dahi durmamış, Allah tealâ'nın indirdiğinden başka şeye de tabi olmamış. Allah halk arasında emsalini çoğaltsın. Onun irşadı vesilesiyle Nakşibendîliği sağlamlaştırsın*."[93]

İstanbul'dan dönüşünde de Şeyh Hâmid'i Ziyaret eden Alûsî, Şeyh Hâmid'den yine övgüyle bahsetmiştir.[94]

Şeyh Hâmid, su ve ekmekle iktifa edecek kadar zühde önem verirdi.[95] Çok ağlayan, devamlı zikir, murakabe halinde olan ve gerekmedikçe kafasını kaldırmayan bir zattı. Caddeden geçerken halk kendisine son derece saygı ve ihtiram gösterirdi.[96] Seherleri zikir ve evrâd ile ya da talebelerine ders vererek ihya ederdi. Kendisinden otuz bini aşkın kişinin el aldığı söylenmektedir.[97]

---

[92] Korkusuz**, Diyarbekir Velileri I-II**, s. 287.
[93] Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdîllah el-Hüseyni, **Neşvetu'ş-Şemul fi's-Seferi ilâ İslambûl**, yy. ts. , s. 9.
[94] Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdîllah el-Hüseyni, **Neşvetu'l-Mudâm fi'l-A'vdi ilâ Medineti's-Selâm,** yy. ts. , s.89.
[95] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 90.
[96] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 94.
[97] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s.96.

Konuşması ve hâlleriyle etkileyici olan Şah-ı Mardin, birçok kişinin hayatında olumlu değişikliklere vesile olmuştur. Bunlardan biri de bölgenin ileri gelenlerinden Hacı Abdullah'tır. Şah-ı Mardin'e mürid olmadan önce çevresi ile olan ilişkilerinde sert mizacı ile bilinen Hacı Abdullah, Şah-ı Mardin'e mürid olduktan sonra hacca gitmiş ve sert mizacını terk etmiştir. Ayrıca mürid olduktan sonra Savur'da cami yaptırmış ve Savur Çayı üstünde bulunan köprüyü onarmıştır.[98]

İlim ve irfan ile geçen bir ömrün ardından 1882 senesinde Şeyh Hâmid vefat etmiştir. Cenaze namazına Mardin mutasarrıfı Muhammed Said Paşa da katılmış ve askerlerin namaza tüfeklerin namlusu yere bakacak şekilde katılmasını istemiştir. Vefatının tesirinden dolayı birçok şair, üzüntülerini ifade eden mersiyeler yazmışlardır. Cenaze namazını oğlu Şeyh İbrahim kıldırmıştır. Şeyh Hâmid'in türbesi Mardin'in doğusunda, Midyat yolunun girişinde bulunmakta ve türbesi halk tarafından hâlâ ziyaret edilmektedir.[99]

Dört evlilik yapan Şeyh Hâmid'in beşi erkek dördü kız olmak üzere dokuz çocuğu olmuştur. Bütün erkek çocukları okumuş, Mardin ve çevresinde irşad ve tedrisat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Büyük oğlu İbrahim Efendi Batman Gercüş'e bağlı Kayapınar/Aynkaf köyünde, Abdullah Efendi Mardin Dara köyünde, Muhammed Alaaddin Efendi Mardin Savur'a bağlı Başkavak/Ahmediyye köyünde, Abdulhalim Efendi Mardin Midyat'a bağlı Kutlubey/Tınat köyünde irşad ve tedrisat faaliyetlerini yürütmüştür. En küçük oğlu Abdurrahman Efendi ise babasının vefatından sonra onun yerine geçmiştir.[100]

Şeyh Hâmid'in yazdığı eserler ise şunlardır:

1. *Urcûzetü't-Tullâb fiz-Zurûf ve'l-Carri ve'l-Mecrûri ve'l-İ'râb*: Nahiv ilmine dairdir. Yazma halindedir. Bir nüshası Muhammed Sadık Hâmidî'nin, kütüphanesindedir.

---

[98] Muhammed Sadık Hamidi, **Başkavak/Ahmediyye Köyü Eğitim Tarihi Hamidi Ailesi Ve Ahmediyye Medresesi**,(Yayınlanmamış Çalışma) s. 5; İrfan Yıldız, Erkan Koç, "Mardinde'ki Tarihi Camiler Üzerine Bir Değerlendirme", **Mukaddime**, c. 2, s. 103.

[99] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 137.

[100] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"**, s. 49.

2. *er-Risâletu'l-Vehbiyye fi Süneni's-Salati'r-Rubaiyye*: Fıkıh ilmine dairdir. Bu eser, Hüseyin Haydar tarafından tahkik edilerek Yemen'deki San'a Üniversitesi'ne yüksek lisans tezi olarak takdim edilmiş ve 2012 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

3.*er-Risâletu'z-Zehebiyye fi Akaidi Ehli'S-Sünneti ve'l-Cemaati'l-Muhammediyye:* Akaide dairdir. Bu eseri torunu Şeyh Muhammed Ali, "*Cevheretu'l-Yâkutiye Şeru- Risâleti'z-Zehebiyye"* adıyla şerhetmiştir.

4.*el-Fetava el-Hâmidiyye*: Bu eserinde Şafii Fıkhın'a ait fetvaları toplamıştır.[101]

Şeyh Hâmid'in halîfeleri ise şunlardır:

Şeyh Muhammed (Oğlu)

Şeyh Abdullah (Oğlu)

Şeyh Abdurrahman (Oğlu)

Şeyh Abdulhalim (Oğlu)

Şeyh İbrahim (Oğlu)

Şeyh Muhammed Sait (torunu)

Şeyh Muhammed (Diyarbakır/Hazro)

Şeyh Ahmed (Diyarbakır/Lice)

Şeyh Salih (Diyarbakır/Hani)

Şeyh Muhammed (Diyarbakır/Lice)

Şeyh İlyas (Batman/Hasankeyf)

Şeyh Abdullah (Mardin/Derik)[102]

[101] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 443.

Son olarak Şeyh Efendi'nin isim zikretmeksizin bir şeyhe yazdığı, İslam şeriatına muhalefetinden dolayı kendisini uyardığı mektubun tercümesine yer vermek istiyoruz. Zira bu mektup, Şey Hâmid'in tasavvuf ilmine olan vukufunu ve tasavvufî görüşlerini göstermesi bakımından mühimdir.

"Bismillâhirrahmanirrahim

Zelil olan kul ve azdan da az olan Seyyid Hâmid Nakşibendi'den:

Tarîkat ve tarîkat ehline muhalif olan bazı fiillerin senden ve takipçilerinden hâsıl olduğunu bir müddettir duyuyoruz. Aynı şekilde senin ve takipçilerinin ilginç hurafeler uydurduğunu da duyuyoruz. Nefsinle ve kıskançlıkla hareket etmektesin. Tarîkat, hurafecilerden beridir. Bu yaptıklarınızı uzun süredir duymamıza rağmen düzelmeniz umuduyla sessiz kaldık. Fakat bu hurafelerde ısrar etmekten başka bir şey duymadığımızdan seni uyarmamız artık gerekli oldu.

Çıkardığınız hurafelerden duyduklarımız şunlardır: İman ve İslâm'ı bilmeyen, helâl ile haramı birbirinden ayırd edemeyen takipçilerine anlamsız ve batıl şatahâtlar öğretiyorsun. Bununla yetinmeyip öğrettiklerini "hâl dili" diye adlandırmaktasın. Allah'a sığınırız. Bilakis öğrettiklerin dalaletin dilinden başka bir şey değildir. Namaz için kamet getirildiğinde de bu ahmak takımı raksa başlayıp bu şatahâtları cemaatin önünde dillendirip cemaatle namaza önem vermiyorlar.

Hurafelerinden biri de bir kişi de en ufak bir hata gördüğün zaman takipçilerine o kişiyi başı yarılıp kanı akıncaya kadar vurmalarına emretmendir. Bu tarîkat halîfelerinin yolu değildir. Bu görev emirlerin ve hâkimlerin görevidir.

Senin hakkında duyup tekit ettiğimiz batıl şeylerden birisi ve en büyüğü de: Takipçilerin yanında toplandıklarında sana "falan şeyh Allah'ın peygamberidir." diyorlar. Allah'a sığınırım. Şüphe yok ki bu sözü söyleyen onun zâhir manasını kast etmişse küfre düşer. Sen onları bu sözden dolayı azarlamıyorsun, onları bu sözü söylemekten alıkoymuyorsun ve bu sözden dolayı imanlarını tazelemeleri gerektiğini belirtmiyorsun.

[102] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"**, s. 50.

Eğer "şeyhin peygamber olduğunu söyleyenler ve söz konusu şatâhatı dillendirenler cezbe dolayısıyla bunları söylemektedirler." dersen biz de deriz ki: Bu bir hatadır. Bu hatanın kaynağı cezbenin hakiki anlamını bilmemenden kaynaklanmaktadır. Bu kişilerin cezbe makamıyla hiçbir alakaları yoktur. Bunlar ve cezbe arasında büyük uçurum vardır. Şayet sözün uzamasından çekinmeseydim sana İmâm Gazzâlî'nin cezbe hakkında söylediklerini burada zikredecektim.

Senin hakkında duyup tekit ettiğimiz bâtıl şeylerden birisi de: Tarîkatın ilkelerini değiştirip; Allah'ın yükselttiği tarîkat gerçeklerinin değerini düşürmen; tarîkatın esaslarına, kaidelerine ve ahkâmlarına riayet etmemendir. Bilindiği gibi tarîkatın esası haset, kin gıybet, kibir gibi kötü huylardan arınmak ve tevazu, ahde vefa, hilm ve –şer'an de vacip olduğu üzere- kötülüğü yok etmek için çalışmak gibi güzel huylarla süslenmektir. Zira içtinap edilmesi gereken şeyler "kalbin kebâirleri/kalbin büyük günahları" diye tavsif edilmiştir. İbn Hacer, ez-Zevâcir adlı eserinde şöyle der: "Kalbin kebâiri organların kebâirinden daha büyüktür. Zira bunlar fıska ve zulme sebebiyet vermektedir. Kalbin kebâiri iyilikleri yok eder ve sahibini şiddetli cezalarla karşı karşıya getirir. Kalbin kebâirlerinde ısrar etmek – bu günahların tahirbatının büyüklüğü ve devamlılığından dolayı- organların kebâiri olan zina, içki ve hırsızlık günahlarında ısrar etmekten daha büyük bir günahtır. Kalbin kötü huylarından vazgeçmek farzdır. Kalbin kebâirinin tesiri- kişinin tabiatı gelmesi ve kalbine iyice yerleşmesi bakımından - süreklilik gösterir. Organların kebâirinin tesiri ise hızlı bir şekilde yok olur."

Sen bunun tam aksine davranıyorsun. Bize gelen duyumlara göre senin bu kötü huylar üzerinde olduğuna dairdir. Hatta bizzat hocalarına kin beslediğini ve kıskaçlıkla hareket ettiğini, onlarla olan bağlantılarını kopardığını duyduk. Bu huylar cahil Müslümana bile yakışmayan huylardır. Kaldı ki sen sâlih bir insan olduğunu iddia ediyorsun.

Peygamber efendimiz buyurmuştur ki: "Köpeklerin olduğu eve melekler girmez. "Kalp de bir evdir ve meleklerin yeri kalptir. Kin, haset, kıskançlık gibi kötü huylar ise köpek mesabesindedirler. Köpeklerle dolu olan kalbe meleklerin gelmesi mümkün müdür? Bu bakımdan şeyhine ve hocalarına kin beslediğin sürece müridlere

teveccüh göstermen doğru değildir. Çünkü teveccüh müridin kalbine bir nurun ilka edilmesidir. Sen ise bu kötü huylarından dolayı böyle bir halden uzaksın

Çoğu tasavvuf büyükleri şöyle demiştir: Küfür, nimetleri görüp nimet vereni unutmaktır. Anlattıklarım gerçekleri görmek isteyenler için yeterlidir. O, şahittir."[103]

1.1.2. Şeyh İbrâhîm (1821-1859)

Şah-ı Mardin'in en büyük oğludur. 1821 senesinde Siirt'te doğmuş ve babasının Mardin'e taşınmasıyla 1844 yılında Mardin'e gelmiştir.

Şeyh İbrahim bütün tahsilini babasının yanında yapmıştır. Yirmi üç yaşına geldiğinde ise ondan tasavvuf ve ilim icâzeti almıştır. *Şeceretü'd-Düriyye* müellifi, Şeyh Hâmid'in onun hakkında şöyle dediğini nakleder: "Oğlumun derecesi benden yedi derece daha yüksektir."[104]

Babasının isteğiyle Dara'ya gitmiş ve ve burada mescid inşa ettirmiştir. Fakat Dara' da iki yıl kaldıktan sonra şu anda Gercüş'e bağlı bir köy olan Ayınkâf (Kayapınar) sakinlerinin isteğiyle Şeyh Hâmid, oğlunu Kayapınar'a göndermiştir. Kayapınar'da yaptığı ilk iş cami ve medrese inşa etmek olmuştur. Bu medresede muhtelif yörelerden gelen talebeler tahsil görmüştür. Onun ve ondan sonra çocukları sayesinde Kayapınar bir ilim ve irfân merkezi hâlini almıştır. [105]

Şeyh İbrahim, 1859 yılında vefat etmiştir. Mezarı Kayapınardadır ve müridleri kabri üzerine türbe yaptırmıştır.[106]

Şeyh İbrahim aşağıda isimleri zikredilen iki eseri bulunmaktadır:

1. *Tuhfetu'l-İhsân*: Bu eseri tamamlayamadan vefat etmiştir ancak yeğeni Şeyh Kemaleddin bu eseri tamamlamıştır.

2. *Zahiretul-Vehbiyye fi Tarîkati'n-Nakşebendiyye*: Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Son bölümde babası Şeyh Hâmid'in hayatını konu almıştır.[107]

---

[103] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye,** s.120
[104] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye,** s. 148.
[105] Hamidi, **"Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri",** s. 148.
[106] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s.435.

1.1.3. Şeyh Abdullah (1835-1910)

Şeyh Hâmid'in ikinci oğlu olan Şeyh Abdullah, 1835 yılında Siirt'te doğmuştur ve annesinin ismi Halime Hanımdır.

Şeyh Abdullah, bütün tahsilini babasının yanında tamamlamıştır. Ardından Şeyh Hâmid, büyük oğlu Şeyh İbrahim ile beraber kendisini irşad faaliyetleri için Mardin'in Dara köyüne göndermiştir. Abisinin Dara'dan ayrılmasından sonra da burada faaliyetlere devam etmiş, camii ve tekke inşa etmiştir. Bu tekkede maddi açıdan fakir olanları ağırladığı gibi değişik yerlerden gelen çok sayıda öğrencinin tedrisatıyla da ilgilenmiştir. Perşembe ve cuma günleri icra ettiği vaaz meclisine değişik yerlerden olmak üzere kalabalık bir halk topluluğu iştirak etmiştir. Otuz bin kişinin kendisinden el aldığı tahmin edilmektedir.[108]

Babasının vefatından dolayı Mardin'e dönmüştür. Dara'daki medreseye dedesi Şeyh Hâmid'ten icâzetli torunu Şeyh Muhammed Said müderris olarak görev almıştır. Bu medresede çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu medresede yetişen en önemli zatlar olarak Şeyh Ahmed el-Haznevî, Şeyh Hüseyni Kınnıkî, Musa Kâzım Çeçânî, Molla Ahmed Cevzî'yi sayabiliriz.[109]

Şeyh Abdullah, 1882 yılında Hacca gitmiş ve hac dönüşünde irşad hizmetlerine devam etmiştir. Hacdan geldikten iki yıl sonra babası Şeyh Hâmid'in mescidini onararak daha güzel bir hale getirmiştir. Onarım bittikten sonra ikindi namazlarının akabinde cemaate vaazlar vermiştir.[110]

Şeyh Abdullah'ın cömertliği çevresindekileri hayrette bırakacak derecedeydi. Hayli fazla olan emlak gelirlerinin tamamını hayır ve iyilik yolunda sarf etmekten çekinmez, cömertlik ve yardımseverlikte kimse onu geçemezdi. Kapısından kimse eli boş çevrilmezdi. Cömertliği hakkında kendisine soru soranlara şöyle demiştir: "Kapıma herhangi bir ihtiyacı için gelen eğer muhtaç birisi ise ona yardımcı olmuş olurum. Şayet kötü niyetli birisi ise ben ondan haysiyetimi korumuş olurum. Bu

[107] Hamidi, **"Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri",** s.444.
[108] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s.194.
[109] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s.437.
[110] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 196.

yüzden kapıma gelen hiç kimseyi eli boş çevirmiyorum."Etrafında bulunan herkes mutlaka ondan bir şekilde yardım almıştır.[111]

Şeyh Abdullah anne baba hakkı hakkında "*Hasanetü'd-Dareyn fi Birri'l-Valideyn*" isminde bir risâle kaleme almıştır. Risâlenin mukaddimesinde gençlerin ahlâkının bozulması ve anne babaya itaatin azaldığını gördüğü için böyle bir risâle yazmaya gerek duyduğunu ifade etmiştir.[112] Bu risâle, *eş-Şeceretü'd-Düriyye fi Menâkıb'i Sadat'il Hamidîyye* adlı eserde Şeyh Abdullah'ın hayatının anlatıldığı bölüme muhakkik tarafından dipnot olarak eklenmiştir.

Şeyh Abdullah, 1910 yılının şubat ayında vefat etmiş ve Mardin'de babasının yanına defnedilmiştir.[113]

Şeyh Abdullah babasının mürşidi Şeyh Hâlid el-Cezerî'nin damadı idi. Şeyh Abdullah dört oğluna halîfelik vermiştir.[114]

1.1.5. Şeyh Abdulhalîm (1841-1912)

Şeyh Hâmid'in dördüncü oğlu olan Şeyh Abdulhalîm; 1841 yılında Siirt'te doğmuş ve babasının refakatinde Mardin'e gelmiştir. Mardin'e geldiğinde henüz üç yaşındadır.[115] Muhammed Sadık Hamidi'nin verdiği bilgiye göre Mardin'e gelmeden evvel annesi vefat etmiştir.

Babası Şeyh Hâmid'in yanında ilim tahsiline başlamış ve babasından İslami İlimlerden icâzet almıştır. Bunun yanında gene babasının yanında Matematik, Astronomi, Felsefe okuyarak bu ilimlerden de icâzet almıştır. Ayrıca babasından tarîkat halîfeliği almıştır.[116]

İlim tahsilinden sonra babası Şeyh Hâmid tarafından Midyat Kutlubey/Tınat köyüne irşad faaliyeti için gönderilmiştir. Abisi Muhammed Alaeddin'in vefatından sonra babasının isteği üzerine Başkavak köyüne yerleşmiştir. Başkavak'ta birçok

[111] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 194.
[112] el-Mardini, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 200.
[113] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 195.
[114] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 193.
[115] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 439.
[116] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 439.

talebe yetiştirmiş ve dini hayatın halk arasında canlanması için yoğun çaba sarf etmiştir. 1882 yılında abisi Şeyh Abdullah ile beraber hacca gitmiştir.[117]

1912 yılında Başkavak'ta vefat etmiştir. Türbesi Başkavaktadır. Vefatından sonra medrese ve tekkede ki görevleri oğulları ve yeğeni üstlenmiştir.[118]

Beş erkek çocuğunun hepsi de Şeyh Abdulhalîm'den halîfelik almış ve Mardin'in çeşitli bölgelerinde irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[119]

1.1.4. Şeyh Muhammed Alaaddin (1837-1866)

Şeyh Hâmid'in üçüncü oğludur. Siirt'te 1837 yılında doğmuştur.[120] Bütün tahsilini babasının yanında tamamlamış ve ilim icâzetini babasından almıştır. Seyr ü sülûkte belli bir makama vardıktan sonra babası Şeyh Hâmid kendisine halîfelik vermiştir ve kendisini irşad için Kızıltepe'ye göndermiştir.[121] Kızıltepe'de Ulu Cami'nin yanında kendisine tekke inşa edilmiştir. Bu tekkede dört yıl irşad görevini sürdürdükten sonra babası Şeyh Hâmid tarafından Savur'a bağlı eski ismi Ahmediyye olan Başkavak köyüne gönderilmiştir. Köyde cami bulunmadığından ilk olarak bir camii inşa ettiren Şeyh Muhammed Alaaddin, daha sonra yanına bir tekke de inşa ettirmiştir. Vefatına kadar burada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.[122]

Bu zat, *Nüzhetur-Riyad limen Arade'l-İttiaz* adıyla bir eser kaleme almıştır.[123] Eser yazma halindedir, torunu Şemseddin Hamidi'nin kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.

Şeyh Muhammed Alaaddin; ilim ve irşad ile meşgulken genç bir yaşta 1866 yılında vefat etmiştir. Kabri Başkavak köyündedir. Müridleri daha sonra kabrinin

[117] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 439.
[118] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 439.
[119] el-Mardinî, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye**, s. 299.
[120] Hamidî, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 439.
[121] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 284.
[122] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 446.
[123] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 446.

üstüne türbe inşa etmişlerdir.[124] Nureddin ve Kemaleddin adında iki oğlu olmuştur.[125]

1.1.6. Şeyh Abdurrahman Zihnî Efendi (1852-1910)

Mardin'de yetişen büyük bilginlerden olan Şeyh Abdurrahman, 20 Haziran 1852 yılı Cuma günü ikindi namazından sonra Mardin'de doğmuştur.[126]

Şeyh Abdurrahman, tahsil hayatına yedi yaşında Savur Kapı Camii İmamı Molla İbrahim Efendi'nin rahle-i tedrisinde Kur'an-ı Kerim'i hatmederek başlamıştır. Dada sonra tahsiline babasının yanında devam etmiş ve onun yanında tahsilini tamamlamıştır.[127]

Şeyh Abdurrahman, babası Şeyh Hâmid'in vefatından sonra abisi Şeyh Abdullah ile beraber Hamidîyye Medresesi'nde tedrisata devam ederek birçok talebe yetiştirmiş ve yüzlerce kişiye icâzet vermiştir. Öğrencileri arasında Amerikan Hastanesi doktorlarından Antuvanzade Abdülahad ve oğlu Antuvan da vardır.[128]

Şeyh Abdurrahman, Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinden davet edilen âlimlerin katıldığı kongreye davet edilmesi üzerine[129] 24 Eylül 1896'da İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmıştır. İstanbul'da yirmi gün kadar Şeyh Ebü'l-Huda es-Seyyâdi'nin Tekkesinde misafir olmuş ve daha sonra Nişantaşı'ndaki devlet misafirhanesinde ağırlanmıştır. İstanbul'da bulunduğu beş ay dört gün boyunca devrin padişahı II. Abdülhamit ile üç kez görüşmüş; padişahın iltifatına mazhar olmuş ve padişah kendisini Mardin Nakşibendi, Kâdirî ve Rifâî tarîkatlarının postnişîni olarak tayin ederek dergâhı için ona ve evladına intikal etmek üzere 250 kuruş maaş tahsis etmiştir. Aynı zamanda Padişah Şeyh Abdurrahman'a refakat eden Sadizade İsmail Efendi ve Sofi Süleyman'a da kayd-ı hayat şartı ile ayda 100 kuruş maaş tahsis

[124] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 440.
[125] Muhammed Sadık Hamidi, **Mardinî es-Seyyid eş-Şeyh Hamid, Evlad ve Torunları,** Erkam Matbaası, İstanbul 2002, s.62.
[126] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"** s. 49.
[127] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 433.
[128] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 51.
[129] Metin Eriş (Ed.), **81 İlde Kültür Ve Şehir Mardin**, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul 2012, s. 196.

edilmiştir. İstanbul'da iken hacca gitmeye niyetlenen Şeyh Abdurrahman, çıkan veba hastalığı yüzünden seferler iptal edilince hacca gidememiştir.[130]

Şeyh Abdurrahman'ın sadece Mardin'de bilinen, saygı gösterilen bir âlim olmadığını ve başka memleketlerde de tanındığı II. Abdülhamit ile olan görüşmesinden anlamaktayız.[131]

Dini yaşantısına son derce ihtimam gösteren Şeyh Abdurrahman; kendisinin İstanbul'a gideceğinden haberdar olan Diyarbakır Valisi Giritli Sırrı Paşa, kendisine: "Tedavi için İstanbul'a gitmek üzere yüce makamdan izin istedim, bu izin gelirse sizi İstanbul'a ben götüreceğim" der. Şeyh Abdurrahman İstanbul'a gitmek üzere Diyarbakır'a varınca, Vali Sırrı Paşa onu ziyaret eder ve kendisine : "Tam siz buraya gelmişken izin de geldi. Bu sizin kerametinizdir, refakatimde sizi Samsun yolu ile İstanbul'a ben götüreceğim" der. Fakat Şeyh Abdurrahman: "Beni mazur görün ben valilerle yolculuk edemem, ben bir dervişim ancak hâlime uygun şahıslarla yolculuk ederim" diyerek bu teklifi kabul etmez, kendi imkânları ile İstanbul'a gitmiştir.[132]

İstanbul'dan döndükten sonra faaliyetlerine devam eden Şeyh Abdurrahman, 4 Şubat 1910'te Cuma günü Mardin'de vefat etmiş ve babası Şeyh Hâmid'in türbesine defnedilmiştir. Namazını abisi Şeyh Abdullah Efendi kıldırmıştır.[133]

Üç evlilik yapan Şeyh Abdurrahman'ın sekiz evladı vardır.[134] Erkek çocuklarından Şeyh Ahmed Sıbğatullah babasının yerine posta oturmuş ve diğer oğulları Mardin çevresinde müftü ve imam olarak görev yapmıştır. Oğullarından Abdülhamit ve Şemseddin Birinci Dünya Savaşı esnasında şehit düşmüşlerdir.[135]

Şeyh Abdurrahman'ın yazdığı eserler şunlardır:

1.*Kitabu Bidayeti's-Suûl Şerhu Minhaci'l-Usûl*: Kadî Beydâvî'nin Usûl-i Fıkha dair yazmış olduğu eserinin muhtasar bir şerhidir.

---

[130] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 52.
[131] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 52.
[132] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 50; Mardin İl Yıllığı/1967, yy ts, s.112.
[133] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 54.
[134] Hamidi, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi",** s. 54.
[135] Hamidi, **Mardinî es-Şeyh Hamit Evlad ve Torunları**, s. 111.

2. *Kitabu Sevadi'l-Basar fi Usuli'l-Hadisi ve'l-Eser*: Hadis Usulu'ne dairdir. Bu eser ile alakalı Ahmet Keleş tarafından I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu'nda yayınlanan "*Abdurrahman Zihnî Bin Es-Seyyid Eş-Şeyh Hâmid El-Mardînî El-Hüseynî'nin "Kitâbu Sevâdi'l-Basari Fî Usûli'l-Ehâdis Ve'l-eser" Kitabı Bağlamında Hadis İlmindeki Yeri*" isimli bildirisi bulunmaktadır.[136]

3.*en-Nuru'l-Lami ve'l-Feydu'l-Cami*: Akaid ve Felsefe'ye dairdir.

4.*Merkel-Menare 'Ala İsam el-İstiare*[137]

1.1.7. Şeyh Hâmid ve Evladından Sonra Dergâhların Durumu

Daha önce belirttiğimiz gibi Şeyh Hâmid Mardin'de faaliyetlerini sürdürürken oğullarını âlim-mutasavvıf olarak yetiştirmiş ve çevre bölgelere irşad görevi için göndermiştir. Bu merkezler tekke hizmeti yanında medrese faaliyetleri ile bölgenin ilim ve irfan merkezi olmuşlardır. Oğullarının görev yaptığı merkezler şunlardır:

Kayapınar (Aynkaf Medresesi) - Şeyh İbrahim

Dara Medresesi - Şeyh Abdullah

Başkavak (Ahmediyye) Medresesi - Şeyh Muhammed Alaaddin

Kutlubey (Tınat) Medresesi - Şeyh Abdulhalîm

Bu müesseseler; toplumun verdiği maddi destekle ayakta kalmayı başarmıştır. Bu durum bölge halkının ilim ve tasavvuf ehline gösterdiği teveccühü göstermesi açısından son derece önemlidir. Mardin ve civar vilayetlerin icâzetli hocaların çoğu hatta 1860 tarihinden 1980 yılına kadar medrese tahsili görmüş hemen her kişinin ya bizzat kendisi, hocası yahut hocasının hocası muhakkak bu Hamidi medreselerinde okumuş veya okuyanlardan ders almıştır. Bu ailenin efradı yanında okuyan talebeler, hocaları hakkında eserler kaleme almışlardır. Molla Ahmed el-Cevzî Dara

[136] Ahmet Keleş, "Abdurrahman Zihnî Bin Es-Seyyid Eş-Şeyh Hâmid El-Mardînî El-Hüseynî'nin "Kitâbu Sevâdi'l-Basari Fî Usûli'l-Ehâdis Ve'l-eser" Kitabı Bağlamında Hadis İlmindeki Yeri", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri,** Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2006, ss.239-244.

[137] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 446.

medresesindeki hocası Şeyh Muhammed Said (v.1914) hakkında "*Tuhfetü'l-Mürîdin"* adlı bir eser kaleme almıştır.[138]

Şeyh Ahmed Haznevî, Şeyh Hüseyin Kınnıkî, meşhur şair Ciğerhun (v. 1984) bu medreselerde okuyan talebelerden en meşhurlarıdır.[139]

Bu medreselerin başındaki zatlar kütüphaneler de kurmuşlardır. Bilhassa Şeyh Abdurrahman, İstanbul'da padişahtan kitap istemiş, bu sayede geniş bir kütüphane kurmuş ve kitaplarının ciltlenmesi için Mardin'de bir dükkân vakfetmiştir. Bu kütüphanedeki eserler medreselerin kapatılmasının ardından yakılmış, kuyulara atılmış veya eserin isminin belli olmaması için ilk ve son sayfaları yırtılmıştır. Bu eserlerden ailenin elinde kalanlar Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphane'sine bağışlanmıştır.[140]

Hâmidi ailesi mensupları görev yaptıkları merkezlerde fetva vermek, halkın dini-içtimai sıkıntılarına çare bulmak gibi hususlarda da topluma hizmet etmişlerdir.[141] Şu anda Muhammed Sadık Hamid'inin arşivinde Hamidi ailesine yazılan altı yüze yakın mektup bulunmaktadır. Bu mektupların bazılarını devlet ricâli bazılarında da halktan bazı kimseler yazmıştır. Bu mektuplar dahi Hamidi ailesinin toplumun sorunlarına olan duyarlılıklarını ve kendilerinin sorun çözücü bir mercii olarak benimsediğini göstermektedir.[142]

Toplumsal olaylara müdahale konusunda verilebilecek en önemli örneklerden bir tanesi ise Şeyh Fethullah'ın önlediği toplumsal çatışmadır. Şeyh Fethullah, Şeyh Hâmid'in büyük oğlu olan Şeyh İbrahim'in oğludur. 1864 yılında Kayapınar'da doğmuştur. Tahsilini, babasının ve amcası Şeyh Abdullah'ın yanında tamamlamıştır. Babasının vefatından sonra Ayınkâftaki medreseye bakmıştır. 1947 yılında Beşiri

---

[138] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, ss. 428-438.
[139] Serdar Bedii Omay, Fasih Dinç, "Mardin Tasavvuf Geleneğinin birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları", **Türkiye'de Birlikte Yaşama Kültürü Ve Mardin Örneği Sempozyomu**, T.C. Mardin Valiliği Yayınlar, İstanbul 2010, s. 80.
[140] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, ss. 446-449.
[141] Hamidi, **Başkavak/Ahmediyye Köyü Eğitim Tarihi Hamidi Ailesi Ve Ahmediyye Medresesi,** s. 3.
[142] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 436.

ilçesine bağlı Sulan köyünün Cami'inde müridleri ile sohbet ederken aniden vefat etmiş ve Kayapınar'ta babasının yanına defnedilmiştir.[143]

Kısaca hayat hikâyesine değindiğimiz bu zatı asıl önemli kılan hadise, Midyat'ın Gülgöze köyünde vuku bulan hadisedir. 1915 yılında çıkan Ermeni tehcirine yönelik çıkarılan kanun Midyat'ta da uygulanmak istenmiştir. Kanuna dayanarak bazı aşiretler Süryanî yerleşim yerlerine saldırmak istemişlerdir. Bunun üzerine Süryanîler Midyat'ın Gülgöze köyünde toplanarak savunma hattı oluşturmuşlar ve aylarca süren çekişmeler soncunda Süryaniler Şeyh Fethullah'ın güvence vermesi halinde teslim olacaklarını söylemişlerdir. Gülgöze köyüne gelen Şeyh Fethullah, Süryanilerin canlarına, mallarına, ırzlarına dokunulmasının haram olduğunu söylemiştir. Akabinde kardeşinin oğlu Şeyh Sıdki Efendi'yi bölgedeki devlet görevlerinin antlaşmaya uymaması halinde öldürebileceklerini söyleyerek Süryanilere rehin bırakmıştır. Kendisi de çatışmaları önleyen belgeyi çıkarmak üzere Diyarbakır'a gitmiş ve Diyarbakır'da yetkililerle yaptığı görüşme sonucunda çatışmanın önlenmesine dair belgeyi çıkararak bölgeye gelmiştir. Böylece binlerce Süryani'yi olası bir can kaybından kurtarmayı ve toplumsal çatışmanın çıkmasını engellemeyi başarmıştır. Üstlendiği bu görev nedeniyle Deyruzafaran'da Hristiyan din adamlarının resmi arasında Şeyh Fethullah'ın fotoğrafı yıllarca asılı durmuştur. 2003 yılında ise herhangi bir açıklama yapılmadan resim kaldırılmıştır. Ayrıca Süryaniler Şeyh Fethullah'ın torunu Ahmed Hamidi'ye yurt dışında olanaklar sağlamış ve Viyana'da tıp eğitimini alması için ona yardımcı olmuşlardır.[144]

Bu zikredilen dört merkezinn yanında Hamidi ailesinden Şeyh Abdurrahman'ın büyük oğlu Şeyh Muhammed Ali tarafından açılan bir Nakşibendi-Hamidî tekkesi daha bulunmaktadır. Şeyh Muhmmed Ali (v. 1906) tahsilini babasının yanında tamamlamıştır. Dedesinin eserlerine şerhler yazmıştır. Şeyh Muhammed Ali, ilim ve tarîkat icâzetini babasından aldıktan sonra şu an Kızıltepe'ye bağlı Ğurs köyünde irşad faaliyetleri için gitmiştir.[145] Nitekim Osmanlı

[143] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, ss. 435-436.
[144] M.Cengiz Yıldız, "**Midyat Ve Çevresinde Dinlerarası Hoşgörünün Tesisinde Örnek Bir Şahsiyet: Fethullah Hamid"**, Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar Dini Topluluklar, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 111-112.
[145] Hâmidi, **Mardinî Es-Seyyid Eş-Şeyh Hâmid, Evlad Ve Torunları**, s. 101.

Arşivindeki belgede bu yöndedir. Belgede bu köyde yeni tekke açan Şeyh Mehmed Ali Efendi'ye maaş tahsisi yapılması istenmektedir.[146]

Bu belgenin tarihi 1901 olup Şeyh Mehmed Ali 1906 senesinde vefat etmiştir. Köy halkı ile yaptığımız görüşmeden anladığımız kadarıyla müstakil tekke olarak kullanılan bir bina bulunmamaktadır. Şeyh efendi bazen camiiyi bazen de evini tekke olarak kullanmış olmalıdır. Vefatından sonra ise tekke ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu zattan sonra burada tekke faaliyetleri sonlanmış gözükmektedir. Şeyh Efendi'nin kabri Mardin'de Hamidi türbelerinde bulunmaktadır.

Bu merkezlerdeki tedrisat, halkın getirdiği fetvalar ve tasavvufi irşad gibi birçok faaliyet Şeyh Said isyanına kadar devam etmiştir. 1926 yılında zikredilen merkezlerdeki aile fertlerinin hepsi Türkiye'nin batısına sürgüne edilmesiyle faaliyetler kesintiye uğramıştır. Aile sürgünde iken Şeyh Hâmid'in türbesi gayr-i müslimlere satılmıştır. Sürgünden dönüldükten sonra aile fertleri dedelerinin türbesini satın almak zorunda kalmıştır. Şu an türbenin tapusu Hamidi ailesinde bulunmaktadır.[147]

Sürgünden sonra Başkavak ve Aynkâftaki hizmetlere devam edilmiştir. 1980 darbesinden sonra bu müesseseler tekrar kapatılmıştır. Batman ve Mardin'de hâlâ bilinen ve saygı gösterilen bir aile olan Hamidi ailesinin sadece Aynkâftaki faaliyetleri devam etmektedir. Son yıllarda Abdullah Hamidi Aynkâf'ta Kura'n-ı Kerim kursu inşa ettirmiştir.

Şu anda ailenin önde gelen ismi Muhammed Sadık Hamididir. Mardin, Amasya ve İstanbul Kâdıköy'de müftülük yaptıktan sonra Suudi Arabistan Ümmül Kur'a Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmıştır. Arapçadan tercüme ettiği eserler, telif eserleri ve yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır. Hâlen İstanbul'da ikamet etmektedir.

[146] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. MKT, nr.2549-99.
[147] Bu Bilgiler, Muhammed Sadık Hamidi ile yapılan 13.01.2017 tarihli görüşmeden alınmıştır.

1.2. SEYDÂÎ KOLU MUTASAVVIFLARI

Bâsret Dergâh'ının Mardin'de etkili olan diğer kolu Seydâî koludur. Bu kola Seydâi kolu denmesinin sebebi Şeyh Seydâ'ya (v.1968) nisbet edilmesidir. Fakat bu kolun kurucusu Bâsret Dergâhın'da da postnişînlik yapan Şeyh Ömer ez-Zenganî' dir (v. 1890). Hem bu kolun kurucu ismi hem de Bâsret'te postnişînlik yapması gibi karışık olan durumu netleştirebilmemiz için ez-Zenganî'nin hayat hikâyesine bakmamamız gerekmektedir.

ez-Zenganî, şu an Dargeçit'e bağlı Çınaraltı köyündendir ve doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu köyde Pîr-i Kureyş adlı bir zatın mezarı bulunmakta ve soyunun peygamberimize dayandığı söylenmektedir. ez-Zenganî'nin nesli soyu peygamberimize dayandırılan bu zattan gelmektedir. Şeyh Ömer'in nisbet edildiği Zengan ise şu anki ismi Karabayır olan Dargeçit'e bağlı bir köyün ismidir. Bu köye nisbet edilmesinin nedeni ise küçük yaşta babasını kaybeden ez-Zenganî'nin annesinin de evlenmesiyle Zengan'da bulunan teyzesinin bakımını üstlenmesi dolayısıyla bu köye yerleşmesidir. Köydeki medresede tahsiline başlayan ez-Zenganî, köy imamının tavsiyesiyle teyzesi tarafından Bâsret Dergâhı'nda bulunan medreseye gönderilmiştir. Bu sırada dergâhta postnişîn Şeyh Hâlid Zîbarî'dir. Şeyh Ömer tahsilinin tamamına yakınını Şeyh Hâlid Zîbarî'nin yanında görmüştür.[148]

Şeyh Hâlid, yanında icâzet alan ez-Zenganî'yi vefat etmeden önce aile halkını kendisine teslim eden Şeyh Reşid Derşevî'nin kızı Halime Hatun ile evlendirmiştir. Şeyh Reşid Derşevî'nin diğer kızı Safiye Hatun'u da oğlu Hüseyin'e nişanlamıştır. Böylece Şeyh Hâlid ve ez-Zenganî arasında akrabalık oluşmuştur.[149]

Şeyh Hâlid Zîbarî'nin vefat etmeden önce Bâsret Dergâhını oğlu Hüseyin'i yetiştirene kadar ez-Zenganî'ye teslim etmesiyle beraber ez-Zengâni, Bâsret Dergâh'ının postuna oturmuştur. Şeyh Hüseyin'e icâzet verdikten sonra da postu

[148] Muhammed Baki Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", (Şeyh Abdussamed el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbât isimli eserin içinde**), İbrahim Öztürk (çev.), Mega Yayınevi, İnegöl 2008, s.32.

[149] Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", s.32.

Şeyh Hüseyin'e teslim etmiştir.[150] ez-Zengani'nin Bâsret Dergâhı postnişînliği Şeyh Hâlid Zîbarî'nin vefat tarihi olan 1863 yılında başlar 1871 yılında sona ermiştir.[151]

Bâsret'ten döndükten sonra Şeyh Ömer ez-Zenganî, önce Hoser köyüne daha sonra da Cizre'ye yerleşerek burada medrese ve tasavvufi hizmetlerini yürütmeye başlamıştır. Seydâi Kolunun kurulma aşaması da ez-Zenganî'nin Cizre'ye yerleşmesi ile olmuştur. Şeyh Ömer'in 1890 yılından sonra vefatından sonra posta bazen kayınbiraderleri olan Derşevî ailesinin bireyleri bazen de Şeyh Ömer'in çocukları geçmiştir. Şeyh Seydâ'ya kadar Posta geçenleri aşağıda zikrettikten sonra bu kolun asıl etkili ismi olan Şeyh Seydâ'nın hayatı kısaca aktarılacaktır. Seydâî kolunun postnişînleri:

Şeyh Ömer ez-Zenganî (?-1890)

Şeyh Abdulhakîm ed-Derşevî (1856-1905)

Şeyh Muhyiddin el Cezerî (1876-1914)

Şeyh Muhammed Nûrî ed-Derşevî (1863-1924)

Şeyh Muhammed Said (Şeyh Seydâ) (1889-1968)[152]

Asıl adı Muhammed Said olan Şeyh Seydâ, 1899 senesinde Cizre'de doğmuştur. Babası Şeyh Ömer, Şeyh Seydâ altı aylıkken hac vazifesini yaptıktan sonra 1890 yılında yolda vefat etmiştir. Taziye için Cizre'ye gelen Şeyh Hüseyin Bâsretî, Muhammed Said'i kucağına almış ve şöyle demiştr: "Bu, benim seydâmın son hatırasıdır, bundan sonra ona seydâ denilsin." Şeyh Hüseyin'in bu sözünden sonra artık isminden çok "*Seydâ*" olarak bilinir.[153]

[150] Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", s.32.
[151] İzzettin Güneri, **"Basret Dergâhı, Postnişînleri Ve Kolları"** (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2016), s. 43.
[152] Baz, "**Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin Halîfelerinden Şeyh Hâlid-i Cezeri ve Basret Dergâhı",** s. 157.
[153] Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", ss. 40-41.

Şeyh Seydâ, tahsilini abisi Şeyh Sirâceddin'in (v.1920) yanında tamamlayarak ondan icâzet almıştır. Abisinin vefatıyla beraber medresenin sorumluluğunu alarak dersler vermeye başlamıştır.[154]

Şeyh Seydâ'nın kendisinden önceki postnişîn Şeyh Muhammed Nûrî'nin kızı Rabia Hatun ile evlenmesiyle bu zat ile dayı-yeğen, şeyh-mürid olmanın yanında kayınpeder-damat bağı da oluşmuştur. Şeyh Muhammed Nûrî hayattayken de medresenin başında bulunan Şeyh Seydâ, Şeyh Muhammed Nûrî'nin ölüm döşeğindeyken "Bundan sonra şeyhiniz Seydâ'dır." demesiyle postnişîlik görevini de devralmıştır. 1924 yılında posta oturan Şeyh Seydâ tekkelerin kapanması ile 1926 yılında Musul'a gitmişse de 1928 yılında Cizre'ye geri dönmüştür. Döndükten sonra Serdahl[155] köyüne yerleşmiştir.[156]

Şeyh Seydâ'nın kurduğu Sedahl Tekkesi; cami, medrese, misafirhane, mutfak ve pir evinin bulunduğu büyük bir külliyedir. Şeyh Seydâ'nın özellikle yaz mevsimlerini geçirdiği Serdahl zamanla Mardin, Siirt, Ağrı ve Şırnak'ın en önemli tasavvuf merkezi olmuştur.[157]

Bölgede yetişen en önemli mutasavvıf olan bu zat, seyyidlere ayrı bir sevgi ve ihtimam göstermeye gayret etmiştir.. Bir dönem bakanlık yapan ünlü siyasetçi Şerafettin Elçi ile aralarında geçen hadise buna güzel bir örnektir. Şerafettin Elçi'nin anlattığına göre kendisi ortaokuldayken karşılaştığı Şeyh Saydâ'ya seyyid olduğunu söyleyince Şeyh Seydâ hemen onun elini öpüp ona iltifat etmiştir.[158]

Şeyh Seydâ, 7 Ocak 1968 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu Şeyh Muhammed Nurullah geçmiştir. Fakat genç yaştayken trafik kazası sonucunda 12 Mayıs 1985 yılında vefat etmiştir.[159]

---

[154] Abdurrahman Adak, "Şeyh Seyda", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 37, s. 20.
[155] Şırnak'ın Cizre ilçesine bağlı bir köyün ismidir, köyün şimdiki ismi ise Bağlarbaşı'dır.
[156] Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", ss. 32-33.
[157] İbrahim Baz, "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.2, s. 19.
[158] Şerafettin Elçi bu hadiseyi, Şeyh Seydâ'nın talebelerinden Kızıltepe'de oturan Molla Şerif'e anlatmıştır.
[159] Midat Tokhtarov, "**Muhammed Nurullah Seydâ El-Cezerî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri"** (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2012), s. 33.

Kendisinden sonra ise irşad faaliyetlerine devam eden deşi Şeyh Ömer Faruk posta oturmuştur. Bu kolun şu anda birçok ilde müridi bulunduğu gibi yurtdışında da faaliyetleri bulunmaktadır.

Bölgede yaşanan olaylardan dolayı 1994 yılında Serdahl köyü boşaltıldığından zamanında bölgenin irfan merkezi olan Serdahl Tekkesi ise şu anda metruk haldedir.[160]

Şeyh Seydâ'nın Mevlâna Hâlid'e kadar olan silsilesi şu şekildedir:

Şeyh Muhammed Saîd Seydâ Cezerî

Şeyh Muhammed Nûrî-i Derşevî

Şeyh Muhiddin-i Cezerî

Şeyh Abdülhakîm Derşevî

Şeyh Ömer ez-Zengânî

Şeyh Hâlid Zîbârî

Şeyh Muhammed-i Aynî

Şeyh Sâlih-i Sipkî

Şeyh Hâlidi Cezerî

Mevlâna Hâlid Bağdâdi[161]

Seydâî kolu postnişînlerinin bizzat kendileri Mardin'de etkili olmuşlardır. Örneğin Şeyh Seydâ, son yıllarında babası Şeyh Ömer'in köyü Zengan'a yakın Dargeçit'in Îzar (Akçaköy) köyüne yerleşerek burada irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Köylüler, Şeyh Seyda'ya bir ev yapmış ve kendisinden sonra posta oturan Şeyh Muhammed Nurullah'ın düğünü bu köyde yapılmıştır. Düğüne Türkiye'nin her tarafından katılım olduğu gibi Suriye ve Irak'tan da davetliler

[160] Baz, "**Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Sedahl Tekkesi ve Külliyesi"**, c.2, s.20.
[161] Tokhtarov, "**Muhammed Nurullah Seydâ El-Cezerî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri"**, s. 19.

katılmıştır. Şeyh Seyda, İzar'da beş yıl kalmış bilinmeyen nedenlerden dolayı 1965'te tekrar Cizre'ye dönmüştür.[162]

Bunun yanında Şeyh Seydâ'nın bölgeye halîfeler gönderdiği de görülmektedir. Şeyh Muhammed Beşir el-Halilî (v. 1966) Dargeçit'te, Şeyh Halil (v. 2002) Dargeçit ve Midyat'ta, Şeyh Musa (v. 1991) Kızıltepe'de irşad faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bir başka halîfesi Şeyh Fahreddin (v. 1972) Batman'da irşad faaliyetleri yürütse de Mardinli olmasından dolayı bölgede etkili olan Seydâî kolu halîfelerindendir.

1.2.1. Şeyh Fahreddin (1910-1972)

Çalışmada incelenen zevat arasında hakkında en fazla ve en detaylı araştırma yapılan kişinin Şeyh Fahreddin olduğu görülmektedir. Bu zatın hayatı incelenmeden evvel hayatı eseleri hakkında yapılan çalışmalara değinilmesi yararlı olur.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü'nde Muhammed Latif Altun tarafından *"Molla Fahreddin el-Arnasî el-Batmanî'nin Fıkhî Yönü*" isimli yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bu tezin danışmalığını Şeyh Fahreddin'in talebelerinden Abdulkerim Ünalan yapmıştır. Aynı üniversitede Abdulkerim Sevgi tarafından*"Fahreddin Arnasî ve "et-Tarsîf fî İlmi't-Tasrif" Adlı Eser"* isimli yüksek lisans çalışması ise devam etmektedir. Ayrıca kendisi hakkında; yine talebesi Abdulkerim Ünalan tarafından *"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri",* Nurettin Turgay tarafından *"Fahreddin Arnasi ve Vaazlarında Yer Verdiği Bazı Ayetlerin Yorumu",* Nazım Hasırcı tarafından *"Molla Fahreddin Arnâsî'nin İsagoci'si",* Abdulhakim Yüce tarafından *"Ünlü Batmanlı Âlim Şeyh Fahreddin'in Tasavvufî Görüşleri",* talebesi Halil Çiçek tarafından *Diyanet İslam Ansiklopedisi için yazılan "Fahreddin Yıldız"* maddesi *ve"Batmanlı Şeyh Fahreddin'in Arabî İlimlerdeki Yeri ve Eserleri"* isimli makaleler yayınlanmıştır.

[162] İlyas Savcı, **Dargeçit Kültür ve Mimarisi**, Hermes Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 45-46.

Görüldüğü üzere hayatı ve eserleri üzerinde önemli araştırmalar yapılmıştır. Araştırmacıların dikkatini çekmesinin sebebi eserlerinin olmasının yanı sıra talebelerinin akademik alanın içinde olmasıdır.

Molla Fahreddin, 1910 yılında, Mardin'in Midyat ilçesinin Arnas[163] köyünde doğmuştur. Babasının adı Molla Abdullah'tır. Molla Abdullah, Şeyh Hâmid'in torunu Şeyh Muhammed Said (v.1914)'den Dara'daki medresede icâzet almıştır.[164]

Molla Fahreddin'in soyu Hz. Hüseyin'e dayandığı rivayet edilir. Mensup olduğu aileden medreselerde uzun süre tedrisat yapan ve yüzlerce talebe yetiştiren birçok ilim adamı yetişmiştir. Bölgedeki âlimlerce "üstad" olarak kabul edilen Molla Abdulvahhab Derizbinî (v. 1967)[165] ile halen hayatta olup Midyat'ta ikamet eden Molla Zübeyir Arnasî[166] bu ailedendir.[167]

Molla Fahreddin henüz küçük yaşta iken babası vefat etmiş ve bunun üzerine yetişmesi ile validesi ilgilenmiştir. İlim tahsili için on dört yaşında Batman Beşiri'ye bağlı Tilmiz köyünde Molla Hasan Tilmizî'nin yanına gitmiştir.[168] Görüldüğü üzere tahsil hayatına geç başlamış fakat güçlü hâfızası ve talebe yetiştirmesi sayesinde büyük bir âlim olmuştur. Yakınları ve ders arkadaşlarının anlattığına göre bir metni sadece bir defa okumak suretiyle ezberleyebiliyordu.[169]

Molla Fahreddin, hocası Molla Hasan Tilmizî'nin yanında öğrenimini tamamlayıp kendisinden ilmî icâzet almıştır. Daha sonra hocasının köyüne yakın Binatlı köyünde imamlık görevine başlamıştır. Bu sayede hem müderrislik yapmış hem de hocası ile irtibatını devam ettirmiştir. Bir süre sonra Kayabağı köyüne imam olarak gitmiştir. Burada köyün büyüğü olan Hacı Osman Ağa, Molla Fahreddin'in isteği üzerine caminin yanında bir medrese inşa etmiştir. Molla Fahreddin, uzun süre

---

[163] Arnas, Mardin Midyat ilçesine bağlı bir köydür. Şimdiki adı Bağlarbaşı olarak geçmektedir. Bu zat yörede bu köye nisbeten Şeyh Fahreddin -i Arnasi olarak da bilinir.

[164] Hamidi, "**Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri"**, s. 452.

[165] Büyük bir âlim olan bu zatın hayatı için bkz. (M.Halil Çiçek "**Derizbinli Molla Abdulvehab'ın Hayatı Eseleri ve İlmî Kişiliği",** Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, ss. 263-277).

[166] Bu zat, ileride kendisinden bahsedeceğimiz Şeyh Abdurrezak el-Halelî'den ilmi icâzetini almıştır. Daha sonra Midyat'taki medresesinde çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

[167] Abdulkerim Ünalan, "Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri", **e-Şarkiyat ilmi Araştırmalar Dergisi**, c. 2, s. 129.

[168] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s.129.

[169] M.Halil Çiçek, "Fahreddin Yıldız", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c. 43, s.538

bu medresede ders vererek çok sayıda talebe yetiştirmişir. Bir süre sonra bu köyden de ayrılarak o zamanlar ilçe olan Batman Ulu Cami'nde imam-hatiplik ve vaizlik görevine başlamıştır.[170] Ancak mürşidi Şeyh Seydâ'nın isteği üzerine bir süre sonra resmî görevinden ayrılmıştır.[171] Bundan sonra Batman merkezde *"Hacı Şirin Camii'nde*" hem öğrenci yetiştirmiş hem de irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.[172]

Şeyh Fahreddin'in yanında yetişen yüzlerce talebeden bazıları ise şunlardır:

1. Şeyh Nurullah Seydâ: Şeyh Fahreddin'in mürşidi olan Şeyh Seydâ 'nın oğludur, babasının vefatından sonra onun yerine geçmiş ve Şeyh Fahreddin'den ilmî icâzet almıştır.

2.Şeyh Ömer Faruk Seydâ: Şeyh Muhammed Nurullah'ın kardeşidir. Şeyh Fahreddin'den icâzet almış ve Şeyh Muhammed Nurullah'ın vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Halen hayatta olup irşad faaliyetlerine devam etmektedir.

3.Şeyh Baki Seydâ: Şeyh Seydâ 'nın oğludur.

4.Şeyh Kutbeddin Hamidî: Eski Milletvekilidir

5.Abdulkerim Ünalan: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski dekanlarındandır.

6.Mehmet Halil Çiçek: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslimi İlimler Fakültesi öğretim üyesi.

7.Celal Yıldız: Emekli Mardin İl Müftüsü

8.Cüneyd Kavşut: Gümüşhane Eski İl Müftüsü.[173]

Molla Fahreddin, ilim tedrisatıyla ilgilenirken bir süre sonra seyr ü sülûka yönelmiş ve bölgenin meşhur şeyhi Şeyh Muhammed Said Seydâ'ya intisap etmiştir. Liyakatini gören Şeyh Seydâ Efendi, 1955 yılında kendisine halîfelik vermiştir.

[170] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 130.
[171] M.Halil Çiçek, "Fahreddin Yıldız", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, c.3, ss.538-539.
[172] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 130.
[173] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 133.

Bundan sonra "Şeyh Fahreddin " olarak da tanınan Molla Fahreddin, bölgede artık ilim tedrisatı yanında irşad faaliyetlerini de yürütmeye başlamıştır.[174]

Molla Fahreddin, hem ilim çevrelerinde hem de halk tarafından son derece sevilip sayılmıştır. Kendisi de bu sevilen kişiliğini halkın huzur ve sükununu, birlik ve beraberliğini temin için kullanmıştır. Resmi bir görevi olmamakla birlikte bulunduğu camide imamlık yapmış, vaaz etmiş ve tasavvufî faaliyetlerde bulunmuştur. Böylece halkı dini ve manevi yönden aydınlatmaya çalışmış ve her türlü kötülüğün kaynağı cehaletten halkı kurtarmaya gayret etmiştir. Ayrıca bölgedeki aileler ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale ederek onları barıştırmış, böylece cinayetlerin, fitne ve fesadın meydana gelmesini ve yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Örneğin mürşidi Şeyh Seydâ'nın tavsiyesi üzerine Siirt'in Pervari ilçesinin yaylasına giderek orada kalan Davudi Aşiret'i ile göçerleri barıştırmış, böylece bu aşiretler arasında yıllardan beri devam edegelen düşmanlık onun çabasıyla nihayete ermiştir. Ayrıca Batman yöresinde, tanınmış Raman ve Alikan Aşiretleri arasında barışı gerçekleştirmiştir. Bu barışı gerçekleştirmek suretiyle birçok muhtemel cinayetin önüne geçmiştir.

Bu önemli faaliyetlerinden sonra dolayı halk arasındaki itibarı ve saygınlığı bir kat daha artmıştır. Nitekim Molla Fahreddin; ilmî, tasavvufî ve sosyal faaliyetleri ile Türkiye'nin her tarafında tanınınca, Konya halkı bu büyük zatı Konya'ya götürmek için harekete geçmiş ve eşyasını götürmek için bir kamyon tutup Batman'a gelmiştir. Ancak bunu duyan Batman halkı kamyonun etrafını sararak evin taşınmasına ve kamyonun hareket etmesine engel olmuşlardır.[175]

Toplum içinde bu kadar sevilmesine rağmen Şeyh Fahreddin, Batman'da kaldığı yaklaşık yirmi yıl boyunca halk arasına irşad veya herhangi bir toplumsal sorun çözmek için çıkmak hariç genellikle ev, cami ve medrese arasında devam eden bir uzlet hayatı yaşamıştır.[176]

Çok yönlü bir âlim olan Şeyh Fahreddin, bilhassa fıkıh ilminde otorite kabul edilmiştir. Mürşîdi Şeyh Seydâ, onun verdiği fetvalar için "Eğer fetvayı Şeyh

[174] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 133.
[175] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 132.
[176] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 135.

Fahreddin verdiyse kaynağına bakmanız gerekmez." diyerek onun ilmine olan güvenini dile getirmiştr. Batman dışındaki diğer yerlerden kendisine fetva için gelen halk ve âlimler olduğu gibi Türkiye dışından da kendisine fetva için gelenler olmuştur. Bu kadar geniş bir çevreden kendisine fetva soranlar olduğu halde kendisinin verdiği hükme hiç kimse itiraz etmezdi.[177]

Özetle söylemek gerekirse onu yakından tanıyan talebeleri ve müntesipleri onun şu özelliklerinde ittifak etmektedir:

Son derece zeki

İfade kabiliyeti ve hafızası güçlü

Güzel hattı ve kıraatı olan

Seyyidlik vasfına yakışır bir izzete sahip

Cömert

Ağır başlı ve vakarlı bir zattı.[178]

Molla Fahreddin Efendi, Batman'da, 1 Şubat 1972 tarihinde, 62 yaşında hakkın rahmetine kavuşmuş ve annesinin yanına defnedilmiştir.[179]

Vefatından sonra dergâhın faaliyetleri sona ermiş ve çocukları kamu ve özel sektörde olmak üzere değişik iş sahalarında çalışmaktadırlar.[180]

Şeyh Efendi'nin yazdığı eserler ise şunlardır:

1.Cuma Günü ve Cuma Namazı: Bu eseri Türkçe kaleme alınmıştır, diğer eserleri ise Arapçadır.

2.Keşfu'l-Ğıta Haşiyetu İmtihani'l-Ezkiya.

---

[177] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"i**, s. 135.
[178] Abdulhakim Yüce, "**Ünlü Batmanlı Âlim Şeyh Fahreddin'in Tasavvufî Görüşleri"**, I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu, 15-17 Nisan 2008, s. 378.
[179] Ünalan, **"Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri"**, s. 132.
[180] Muhammed Latif Altun, **"Molla Fahreddin el-Arnasî el-Batmanî'nin Fıkhî Yönü"** (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Diyarbakır 2013), s. 12.

3.Durretu's-Sadef fi Beyani Asnafi'l-Harf.

4.et-Tarsîf fi İlmi't-Tasrîf.

5.el-İstiare fi İlmi'l-İstiare.

6.Îsâğûcî fi'l-Mantık. Bu eser hakkında Uluslararası Midyat Sempozyum'unda Nazım Hasırcı, "*Fahreddin Arnasî'nin İsagocusu*" isimli bir bildiri sunmuştur.[181]

7.Risâletu'l-vad'

8.El-İ'tisam Haşiyetu Şerhi'l-İsam Ale'l-Ferideti fi'l-Beyan.

9.Miftahu'l-Cenne fi Ezkari'l-Kitabi ve's-Sunne.

10.Zu'l-Fikaru'l-Hayderî fi'd-difai 'Ani'ş-Şeyh Seydâ el-Cezerî: Tasavvuf ilmine dair olan bu eseri, Şeyh Seydâ'nın düşüncelerini savunmak için kaleme alınmıştır. Eser hakkında Abdulhakim Yüce tarafından kaleme alınan *"Ünlü Batmanlı Âlim Şeyh* Fahreddin*'in Tasavvufî Görüşleri"* bir makalesi bulunmaktadır.

11.El-Kavlu's-Sedîd fi Beyani Hukmi's-Saydi Bi'l-Bundukati'l- Muttehazet Mine'l-Hadîd.[182]

1.2.2. Şeyh Halil es-Serdefî (1919-2002)

Seyyid Halil, 1919 yılında Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Bilahşe köyünde doğmuştur. Nesebi peygamberimize ulaşmaktadır.[183] Aslen Batman Gercüş'e bağlı Becirman[184] köyündendir. Bu köy yörede "*seyyidler diyarı*" olarak bilinmektedir.[185]

---

[181] Nazım Hasırcı, "Fahreddin Arnasî'nin İsagocusu", **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, ss. 311-322.

[182] Altun, **"Molla Fahreddin el-Arnasî el-Batmanî'nin Fıkhî Yönü"**, ss. 14-17.

[183] Recep Özdirek, "Cumhuriyet Dönemi Midyat bölgesi Din Âlimleri", **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 236.

[184] Halk arasında bu köye yerleşen ilk kişinin Seyyid Bilal (ö.?) olduğuna inanılır. Bu zat Bağdat'tan gelip buraya yerleşmiştir. Seyyid Bilal'in türbesi bu köyde buunmakta ve hâlâ ziyaret edilmektedir. Yedi tane erkek çocuğu olmuş ve onun soyundan gelenler Becirman seyyidleri olarak bilinmektedir. Becirman seyyidleri Güneydoğu Anadolu'nun hemen hemen her şehrine dağılmış durumdadır. Becirman sakinlerinden seyyid olduklarından vergi alınmadığı için ikamet ettikleri köy, vergisiz anlamında Becirman ismini almıştır. Fakat cumhuriyet dneminde köyün

Babası Seyyid Molla İbrahim bölgenin ileri gelen âlimlerinden olup Fıkıh ve Astronomi'ye vukufiyeti ile meşhur olmuştur. Seyyid İbrahim birçok talebe yetiştirmiştir. Şeyh Ahmed el-Haznevî, tanınan talebelerindendir.[186]

Şeyh Halil, *"Kavli Ahmed*" isimli esere kadar babası Seyyid İbrahim'in yanında okurken on sekiz yaşlarındayken babası vefat etmiştir. Bunun üzerine Serdêf köyünde imamlık yapmaya başlamıştır. Şeyh Seydâ, köye yaptığı ziyaret esnasında Şeyh Halil ile tanışmıştır. Bu ziyaret esnasında dikkatini çeken Şeyh Halil'den Cizre'ye gelip tahsilini tamamlamasını istemiştir. O sıralar evli ve çocuk sahibi olan Şeyh Halil, Cizre'ye gitmiş ve burada ilim tahsilini tamamlamıştır. Cizre'de Şeyh Seydâ'dan icâzet aldığı süre içinde Molla Abdullah, Molla Süleyman ve Cizre müftüsü Molla Mahmud gibi âlimlerden de ders almıştır. Şeyh Seydâ, Şeyh Halil'e ilim icâzeti verdikten bir sene sonra 1953 yılında ona tasavvuf icâzetini de vermiştir. İcâzeti aldıktan sonra tekrar Serdêf köyüne dönmüş ve kısa bir müddet sonra da Dargeçit'e bağlı Dêyvan'a (şimdiki adıyla Sümer Beldesi) yerleşmiştir.[187]

Şeyh Halil, Dêyvan köyüne yerleştikten sonra cami ve yanına da medrese inşa ettirmiştir. Bir yandan camide halka vaaz ve nasihat vermekle meşgul olurken diğer yandan medresede talebe yetiştirmiştir.[188]

Şeyh Halil'in eseri bulunmamaktadır, fakat âlim ve âbid insan yetiştirmeyi eser yazmak şeklinde değerlendirmiştir. Molla Muhammed Becirmanî (Molla Mizgin), Şeyh Reşid Mivele, Ağrılı Şeyh Muhammed onun önde gelen talebelerindendir.[189]

İlmi ve ahlâkı ile örnek olan, yaptığı vaazlarla bölgede büyük saygı gören Şeyh Halil, Şeyh Seydâ 'nın halîfesi olması itibariyle başta Garzan, Botan ve Serhad bölgelerinde aşiretler arası yaşanan sorunlardan, kırgınlık ve küskünlüklere kadar her

---

ismi *Vergili* olarak değiştirilmiştir. (Abdurrahman Adak, "Güneydoğu Anadolu Seyyidleri", **Marife Dergisi**, c.3, s.386).

[185] İbrahim Baz, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler", **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, s. 290.

[186] Özdirek, **"Cumhuriyet Dönemi Midyat bölgesi Din Âlimleri"**, s. 237.

[187] Baz, **"Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler"**, s. 290.

[188] Doğru Haber Gazetesi, Şeyh Halile Serdefi, http://www.dogruhaber.com.tr/haber/21690-seyh-halile-serdefi/ (03/08/2016).

[189] Baz, **"Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler"**, s. 290.

problemin çözümü noktasında, üzerinde ittifak edilen bir âlim olarak kabul görmüştür. [190] Özellikle Dargeçit'te çıkan kavgalarda, kan davalarında ve kız kaçırma gibi olaylarda kendisine başvurulur ve verdiği kararlar genelde hiçbir itiraz görmeden kabul edilirdi.[191]

Şeyh Halil; sulh yapmak için gittiği köylerde halkı sükûnete davet eder, onlara İslamî yaşantının güzelliğini anlatırdı. Bölgede çıkan huzursuzluktan etkilenen Hristiyan din adamları da Şeyh Halil'in sorun çözmedeki rolüne destek verirdi.[192]

Şeyh Halil, aynı zamanda bölgede bulunan Süryanilerin de saygısını kazanarak Dargeçit'in âdeta ortak paydası olmuştur. Başta Süryani din adamları olmak üzere gayr-i müslimler de onu ziyaret ederek fikir alışverişinde bulunmuştur.[193]

Bir dönem Dargeçit'te kaymakamlık yapan Ahmet Çınar, ilçeye ilk geldiğinde Şeyh Halil'in bölgede etkili ve saygılı biri olduğunu anlar. Bunun üzerine dini istismar eden biri olup olmadığını anlamak için de Şeyh Halil'i ziyaret eder. Şeyh Halil ile yaptığı görüşmeden sonra Şeyh Halil hakkındaki düşüncelerini ise şu şekilde dile getirmiştir: "Daha ilk görüşte aksakallı, mavi gözlü bu insanın gerçek bir âlim olduğu anlaşılıyordu. Tavırları ancak bilge bir insanın sergileyebileceği türdendi."Şeyh Halil'in gerçek bir âlim olduğuna inanan kaymakam, ona bölgedeki sorunlar hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Şeyh Halil'in verdiği cevaplar, gerçekleri söylemede kimseden çekinmediğini açıkça göstermektedir. Sorunların sebebini kaymakama şu cümlelerle aktarmıştır: "Bu sorunlardan, hem siz sorumlusunuz hem biz sorumluyuz. Toplumdaki her gelişmeden âlimler ve âmirler sorumludur. Demek ki ne siz görevinizi yapıyorsunuz ne de biz âlimler." Daha sonra da kaymakama toplumun durumundan bir nebze de sitemle bahsetmiştir. Toplumun içinde gelenek halinde işlenen birçok günah olduğunu söylemiştir. Berdel, başlık parası, genç kızların yaşlı insanlarla evlendirilmesi, kızın rızası olmadan yapılan ve dine aykırı olan bu evlilik çeşitlerini örnek göstermiştir. Kâdınlara mirastan pay

[190] Baz, **"Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler"**, s. 290.
[191] Savcı, **Dargeçit Kültür ve Mimarisi,** ss. 48-49.
[192] Doğru Haber Gazetesi, Şeyh Halile Serdefi, http://www.dogruhaber.com.tr/haber/21690-seyh-halile-serdefi/ (03/08/2016).
[193] Baz, **"Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler"**, s. 290.

verilmemesinin dine aykırı olduğunu ama bölgede bunun da var olan bir gelenek olduğunu söyledikten sonra kaymakama şöyle demiştir: "*Mücadelemiz yetersiz kaldı sanırım. Bu yanlış gelenekleri yıkamadık bir türlü.*" Son olarak Şeyh Halil, kaymakama insanların ibadetleri sırf kendisi için yaptığını ama "*insan sevgisinin*" Allah için olduğunu söylemiştir.[194]

Şeyh Seydâ, halîfesi Şeyh Halil'in takvasını, mutlak teslimiyetini, salahını görmüş ve bundan dolayı 1966'da kendi yerine vekâleten hac farizasını kendisine yaptırmıştır.[195]

Şeyh Halil, 8 Şubat 2002 Cuma günü Cuma namazını kıldırdıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Vefat ettiği gün, semâda nur görüldüğü söylenmektedir. Vefat haberi duyulduğunda Dargeçit, Midyat, Batman'da dükkânlar kapatılmış, yurtdışından ve yurtiçinden binlerce kişi cenaze namazına iştirak etmiştir. Dargeçit'te yaklaşık üç dört yıl düğünlerde eğlence düzenlenmeyerek ilçe halkı üzüntüsünü göstermiştir.[196]

Vasiyeti üzerine Sümer Beldesi'ne defnedilmiştir. Dargeçit'te herkesin gönlünde yer eden bu zatın mezarı üstüne türbe yapılmıştır. İlçeye gelen gurbetçiler ilçeye girmeden önce yol üstünde olan türbeyi ziyaret etmektedir.[197]

Şeyh Halil üç evlilik yapmıştır. İlk hanımından bir erkek çocuğu; ikici hanımından iki erkek, altı kızı; üçüncü hanımından da dört erkek, altı kız çocuğu olmak üzere toplam on yedi çocuğu vardır.[198]

1.2.2.1. Şeyh Halil es-Serdefî 'den Sonra Dergâhın Durumu

Babasının vefatının ardından Şeyh Ömer Faruk'tan halîfelik alan Şeyh Halil'in oğlu Şeyh Beşir Aksoy irşad faaliyetlerini yürütmektedir. 1951 doğumu olan Aksoy, bölgenin muhtelif âlimlerinin yanında tahsil görmüştür. İlim tahsilinin büyük kısmını ise Şeyh Fahreddin'in yanında almış, ilim icâzetini ise babasından almıştır.

---

[194] Ahmet Çınar, **Herşeyi Yazamadım**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2007, ss. 228-230.
[195] Seydâ el-Cezerî, "**Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler**", s. 53.
[196] Savcı, **Dargeçit Kültür Ve Mimarisi**, s. 49; Doğru Haber Gazetesi, Şeyh Halile Serdefi, http://www.dogruhaber.com.tr/haber/21690-seyh-halile-serdefi/ (03/08/2016)
[197] Savcı, **Dargeçit Kültür ve Mimarisi**, s. 49.
[198] Özdirek, **"Cumhuriyet Dönemi Midyat bölgesi Din Âlimleri"**, s. 49

İlim icâzetini aldığı gün hocası Şeyh Fahreddin'in kızı ile nişanlanmıştır. Bir süre fahri imam olarak görev yaptıktan sonra 1970 yılında resmi imamlık vazifesine başlamıştır. Uzun süreden beri Midyat'da kendi adını taşıyan camide imamlık yapmakta aynı zamanda medresesi de bulunmaktadır. Yanında sayısız talebe yetişmiştir ve bunlardan yüz kadarına ilim icâzeti vermiştir. Bölgenin en etkili âlimlerinden biri olup aynı camide irşad ve tedris faaliyetlerine devam etmektedir.[199]

1.2.3. Şeyh Muhammed Beşir el-Halilî (1916-1966)

Dargeçit'in Halila köyünden[200] olan bu zat hakkında bilinenler çok kısıtlıdır. Kılavuz köyünün eski ismi Halila olduğundan el-Halilî nisbesini alan Şeyh Beşir, 1916'da doğmuştur.[201]

İlim tahsilini Şeyh Seydâ'dan alan Şeyh Beşir, seyr ü sülûkunu da hocasının yanında tamamladıktan sonra kendisinden Nakşibendiyye Tarîkatı'nın icâzeti yanında Rifaî Tarîkat'ının icâzetini almıştır. Hakkındaki bilgilerden mürşidine hürmet göstermede çok dikkatli olduğunu anlaşılan bu zatın yanında, Şeyh Seydâ'nın çocukları tahsil görmüşlerdir.[202]

Şeyh Muhammed Beşir hakkında bilinen bir başka bilgi ise Said Nursî'ye yaptığı ziyarettir. Ulaşımın sıkıntılı olduğu bir dönemde Said Nursî'yi görmek için tek başına Isparta'ya kadar giden Şeyh Beşir, çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Said Nursî'nin adresini bilmediğinden adresi bulmakta zorlanmış, adresi öğrendikten

---

[199] Özdirek, **"Cumhuriyet Dönemi Midyat Bölgesi Din Âlimleri"**, s. 236.

[200] Bu köyün yeni ismi Kılavuzdur. Köyde "Şeyh Mumine" isminde bir bayanın kabri bulunmaktadır. Yöre insanının dilinde Şeyh Mumine ile ilgili birçok menkıbe dolaşmaktadır. Menkıbeye göre Şeyh Mumine küçüklüğünde altını ıslattığından üvey annesinden dayak yer. Duruma üzülen babası kızını kaldırmak için nöbet tutmaya karar verir. Gece herkes uyuduktan sonra Şeyh Mumine evden çıkıp köyün dışındaki kuyuya gitmiş. Kuyuya babasının anlamadığı bir dille seslendikten sonra yalağa su doldurmaya başlamış. Suyu doldurduktan sonra çeşit çeşit hayvan gelip yalaktan su içmeye başlamış ve Şeyh Mumine, su bittikçe yalağa tekrar su koymuş. Şeyh Mumine'nin elbiselerinin bu şekilde ıslandığını anlayan babasının elbiseleri gözyaşlarıyla ıslanmış. Bu olaydan sonra Şeyh Mumine'nin namı etraftan duyulunca Bağdât'tan üç sarıklı ermişin Şeyh Mumine'yi imtihan için geldiği ve bu imtihanı başarı ile geçerek kendisine icâzet verildiği anlatılır. Yörede hâlâ şifa niyetiyle gece saatlerinde gidip bu kuyudan su içme âdeti bulunmaktadır. Ayrıca köyde son yıllara kadar Kürdçe adı "Zewa Şeyh Mumine" adı olan ağustos ayının on beşinde başlayan geniş katılımlı festival düzenlenirdi. (Savcı, **Dargeçit Kültür Ve Mimarisi**, ss. 27-29.).

[201] Şeyh Abdussamed el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbâ**, s. 53.

[202] el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbâ**, s. 53.

sonra tam kapıyı çalacağı esnada polisler tarafından gözaltına alınmış ve iki gün nezarethanede kalmıştır. Polislerin refakatinde trenle Afyon'a getirilen Şeyh Beşir, Afyon'da trene bindirilmiş ve Mardin'e gönderilmiştir. Said Nursî'yi göremeden dönen Şeyh Beşir bu olayı anlatırken gözü yaşarır ve: "Üstad'ın kapısına kadar gittim, fakat o yüce makama girmek bana kısmet olmadı." diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Geldikten sonra medresesinde talebelerine Üstad'ın kitaplarını ders olarak okutmuştur. Aynı zamanda kendi hattıyla Üstad'ın eserlerini neşretmeye çalışmıştır.[203]

Şeyh Beşir, 1966 senesinde Siirt'in Güçlükonak ilçesinde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Şeyh Seydâ'nın kendisine yazdığı Arapça mektuplar Türkçe 'ye çevrilerek Şeyh Seydâ'nın mektuplarının neşredildiği *"Mektûbât"* kitabının 196-202. sahifeleri arasında neşredilmiştir.

Ardında halîfe bırakmayan Şeyh Beşir'in çocukları çeşitli devlet kurumlarında çalışmaktadır.

1.2.4. Şeyh Musa Gundigî (1925-1991)

Mardin'e bağlı Yayla köyünden olan Şeyh Musa Gundigi, 12. Yüzyılda yaşayan Şeyh Musa ez-Zulî'nin soyundandır. O zamanki âdete göre her sene Şeyh Musa ez-Zulî'nin zürriyetinden olan bir aile Sultan köyünde bulunan Şeyh Musa ez-Zuli'nin türbesinde türbedarlık yapardı. Şeyh Musa Gundıgî, türbedarlık sırasının babasında olduğu senede Sultan köyünde 1925 yılında doğmuştur. Doğduğunda annesinin yaşı altmışa yakındır.[204]

İlk tahsiline Kur'an-ı Kerim ile başlamış ve daha sonra ilim tahsili için Suriye'ye Hazret olarak bilinen Şeyh Muhammed Diyauddin'in (v.1923) halîfelerinden Şeyh Mahmud'un yanına gitmiştir. 1947 yılı Ramazan ayında Ahmet Bey köyüne Ramazan ayı imamlığı[205] yapmak için gitmiştir. Fakat Ramazan ayından

---

[203] Necmeddin Şahiner, **Şahitlerin Dilinden Bediüzzaman**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, ss. 52-53.

[204] Şeyh Musa el-Gundıgî, **Mecmuʿatun Min Erbaʿti Kütüb**, Nûbihar Yayınları, 2012, (Naşirin Girişi)

[205] Ramazan imâmlığı doğu medreselerinde Ramazan ayında medrese talebesinin imâmı olmayan köye; halkın fıkhî meselelerini çözme, terâvih namazı kıldırma ve irşâd için gidip imamlık

sonra burada kalmaya devam etmiştir. Şeyh Musa'nın buraya yerleşmesi ile köy, halk içinde Şeyh Musa köyü olarak anılmıştır.[206]

İlim tahsili yarıda kaldığı için yanında bulunan köyün imamlığına ilim icâzeti almış bir zatın imam olması için çaba sarf etmiş ve onların yanında ilim tahsiline devam etmiştir.[207]

1948'de hac vazifesini ifa ettikten sonra mürşid arayışına giren Şeyh Musa; Şeyh Seydâ'nın adını duyunca ona karşı derin bir iştiyak hisseder. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden Cizre'ye gider ve Şeyh Seydâ'ya kendisini tanıttıktan sonra tarîkata girmek istediğini söyler. Şeyh Seydâ onun Sultan Şeyhmus'un zürriyetinden olduğunu öğrenince ona: "Sultanın zürriyetinden birinin müntesiplerimiz arasında olmasını çok arzuluyordum o da sen olacaksın inşallah." der. Tarîkata girmek için de teslimiyetin şart olduğunu söyler ve "teslim oldun mu?" diye de üç kere sorar. Üçünde de Şeyh Musa olumlu cevap verince Şeyh Seydâ, ona medrese talebelerinin arasında kalmasını ister.[208]

Onun medresede olduğu sırada aynı zamanda Şeyh Halil Serdefî de medresede tahsil görmektedir. Şeyh Musa, burada *Riyâzü's-Sâlihîn* derslerini bizzat Şeyh Seydâ'dan almıştır. Bu şekilde altı ay on gün geçtikten sonra Şeyh Seydâ kendisini çağırmış, kendisine aslında burada bir süre daha kalmasını arzuladıklarını ama Sultan Şeyhmus'un akşam rüyasında "bizden biri senin yanındadır. Onu artık bırak." dediğini ve sultanın emrini yerine getirmesi gerektiği için artık gidebileceğini söylemiştir.[209]

Şeyh Musa, köye döndükten bir süre sonra tekrar Cizre'ye gitmiş, Şeyh Seydâ ona ilim tahsiline devam etmesi gerektiğini söylemiştir. Orada bulunanlardan birinin Şeyh Musa'nın bakması gereken ev halkının olduğunu bundan dolayı ilim

---

yapmasıdır. Köy halkıda talebeye bu hizmeti için maddi yardımda bulunurdu. (Nezir Demircan**, Halil Gönenç Hoca Hayat ve Hatıratı**, Beyan Yayınları 2004, s. 65-66.).

[206] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

[207] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

[208] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır

[209] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

tahsili yapmasının zor olduğunu söylerse de Şeyh Seydâ: "gerekirse yorganını sat ama ilim tahsilini bırakma." demiştir. Köye döndükten sonra köye ev halkıyla beraber tüm masraflarını karşıladığı bir müderris getirmiş ve bu şekilde ilim tahsiline devam etmiştir. Cizre'ye ziyaret ettiği sırada Şeyh Seydâ ona hem Kadirî hem Nakşibendî icâzeti vermiş ve Mehmet Emin Er Hoca'nın yanında tahsiline devam etmesini istemiştr. Cizre'den geldikten sonra vakit kaybetmeden oğlu Şeyh Hikmet ile beraber Mehmet Emin Er Hoca'nın yanına ilim tahsili için gitmişlerdir. Altı aylık bir tahsilin ardından Mehmet Emin Er Hoca'dan ilim icâzetini almıştır.[210]

Müteakibinde Şeyh Musa, Kızıltepe'de kendi adıyla bir cami inşa etmiş ve burada hem talebe yetiştirmiş hem de müntesipleriyle ilgilenmiştir. Aynı zamanda Van bölgesinden halkın kendilerine mürşid göndermesini istemesi üzerine Şeyh Seydâ, Şeyh Musa'yı zikredilen bölgeye de göndermiştir. Buraya yılda bir iki kez gidip halkın sorunlarıyla ilgilenmiş ve orada vaazlar vermiştir.[211]

Şeyh Musa, Şeyh Seydâ'nın diğer bir halîfesi olan Şeyh Beşir ile beraber Said Nursî'yi ziyaret için izin almış ve Şeyh Musa onu ziyaret etmiştir. Said Nursî, onun Şeyh Seydâ'nın halîfesi olduğunu öğrenince kendisine iltifatta bulunmuş ve Şeyh Seydâ ile kardeş sayıldıklarını belirtmiştir.[212]

Şeyh Seydâ'nın kendisine gönderdiği mektuplar bu zatın şahsiyeti hakkında biz önemli ipuçları vermektedir. Bu mektupların bir tanesinde hacdan dönüşünden dolayı Şeyh Seydâ, kendisini tebrik etmekte ve hacın kabulü içi dua etmektedir. Bu mektuba başlarken de Şeyh Musa hakkında şöyle demektedir: "Çok yardımsever, halîfeliğini mükemmel bir şekilde yapan, asla unutamayacağım saygı değer Şeyh Musa." Bir başka mektupta "kendisinden ıstırap ve sıkıntı görmediğimiz kerem sahibi sıddîk, sâdık vefalı kardeşim Şeyh Musa." diye bahstmektedir."[213]

---

[210] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

[211] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

[212] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile 13.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

[213] Şeyh Abdussamed el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbâ**, s. 210.

Şeyh Musa, tedavi için gittiği Diyarbakır'da 1991 yılının Aralık ayında Nebi Cami avlusunde vefat etmiştir. Mezarı kendisinin inşa ettirdiği camisinin hemen yanında Kızıltepe'de Tepebaşı Mahallesindedir. Şeyh Musa'nın on yedisi erkek on biri kız olmak üzere yirmi altı çocuğu vardır. Mürşidi Şeyh Seydâ'nın oğlu Şeyh Muhammed Baki, Şeyh Musa'nın kızı Nefise Hanım ile evlenmiştir.[214]

Şeyh Musa, dört eser kaleme almıştır. Bu dört eseri oğlu Şeyh Hikmet, *Mecmu'etün Min Erbe'ati Kütüb* adıyla neşretmiştir. Eserlerinin ismi ise şu şekildedir:

1. Sebilü's-Selam fi ʿAkidet-il Enâm: Akaid ilmine dairdir.

2.Tuhfetü'l Ebrâr Şerhi Gayeti'l İhtisar: Fıkha dairdir.

3.el-Kelami'l Vafi fi'l Ahkami's- Sûfî: Tasavvuf ilmine dairdir.

4. el-Mevâ'azi Devavi Limen Yehtacu İle't-Tedavi: Müridleri için hazırladığı bir eserdir.

1.2.4.1. Şeyh Musa Gundigî'den Sonra Dergâhın Durumu

Şeyh Musa'nın vefatından sonra en büyük oğlu Şeyh Hikmet posta geçmiştir. Şeyh Hikmet, tahsiline babasının yanında başlamış daha sonra Mehmet Emin Er, Mola Mehmet Emin Zenganî'de[215] tahsiline devam etmiştir. Tahsilinin büyük kısmını ise Cizre'de Şeyh Seydâ'nın yanında görmüştür. İcazet almasına bir hafta kala Şeyh Seydâ'nın vefatı üzerine ilim icâzetini Şeyh Muhammed Nurullah'tan almıştır. Babası Şeyh Musa, tahsilini mutasavvıf âlimlerin yanında almasına özellikle dikkat ettiğinden ilim icâzetini aldığında tasavvufta da belli merhaleyi kat etmiştir.

---

[214] Şeyh Abdussamed el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbâ**, **Mektubat,** s. 53.

[215] Şeyh Hikmet ile yaptığımız görüşmede bu hocasını bize şu şekilde tanıttı: "*Seydâ, Şeyh Seydâ'ya mensubiyeti olan tasavvuf ehli bir insandı. Biz onun yanındayken camide yatmamıza rağmen seydânın ne zaman camiye geldiğini görmezdik, sabah namazı için kalktığımızda kendisini mihrapta zikir ile meşgul hâlde bulurduk. Sabah namazından sonra mihrabta evrâdlarını okumaya devam eder kuşluk namazını kıldıktan sonra eve giderdi. Bir müddet sonra ise ders vermeye gelir ve öğlene kadar öğrencilerine ders verirdi. Şeyh Hikmet'in anlattığına göre yıllar sonra imamlık yapmak için Kızıltepe'nin bir köyüne imamlık yapmak üzere geldi ama gelirinin çok olmasından dolayı mal ile meşguliyetin kendisini taatten uzak tutacağını düşündüğünden orada sadece bir ay kaldı ve Zengan'a geri döndü.*"

Babası kendisine tevbe verme ve hatme yapma vekâletini vermiştir. Babasının vefatından sonra ise Şeyh Ömer Faruk kendisine tekrar vekâlet vermiş bir müddet sonra da kendisine halîfelik vermiştir. Babasının adıyla anılan camide yıllarca resmi imamlık yapmanın yanında irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Şu anda aynı caminin yanındaki evin alt katında misafirlerini ağırlamaktadır. Her perşembe hatme yaptırmaktadır.[216]

1.3. HAZNEVÎ KOLU MUTASAVVIFLARI

Bu kolun Mardin'de faaliyet gösteren zatları hakkında bilgi vermeden evvel Haznevî koluna kısaca da değinmemiz yerinde olur.

Haznevî kolunun kurucusu Şeyh Ahmed el-Haznevî'dir. Şah-ı Hazne olarak bilinen bu zat, Türkiye sınırına çok yakın olan Kamışlı kentinin Hazne köyünde 1887 yılında doğmuştur. Çeşitli âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra zamanın önemli âlimlerinden olan Molla Hüseyin Küçük'ün[217] (v.1955) yanına gitmiş ve bu zatın yanında ilim icâzetini almıştır.[218]

Tasavvufa intisabı da hocası Molla Hüseyin Küçük sayesinde olmuştur. Molla Hüseyin Küçük mürşidi Şeyh Abdulkâdir el-Omerî el-Hezanî'yi (v. 1905) ziyaretine gittiğinde yanında el-Haznevî'yi de götürmüş ve el-Haznevî bu zata intisap etmiştir. Bu zatın vefatından sonra ise "Hazret" olarak bilinen Şeyh Muhammed Diyauddin Norşinî'ye (v. 1924) intisap etmiş ve on iki senelik amelin ardından ondan Hazret'ten halîfelik almıştır.[219]

Halifelik aldıktan sonra Suriye'nin Hazne köyüne yerleşmiş ve bu köyden faaliyetlerini yürütmüştür.[220]

---

[216] Bu bilgiler, Şeyh Musa'nın oğlu Şeyh Hikmet Atan ile yapılan 13.05.2017 tarihli görüşmeden alınmıştır.

[217] Türkiye'nin son yıllarda yetiştirdiği büyük âlimlerinden olan ve Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin tasavvuf dünyası ile tanışmasında rolü bulunan bu zatın hayatı için bkz. (Mehmet Çiçek, "Seydâ Molla Hüseyin Küçük ve ilmi Kişiliği", e-**şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergis**i, 2009, c.1, s. 2, ss. 124-129; Mustafa Öncü, **Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r Risâlet'il-Bekriyye Adlı Eseri**, Diyarbakır 2014, ss. 50-72).

[218] Kutbeddin Akyüz, "**Ahmed el-Haznevî Ve Hazneviyye Tarîkatı"** (Yüksek lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova 2015), ss. 13-25.

[219] Akyüz, "**Ahmed el-Haznevî Ve Hazneviyye Tarîkatı",** ss. 13-25.

[220] Akyüz, "**Ahmed el-Haznevî Ve Hazneviyye Tarîkatı",** s.27.

1949 yılında vefat eden el-Haznevî'nin Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye kadar olan silsilesi ise şu şekildedir:

Şeyh Ahmed el-Haznevî

Şeyh Muhammed Diyâüddin Norşinî

Şeyh Fethullah Verkânisî

Şeyh Abdurrahman Tağî

Şeyh Sıbğetullah Arvâsî

Seyyid Taha Hakkarî

Mevlâna Hâlid Bağdâdî.[221]

Şeyh Ahmed Haznevî'den sonra âsitânede sırasıyla aşağıdaki zatlar postnişîn olmuştur:

Şeyh Muhammed Masum Haznevî (1915-1958 Şeyh Ahmed'in oğlu)

Şeyh Alaeddin (1919-1969 Şeyh Ahmed'in oğlu)

Şeyh İzeddin (1922-1992 Şeyh Ahmed'in oğlu)

Şeyh Muhammed (1919-2005 Şeyh İzzedin'in oğlu.)

Şeyh Muhammed Muta (d.1977 Şeyh Muhammed'in oğlu).[222]

Türkiye'de birçok müntesibi bulunan Menzil Grubu'nun da çıkış noktası Haznevîliktir. Menzil köyüne ilk yerleşen Şeyh Abdulhakim Hüseynî ilim ve tarîkat icâzesini Şeyh Ahmed'den almıştır.[223]

---

[221] Çakır, **Seyyid Tâhâ Hakkarî ve Nehrî Dergâhı (19. Yüzyılda Nakşibendi-Hâlidîlik),** ss.143-144.

[222] Akyüz, "**Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarîkatı"**, s. 90.

[223] Metin Taşkesen, "**Seyyid Abdülhâkim el-Hüseynî'nin Hayatı ve Tasavvufî Anlayışı"** (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Ankara 2007), s.22; Ruşen Çakır**, Ayet ve Slogan,** Metis Yayıncılık**,** İstanbul 2014, s. 70.

Türkiye'nin doğusunda kurulduğu günden beri etkili olan Haznevîlik, özellikle Şeyh İzzeddin el-Haznevî'nin (v. 1992) döneminden itibaren tüm Türkiye'de bilinen bir Nakşi-Hâlidî kol olmuştur. Ayrıca Hâlidîliği'in bu kolu Lübnan, Ürdün, Mısır, Filistin, Tunus, Çad, Almanya, Norveç, İsveç ve Belçika'ya da yayılmıştır.[224]

Bu kolun Mardin'de ki etkisi ise, Hazne'de bulunan mürşidler aracılığıyla olduğu gibi Mardin'in birçok ilçesinde medreseleri bulunmakta ve bu medreselerdeki vekiller hatme yaptırmaktadır. Mardin'de Haznevî postnişînlerin fotoğraflarının evlere, arabalara ve işyerlerine asılması yaygındır.

Haznevî kolu, ayrıca halîfeleri aracılığı ile de bölgede etkili olmuştur. Bu halîfelerden bazıları Mardin'de bulunduktan sonra çeşitli sebeplerden dolayı Mardin'den göç etmişlerdir. Fakat bu zatların memlketleri Mardin olmasından dolayı bölge ile olan bağlantılarının devam ettiği görülmektedir. Bundan ötürü bu zatların faaliyetlerine de değinilecektir.

Bu kolda ilk incelenecek zat, Şeyh Abdurrezak el-Helelîdir.

1.3.1. Şeyh Abdurrezak el-Helelî (1896-1980)

Bu zat, Hâlidî-Haznevî kolunun bölgedeki en önemli temsilcisidir. Meşakkatli geçen ilim ve irfan talebeliğinin ardından memleketi olan Kızıltepe'de dergâhını kurmuştur. Kurduğu dergâh hâlâ Kızıltepe'de faaliyetlerine devam etmektedir.

Şeyh Abdurrezâk, 1896'da Mardin Mazıdağı ilçesine bağlı Helel köyünde doğmuştur. Köyüne nisbetle Helelî olarak bilinir. Köyün şimdiki ismi Duraklıdır. Ailenin Medine'den Mardin'e gelip yerleştiğine ve ailenin nesebinin peygamberimize dayandığına dair rivayetler vardır. Babasının ismi Mustafa Efendidir.[225]

---

[224] Akyüz, "**Ahmed el-Haznevî ve Hazneviyye Tarîkatı"**, s. 91.

[225] Şefik Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, Pak Ajans Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 338.

Şeyh Abdurrezâk ilk tahsiline abisi Molla İbrahim'in yanında başlamıştır. Daha sonra bölgedeki birçok âlimin yanında tahsil hayatını sürdürmüşse bölgede en son Silvan'da meşhur âlim Molla Hüseyin Küçük'ün yanına gitmiştir. Şeyh Abdurrezâk memleketine yakın olan bu âlimlerden tahsil gördükten sonra Irak'a geçmiştir. Erbil'e bağlı bir köyde dört sene tahsil gördükten sonra Suriye Amude[226]'de bulunan Molla Ubeydullah'ın yanında tahsilini devam ettirmiştir.[227]

Bitlisli olan Molla Ubeydullah Hizanî, Amude'deki medresesinde çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu zat, talebesi Şeyh Abdurrezâk' tan Matematik, Fizik, Kimya gibi fen ilimlerini tahsil etmiştir. Zira el-Helelî, Irakta bulunurken bu ilimleri de tahsil etmiştir. Şeyh Abdurrezâk, Amude'de iken amcaları onun Amude'de olduğundan haberdar olmuş ve onu Amude'den getirmişlerdir. Çünkü Irak'a gittiği günden itibaren ondan haber alamamış ve onun vefat ettiğine kanaat getirmişlerdir. Hatta bunun üzerine nişanlısı da başka biri ile evlenmiştir.[228]

Daha sonra tekrar Molla Hüseyin Küçük'ün yanına dönen Şeyh Abdurrezâk, bu zatın yanında ilim icâzeti almıştır. İcâzetini aldıktan sonra Nusaybin'in Görentepe köyünde beş yıl imamlık yapmıştır. Ardından Suriye'nin Gırbavi köyünde imamlık yapmaya başlamıştır.[229]

Bu son imamlık yaptığı köyde Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye intisap etmiştir. Böylece tasavvufî hayata başlayan Şeyh Abdurrezâk, mürşidini ziyaret edip seyr ü sülûka devam etmiştir. Şeyh Ahmed el-Haznevî'den teberruken ilim icâzeti almış ve yedi yıl süren amelin sonunda Şeyh Ahmed el-Haznevî'den halifelik almıştır.[230]

el-Helelî, halîfelik aldığı anı daha sonra şöyle anlatmıştır: "Hilafet aldığım zaman abim Molla İbrahim, oğulları Abbas, Yusuf ve el-Haznevî'nin oğlu Şeyh Masum da hazırdı. Şeyh Masum kırmızı bir cübbe getirdi ve abime verdi. Bunun

[226]Amude Türkiye sınırına 6 km. uzaklıkta bulunan Suriye kentidir. Türkiye'de tekkelerin kapanmasından sonra birçok şeyh bu kente yerleşmiştir. 1930'larda küçük bir kent olan Amude'de otuzdan fazla şeyh bulunuyordu.(Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut (çev.), s. 377).

[227] Bu bilgiler, Şeyh Abdulrezak'ın oğlu ve halîfesi Şeyh Selahaddin'den 09.03.2017 tarihli görüşme sonucu alınmıştır.

[228] Bu bilgiler, Şeyh Abdulrezak'ın oğlu ve halîfesi Şeyh Selahaddin'den 09.03.2017 tarihli görüşme sonucu alınmıştır.

[229] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 348.

[230] Muhammed Zahir Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, Reyhanî Yayınları, İstanbul 2014, s. 54.

hilafet izni olacağını tahmin ettim ve mürşidime bu işe hiç layık olmadığımı söyledim."[231] Fakat mürşidinin kendisi hakkındaki kanaati şöyledir: "Benim halîfelerim arasında manevi bakımdan en büyük olan Molla Abdurrezâktır."[232]

Hilafet alma süresi diğer sâliklere göre daha kısa sürede olmuş ve bu duruma diğer sâlikler gönül koymuşlardır. Bu durumdan haberdar olan el-Haznevî sâliklerini toplamış ve onlara şöyle demiştir: "Molla Abdurrezâk'ın sizden önce hilafet almasına şaşırmayın ve kırılmayın. Zira o buraya geldiğinde lambası doluydu ve biz sadece onu yaktık. Oysa sizinkini hâlâ doldurmakla meşgulüz."[233]

Hilafet almasının ardından Mardin civarında birkaç yere yerleşen Şeyh Abdurrezâk, en sonunda Mardin Kızıltepe'ye yerleşmiş ve burada irşad hizmetlerine başlamıştır. Tasavvufî hizmetlerinin yanında birçok talebe de yetiştirmiştir. İlk ilmi icâzeti 1928'de vermiş ve yanında icâzet alan talebe sayısı tespit edilebildiği kadarıyla yetmiş ikidir. Bunların en bilinenleri şunlardır:

1.Molla İbrahim el-Bellî

2. Molla Bedirhan

3.Molla Zübeyir Arnasî

4. Şeyh Muhammed Emin Hayderî.[234]

Mardin'e yerleşmesinin ardından Şeyh Ahmed el-Haznevî, Mardin bölgesinden yanına gelen mürid ve talebeleri Şeyh Abdurrezâk'a yönlendirmiştir. Tevbe almak için yanına gelen müridlere: "Size bizden birini yolladık. Buraya kadar yorulmanıza gerek yok, onun yanına giderseniz bizim yanımıza gelmiş gibi olursunuz." demiştir.[235] Bu durum Şeyh Abdurrezak'ın Nakşi-Haznevî kolunun Mardin temsilcisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

---

[231] Yahya Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, Can Ofset, Kahramanmaraş 2006, s. 11.
[232] Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 12.
[233] Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 13.
[234] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 350.
[235] Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 12.

Şeyh Abdurrezâk'ın hayatı incelendiğinde ilme, ilim talebelerine ayrı bir önem verdiği ve dini hayatın kısa sürede canlanmasının ilim yoluyla olacağını düşündüğünden medreseyi tekke hizmetlerine tercih ettiği görülür. Bu tercihin nedeni olarak; ilim talebesi yetiştirmenin sâliki yetiştirmeye nazaran daha kısa süreli olması ve dini tedrisatın yasak olmasından dolayı bu alanda eksikliğin bulunması gösterilebilir. İlme daha fazla önem verdiği şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır: "*Zühd ve ibadet yok olunca dine bir noksanlık gelmez. Fakat ilim yok olursa din elden gider. Zira din ilimle kaimdir. Allah (c.c) bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını bildirmemiş midir? Aynı şekilde peygamberimiz ilmin Müminin yitiği olduğunu ifade etmemiş ve onu Çin'de de olsa gidip öğrenilmesi gerektiğini belirtmemiş midir? Bir başka yerde de peygamberimiz: Sen, ya âlim ol, ya ilim talebes ol, yahut da dinleyici ol, bu üç sınıfın dışında, dördüncü sınıftan olma ki, helâk olursun buyurmamış mıdır*?"[236]

el-Helelî ilme önem verdiği gibi, yanında kalan talebelerine de ayrı bir önem vermiş ve memleket hasretinin ilim tahsilini engellememesi için onlara yol göstermeye çalışmıştır. Örneğin talebelerinden birine: "Oğlum! Memleketten gelen hiçbir mektubu açıp okuma. Okursan memleket hasretin depreşir, zihnin dağılır, derslerine kendini yeterince veremezsin" demiştir.[237]

İlme önem vermesinin yanı sıra irşad faaliyetlerini de ihmal etmemeye çalışmış ve müridlerine sohbetler vermiştir. Sohbetlerinde işlediği konular genel olarak fıkıh, akaid, büyük mutasavvıfların hayatı ve menkıbeleriydi. Özellikle mutasavvıfları anlatırken o anları yaşamış gibi anlatır, adeta dinleyenlere de o anları yaşatırdı. Sohbetlerinde kerametlerle ilgili karşılaştığı suallere ise şu şekilde cevap vermiştir: "Kitap ve sünnet üzerine yaşamaktan daha büyük kerâmet yoktur."[238]

el-Helelî, taziyelere mümkün mertebe gitmeye çalışmış ve defin esnasında hazır bulunmaya dikkat etmiştir. Taziye ve hasta ziyaretlerinde; musibetlerin ve hastalıkların mükâfatının büyük olduğunu vurgulamış ve orada bulunanlara selef-i sâlihin hayatından örnekler vererek acılarını hafifletmeye çalışmıştır. Hayatın her

[236] Dertli, **Şeyh Abdurrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 14.
[237] Siraceddin Öztoprak, **Şark Medreselerinde Bir Ömür**, Beyan Yayınları, İstanbul 2003, s. 65.
[238] Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 14.

anını irşat için fırsat bilen el-Halili, nefsinin peşinden koşan birçok kişinin tevbe edip dine yönelmesine vesile olmuştur.[239]

Kendisine görenler cömertliğine hayran kalırdı. Talebesi Siraceddin Öztoprak cömertliği hakkında şöyle der: Hocam Molla Abdurrezâk, ehl-i takvâ, zâhid, âlim bir zattı. Bir meziyeti de Hatemvarî cömertliğiydi. Öyle ki evine gelenler, sanki kapısında: *"Ey misafirimiz! Eğer bize gelirsen, kendini ev sahibi, bizi misafir bulacaksın."* beyti yazılmış da uygulanmasını istiyordu. "Hatem gibi cömert" sözü, en fazla hocama yakışırdı.[240]

el-Helelî, ilim ve irfanla geçen bir ömrün ardından 84 yaşında, 18 Ağustos 1980'te Pazartesi günü Kızıltepe'de vefat etmiş ve evinin bahçesine defnedilmiştir. Kabri yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

Şeyh Abdurrezâk iki evlilik yapmıştır. Birinci evliliğinden üç erkek, dört kızı olmuş; ikinci evliliğinden ise çocuğu olmamıştır.[241]

el-Helelî aynı zamanda altı halîfe de yetiştirmiştir. Bu zatlar şunlardır:

1.Molla Necmeddin (Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin yeğeni)

2. Şeyh İbrahim el-Belli (bu zat ilim icâzetini de Şeyh Abdurrezâk'ın yanında almıştır.)

3.Molla Bedirhan (bu zat ilim icâzetini de Şeyh Abdurrezâk'ın yanında almıştır.)

4.Şeyh Selahaddin (Şeyh Abdurrezâk'ın oğlu)

5.Şeyh Cemaleddin-i Arvasi

6. Şeyh Mazhar Norşini[242]

[239] Dertli, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, s. 18.
[240] Öztoprak, **Şark Medreselerinde Bir Ömür**, s. 63.
[241] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayih'i Nakşibendi**, s. 350.
[242] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 350.

1.3.1.1. Şeyh Abdurrezâk el-Helelî'den Sonra Dergâhın Durumu

Şeyh Abdurrezâk'ın vefatından sonra posta oğlu ve halîfesi Şeyh Selahaddin oturmuştur. Şeyh Selahaddin, ilim tahsilini babasının yanında görmüş ve ondan icâzet almıştır. Babasının vefatının ardından altı ay halvete girmiş bu sürede sadece talebelerine ders vermiştir. Bölgede meydana gelen olaylardan dolayı İstanbul'a göç etmiş fakat kısa süre sonra tekrar Kızıltepe'ye dönmüştür. Kırk yıl tedrisat ve irşada devam etmiş fakat son yıllarda hastalığından dolayı özellikle talebelere ders vermeye ara vermiştir. Mütevazı ve hâlim olduğundan bölgede en fazla bu huylarıyla bilinmektedir.[243]

Bölge halkının teveccüh gösterdiği bir zat olduğundan hükümet yetkilileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bölgedeki sıkıntılar hakkında görüşleri alınmak üzere Ankara'ya davet edilmiştir. Fakat rahatsız olduğundan bu davetlere katılamamış yerine oğlu Mehmet Fatih'i göndermiştir. Mehmet Fatih katıldığı iki davette de üst düzey devlet erkânına Şeyh Selahaddin'in bölge hakkındaki görüşlerini aktarmıştır.[244]

Şeyh Abdurrezâk'ın Dergâhı, Nusaybin-Kızıltepe yolu üzerinde bulunmakta, bahçesinde camii ve onun türbesi yer almaktadır. Dergâha gelenler genellikle önce Cami ve dergâhın arasında bulunan türbeyi ziyaret etmektedir. İki katlı olan dergâhın ikinci katı ise medresedir. Dergâha gelen herkese imkânların el verdiği ikramlar yapılmakta ve isteyen herkes burada hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadan kalabilmektedir. Dergâhın girişinde misafirlerin siyaset konuşmamalarını bildiren bir tabela özellikle dikkat çekmektedir.

Her ikindi namazından sonra hatme yapılmakta ve bu hatmelerde Şeyh Selahattin'in çocukları pişkademlik yapmaktadır. Ayrıca mübarek geceleri ihyâ için ihtifaller düzenlenmekte, evrâd ve ezkâr okunmaktadır.

Dergâh, Selahaddin-i Eyyübi İlmi Araştırmalar Eğitim Hayır Ve Hizmet Vakfı (SEVAK) adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Dergâhın Mardin'den

[243] Bu bilgiler, Şeyh Selahaddin'in oğlu Mehmet Fatih'ten 09.03.2017'de yapılan görüşme sonucu alınmıştır.

[244] Bu bilgiler, Şeyh Selahaddin'in oğlu Mehmet Fatih'ten 09.03.2017'de yapılan görüşme sonucu alınmıştır.

sonra en fazla müridi Kahramanmaraş'ta bulunmaktadır. Nitekim Kahramanmaraş'ta vakfın büyük bir şubesi bulunmaktadır. Ayrıca Diyarbakır merkezde ve Bingöl'ün Genç ilçesinde de vakfın şubeleri bulunmaktadır.

Vakıf, *Âl-i Beyt* adlı aylık bir dergi çıkarmış ve derginin ilk sayısı Şeyh Abdurrezâk'a ayrılmıştır. Fakat dergi sadece iki sene yayınlanabilmiştir.

Görüldüğü üzere dergâhın kendisi hâlâ aktif olarak faaliyet göstermektedir. Bunların yanında Şeyh Abdurrezâk'ın iki tane halîfesi de Mardin bölgesinde faaliyet göstermiştir.

Bu halîfelerinden bir tanesi Şeyh İbrahim el-Bellîdir. Bu zat, 1930 yılında Mardin Ömerli ilçesinin Pınarcık köyünde doğmuştur. Babası Molla Abdulhâlim, annesi Emine Hanımdır. Babası da âlim olan Şeyh İbrahim, sekiz kardeşin üçüncüsüdür.[245]

İlk tahsiline Kur'an-ı Kerim'i hatmederek babasının yanında başlayan Şeyh İbrahim, daha sonra yöredeki medreselerde tahsil görmek için çeşitli yerlerde bulunmuştur. Gittiği ilk medrese Suriye'nin Sancak köyünde bulunan medresedir. Daha on bir yaşındayken Mardin'den yürüyerek Sancak köyüne giden Şeyh İbrahim, yolda büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. Sınırdaki köylülerin yardımıyla Suriye'ye geçen Şeyh İbrahim, sınırdan geçtikten sonra yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır: "S*ınırı geçtikten sonra, güneye doğru yol aldım, aç ve yorgundum. Yorgunluktan hemen yolun kenarındaki çimenlikte uyuyakaldım. Uyandığımda güneş cildimi âdeta yakmıştı. Ne yapacağımı bilemediğimden orada epey ağladım. Sonra yola devam ederek bir köye ulaştım. Çok açtım ama utandığımdan kimseden yemek isteyemedim. Namaz kılmak için bir evin kapısını çaldım. Namaz kıldıktan sonra evin sahibi bana ekmek ve ayran ikram etti. Ev sahibine teşekkür ettikten sonra köyden ayrıldım. Bir gün daha yürüdükten sonra Sancak köyüne vardım.*" Şeyh İbrahim, burada iki yıl kaldıktan sonra Mardin'e dönmüştür.[246]

Daha sonra tahsiline Mardin Savur'a bağlı Elmabahçe köyünde Molla Muhammed Nafi'nin yanında devam etmiştir. Bu zatın Şeyh İbrahim'in yanında ayrı

[245] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, s. 23.
[246] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, s. 23.

bir yeri olduğundan ilk çocuğunun ismini Muhammed Nafi koymuştur. Buradan ayrıldıktan sonra da değişik medreselerde tahsil gören Şeyh İbrahim, en son mürşidi Şeyh Abdurrezâk el-Helelî'nin yanına gelmiştir. Şeyh Abdurrezâk kendisine özel önem vermiş ve kendisi hakkında şöyle demiştir: "*Yıllarca yanımda okudu. Ben ondaki güzel ahlâkı hiçbir talebemde görmedim. O medresedeki arkadaşlarına çok iyi bir örnekti.*"[247]

Tahsiline devam ederken Şeyh Abdurrezâk kendisini imam olarak Kızıltepe'nin Belli köyüne göndermiş ve el-Bellî nisbesini de bu köyden dolayı almıştır. Burada aynı zamanda talebe de yetiştiren Şeyh İbrahim, tahsilini tamamlamadığından hocası Şeyh Abdurezak'ın yanına yürüyerek ders almaya gitmiştir. Üç yıl süren bu gidiş gelişleri boyunca bir taraftan talebelerine ders vermiş öbür taraftan hocasına gidip ondan ders almıştır. Üç yılın ardından hocası Şeyh Abdurrezâk'tan ilim icâzetini almıştır.[248]

İcâzetini aldıktan sonra tasavvufî terbiyesini de tamamlamak için hocası ile irtibatını koparmamıştır. Hocasının kendisine hilafet verdiğini ise hocasının vefatından sonra öğrenmiştir. Şeyh Abdurrezâk vefat etmeden önce kendisine hilafet verdiğini vasiyet etmiştir. Halîfeliğin getirdiği sorumluluğu yerine getirmek için Suriye'ye kadar uzanan irşad seferleri yapmıştır. İrşad faaliyetlerinin yanında aşiretler arasında çıkan sorunları ve kan davalarını önlemede de önemli rol almıştır.[249]

Şeyh İbrahim, talebelerine tasavvufi eğitimin önemine şu sözleri ile işaret etmiştir:

"Halka rehberlik edecek ve onların iki dünya saadetini temini için hizmet edecek âlimlerin mutlaka irfanî bir eğitimden geçmiş olması lazımdır."

"Bilgi sahibi olmak için okumak lazım ama âlim olmak için bildiklerinize inanmanız ve onları yaşamanız lazım. Eğer okuduğunuz Peygamber ahlâkını

[247] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, ss. 23-26.
[248] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, ss. 26-34.
[249] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, s. 37.

hayatınıza nakşetmezseniz âlim olamazsınız. Belki bilgi sahibi bir insan olursunuz.''[250]

Şeyh İbrahim, irşad ve ilim tedrisatı ile geçen bir ömrün ardından 26 Şubat 2007'de vefat etmiştir.[251]

Şeyh İbrahim halîfe bırakmamıştır. Hizmet yaptığı köy olan Belli'de oğlu Molla Abbas hâlâ imamlık yapmaktadır.

el-Helelî'nin Mardin'deki diğer haîfesi ise hâlen Kızıltepe'nin Alemdar köyünde faaliyetlerine devam eden Şeyh Bedirhandır. Bu zat, 1933 senesinde Kızıltepe'de doğmuştur. Yörenin muhtelif âlimlerinden ders aldıktan sonra en son Kızıltepe'de Şeyh Abdurrezâk'ın yanında tahsilini devam ettirmiş ve onun yanında ilim icâzetini almıştır.[252]

İlim icâzetini aldıktan sonra da hocası ile ilişkisini devam ettirerek onun yanında tasavvufî eğitim almaya başlamıştır. Kendisi tasavvuf eğitimi aldığı günleri şöyle anlatmıştır: "İcâzet aldıktan sonra şeyhimin talimatıyla tasavvufa dair kalbin tezkiyesi ve kalp hastalıklarının izalesi için bazı ezkâr ve evrâd hususunda gayret ettim. Epey zorluklarla karşılaştım. Ama Sâdât-ı Kirâm'ın da himmettiye bu zorlukları aştım." Belli bir merhaleye geldiğini gören mürşidi kendisine halîfelik vermiştir. Kızıltepe'nin Alemdar köyünde hem medresede talebe yetiştirmiş hem de imamlık vazifesini ifa etmiştir.[253]

Bölgede teveccüh gösterilen ve sevilen bir zattır. Şeyh Bedirhan, hâlâ aynı köyde ikamet etmektedir. Sevenleri kendisini burada ziyaret etmektedir. İlerlemiş yaşına rağmen misafirleri ile ilgilenmekte, sohbet ve zikir telkini vermektedir.[254]

1.3.2. Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (1927-2003)

Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî, 1927'de Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Kalecik köyünde doğmuştur. Babası büyük bir âlim olan bu zatın annesi ise

[250] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, s. 38.
[251] Muhammed Zahir Yıldız, "Seyda İbrahim el-Faruki Bellî Hazretleri"**, İslami Hayat Dergisi,** s. 48.
[252] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, ss. 69-70.
[253] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, ss. 69-70.
[254] Yıldız, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, ss. 69-70.

Molla Ali Koçer'in kızı Sâdîka Hanımdır.[255] Babası Molla Ahmed, Said Nursî ile beraber Abdurrahman Tağî'nin (v. 1866) yanında tahsil görmüştür.[256]

Molla Ahmed, 1. Dünya Savaşının başlaması üzerine savaşa katılmış ve savaşta yaralandığı için terhis olmuştur. Fakat köyüne (Dedeli) döndüğünde Rusların her tarafı işgal ettiğini ve bütün akrabalarının göçtüğünü görünce akrabalarıyla bağlantısı koptuğundan Nusaybin'e göç etmek zorunda kalmıştır.[257]

Nusaybin'in köylerinde imamlık yaparken kendisi gibi muhacir olan Molla Ali Koçer'in kızı Sâdîka Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Hamide adında bir kızı, Muhammed Emin, Muhammed Salih ve Muhammed Said adında üç erkek çocuğu olmuştur. Molla Ahmed, 1. Dünya Savaşında aldığı yaraların tesiriyle hastalanmış ve bu hastalık sonucu 1937'de vefat etmiştir.[258]

Molla Ahmed'in Kürdçe yazılmış üçü nazım ve biri nesir olmak üzere dört eseri vardır. Meşhur âlim Molla Halil Siirdî'nin eseri *Nehcu'l- Enam'ına* yazdığı şerh ise bize ulaşmamıştır. Molla Ahmed'in bu dört eseri şunlardır:

Eqîda Îmânê (nazım)

Munâcât-ı Hayderî (nazım)

Dîwan (nazım)

Teqwimname (nesir).[259]

Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî, ilim tahsiline babasının yanında başlamış ve yedi yaşında iken Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiştir. Bu arada o dönemde kendi bölgesinde İslami ilimleri öğretecek öğretim kurumların azlığından dolayı Suriye'ye

[255] Halil Akçay, "Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (Hayatı ve Eserleri)", **Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler, Uluslararası Sempozyumu**, Bingöl, 6-8.9.2012, ss. 392.
[256] Zeynelabidin Çiçek, **Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü,** Diyarbakır Söz Matbaası, Diyarbakır 2007, s. 138.
[257] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[258] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[259] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).

ilim yolculuğu yapmıştır. el-Hayderî, yörenin farklı âlimlerinden tahsil görmüş ve Şeyh Abdurrezak el-Helelî'den ilim icâzetini almıştır.[260]

Şeyh Muhammed el-Hayderî, 1947'de Şeyh Abdurrezâk Helelî'den icâzet aldıktan sonra Suriye'de Şeyh Ahmed Haznevî'nin medresesinde müderrislik yapmaya başlamıştır.[261]

1950'lerden sonra ezanın Arapça olarak okunmaya başlanması, Kur'an-ı Kerim eğitiminin eskiye nisbetle biraz daha serbestleşmesi ile beraber doğduğu köye (Kale'ye) dönmüş ve burada bir süre imamlık yapmaya başlamıştır. Ardından Baverna köyüne yerleşen Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî, burada birçok talebe yetiştirmiştir. Daha Sonra Midyat'ın Kutlubey köyünde müderrislik ve imamlık yapmaya başlamış ve burada yedi yıl kaldıktan sonra Midyat'ın Ovabaşı köyüne yerleşmiştir.[262]

1967'de Şeyh Alaadin el-Haznevî'den tasavvuf icâzeti almıştır.1982'de ise Silvan'ın Bereketli köyüne yerleşmiş ve vefatına kadar burada ilmî-tasavvufî faaliyetlerine devam etmiştir.[263]

Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî'nin önemle üstünde durduğu konuların başında öğrencilerin medrese eğitiminin yanında okul hayatına devam etmeleridir. Talebelerini bu şekilde teşvik ettiği gibi çocuklarını bu yönde eğitmiştir. Nitekim onlar da ilmi icâzetlerini aldıkları gibi devletin çeşitli resmi kurumlarında görev almışlardır.[264]

Şeyh Muhammed el-Hayderî, yürüttüğü ilmî faaliyetlerde toplumu gözlemlemiş ve dini bakımından iki konuda büyük eksikliklerin olduğunu fark etmiş ve bu aksaklıkları gidermek için çok büyük çaba sarf etmiştir. Bu aksaklıkların birincisi toplumun Kur'an-ı Kerim ile bağının zayıf olmasıdır. Bu sorunun halli için Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî birçok köyde medrese açmıştır. İkinci gördüğü

[260] Akçay, **Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (Hayatı ve Eserleri)**, ss. 392.
[261] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[262] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[263] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[264] Akçay, "**Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî" (Hayatı ve Eserleri)**, ss. 392.

aksaklık toplumun İslam ahlâkından uzaklaşmasıdır. Bu sorunu çözmek için de Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî, köy köy dolaşarak İslam ahlâkının yüceliklerini topluma anlatmışır. Bazen de İzmir, Mersin, Adana gibi illere giderek buralarda irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.[265]

el-Hayderî, her gün ikindi namazının tesbihatını müteakip hatme yapar ve hatmeden sonra genellikle cemaate bir tasavvufî sohbette bulunurdu. Sohbetlerinde imanın esasları, çocuk ve aile eğitimi, komşuluk ilişkileri, ahiret bilinci, Nakşibendi terbiye, anne-baba hakkı gibi konuları işlemiştir.[266] el-Hayderî'nin sohbetlerinden bazı kesitler aşağıda verilmiştir:

Allah'ın size bahşettiği hayat çok pahalıdır, çok değerlidir. Hayatınızı dengeli kullanınız. Ölçülü kullanınız. Nasıl ki; Allah Teâlâ: "(dosdoğru tartı ile ölçün)" buyurmuştur. Yani ölçülü olunuz. Adaletle yaşayınız. Allah'a yönelirken, hayatınızı taksim ederken adaletli ve insaflı olunuz. Allah'ın size verdiği hayatı israf etmeyiniz."

"*Kalbimiz daima Allah'ın zikri ile meşgul olmalıdır. Kişi yazı yazarken, bir sanat ile uğraşırken, alış veriş yaparken, her ne yaparsa aynı zamanda kalbi daima Allah ile meşgul olsun.*

Siz de bilirsiniz ki; ne kadar dağa, tepeye, tümseğe yağmur yağsa da sular yine bereketli ve eğimli vadiye, başka bir şeyle dolu olmayan nehir yatağına akar, işte öylece kalbini boş şeylerden ve nefsin heveslerinden arındırarak boşaltan kişinin kalbine de böylece Allah Teâlâ'yı tefekkür ve zikir dolar. Asla Rabbinden gafil olmaz. Böylece tüm hâl ve davranışları düzelir.

Allah'ı zikreden öyle bir zikreder ki damarlarıyla, kemikleriyle, etiyle, nefesiyle, ruhuyla, vücuduyla, yüreğinin en derin perdelerinde en derin basamaklarında Allah Allah Allah der ki an gelir diliyle zikirden utanır, çünkü kendisini 'ihsan' derecesinde, Allah Teâlâ'nın huzurunda hisseder. Her daim Allah'ın huzurundadır ve huzurludur. Kalkarken Allah'ın adıyladır, otururken,

[265] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî**, (Naşirin girişi).
[266] Mehmet Tarhan, "**Şeyh Muhammed Emîn el-Hayderî ve Tasavvufî Yönü"** (Lisans Bitirme Tezi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır 2015), s. 30.

uyurken, uyanırken, sevinç anında hüzün anında Rabbiyledir. İşte Resulullah Efendimiz (S.A.V.), zikredenlerin en hayırlısı, bu durumda bize en güzel misaldir."[267]

Şeyh Muhammed el-Hayderî, Diyarbakır'a yakın bir yerde bir ilim merkezi kurmak istemiş ve bu amaçla Güzel köy Cami ve Kur'an Kursu inşaatını başlamıştır. Fakat bu kursun tamamlandığını göremeden 22 Mayıs 2003'te yetmiş altı yaşında vefat etmiştir.[268]

Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî'nin ilk hanımından sekiz, ilk hanımı vefat ettikten sonra evlendiği ikinci hanımından ise yedi çocuğu olmak üzere on beş çocuğu vardır. İstisnasız hepsi babalarının yanında temel İslami eğitimlerini almışlardır.[269]

Şeyh Efendinin kaleme aldığı eserler şunlardır:

1.*Eqideya İmane* (Kürdçe)

2.*Mewlida Nebi* (Kürdçe)

3.*Mevlûdun Nebi* (Arapça)

4.*Werdü'l Etfal* (Kürdçe)

5.*Dîwana Hayderî* (Kürdçe)[270]

1.3.2.1. Şeyh Muhammed el-Hayderî'den Sonra Dergâhın Durumu

el-Hayderî'den sonra ilmî ve tasavvufî faaliyetleri yürütme görevini el-Hayderî'nin oğlu Şeyh Ahmet üstlenmiştir. Şeyh Ahmet, ilim ve tasavvuf icâzetini babasından almıştır. Babasından aldığı ilmî ve tasavvufî mirası daha da yaygınlaştırma gayretleri içinde olmuştur. Bu münasebetle Diyarbakır Sur ilçesine bağlı Güzel köy ve Silvan'a bağlı Bereketli köyündeki eğitim-öğretim kurumları hem

[267] Tarhan, **Şeyh Muhammed Emîn el-Hayderî ve Tasavvufî Yönü**, s. 31.
[268] Molla Ahmed Hayderî, Muhammed Emin Hayderî, **Diwana Hayderî** (Naşirin girişi).
[269] Akçay, "**Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (Hayatı ve Eserleri)"**, s. 393.
[270] Akçay, "**Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (Hayatı ve Eserleri)"**, s. 392.

fiziki hem nitelik açısından geliştirilmiş ve büyütülmüştür. Bunun yanı sıra Diyarbakır merkezde birden fazla noktada ve ayrıca İstanbul, Adana, Bingöl, Muş, Kızıltepe, Hilvan gibi merkezlerde ilmî ve tasavvufî faaliyetleri yürütmek üzere medreseler açılmıştır. Bu kurumlarda Kur'an-ı Kerim'in yanından, Arapça grameri, hadis, tefsir, fıkıh gibi temel İslam ilimleri okutulmakta ve tasavvuf âdâbı verilmektedir. Ayrıca spor, sanat ve sosyal etkinliklerine de yer verilmektedir.[271]

1.3.3. Şeyh Hüseyin Kınıkî-Kertuvinî (1893-1975)

Şeyh Hüseyin, 1893'te bugün Suriye topraklarında kalan ve Nusaybin'e çok yakın olan Latifiyye köyünde doğmuştur. Soyunun peygamberimize dayandığına dair rivayetler de bulunan bu zatın babası Muhammed Efendi, annesi Midyatlı olan Fatima Hatundur. Daha doğmadan babası vefat eden Şeyh Hüseyin'in annesi de Şeyh Hüseyin beş altı yaşlarında iken vefat etmiştir. Bunun üzerine bakımını imam olan dayısı Abdurrahman Efendi üstlenmiştir. Daha hiçbir şeyi fark edemeyecek yaşta bu elim olayları yaşayan Şeyh Hüseyin, daha sonra yaşadıklarını peygamberimizin hayatına benzeterek şöyle demiştir: "Ben şu yönlerimle sünnete uymuşum: Ben doğmadan babam vefat etti, annem ben çocukken vefat etti, babamdan bana hiç miras kalmadı ve ilk eşim duldu."[272]

Şeyh Hüseyin, Dara'da Şeyh Hamid'in torunu Şeyh Muhammed Said gibi âlimlerin yanında tahsil görmüştür. İlim tahsilinin ardından Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye intisap etmiş ve manevi terbiyesini de hocası Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin yanında tamamlayarak kendisinden hilafet almıştır.[273]

Halîfelik aldıktan sonra Nusaybin'in Duruca (Kertven) köyüne yerleşmiş ve burada otuz yıl faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra Kınnık köyüne yerleşmiş ve vefatına kadar burada irşad faaliyetlerine devam etmiştir.[274]

Bulunduğu yörede dinin yaşatılması konusunda büyük gayret gösteren Şeyh Hüseyin 31 Aralık 1975'te Nusaybin Kınnık köyünde vefat etmiştir. Burada

[271] Bu bilgiler, el-Hayderî'nin torunu Halil Akçay ile 02.07.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
[272] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 338.
[273] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 340.
[274] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 340.

defnedilmiş ve kabrinin üstünde bir kubbe yapılmıştır. Yöre halkı bu zatın kabrini hâlâ ziyaret etmektedir.[275]

Nusaybin'de çok sevilen bu zatın dergâh faaliyetleri Nusaybin'de devam etmemektedir. Hilafet verdiği Muhammed Emin, doksanlı yıllarda bölgede çıkan olaylardan dolayı İstanbul'a yerleşmiştir.

1.3.4. Şeyh Abdullatif (1899-1976)

Dargeçit'in Değerli köyünden olan bu zatın babası İbrahim Efendi de âlim bir zattı. Molla İbrahim, Bâsret Dergâh'ının postnişînlerinden Şeyh Ömer ez-Zengânî ve Abdulhakim ed-Dirşevî'nin yanında tahsil görmüştür. Tahsilinin müteâkibinde Şeyh Hamid'in Kayapınar Medresesin'de müderrisliğe başlamıştır. Şeyh Abdullatif, babasının müderrislik yaptığı bu dönemde Kayapınar'da 1899 yılında doğmuştur.[276]

Şeyh Abdullatif, ilk tahsiline babasının yanında başlamıştır. Daha sonra yörenin önde gelen âlimlerinin yanında tahsil görmüş ve en son Suriye'nin Amude kentinde Molla Ubeydullah'ın yanına gitmiştir. 1923 yılında Molla Ubeydullah'tan ilim icazesini almıştır.[277]

İlim icâzetini aldıktan sonra Midyat'ın Kayalar köyünde imamlık yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda burada talebe de yetiştiren Şeyh Abdullatif; talebelerine Arapça, Fıkıh, Tefsir ve Hadis dersi vermiştir.[278]

Fakat 1924'te medreselerin kapatılması ve Arapça tedrisatın yasaklanması nedeniyle faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bu durum için çözüm arayışlarına girerse de Türkiye'de tedrisata devam etmenin nerdeyse imkansız olduğunu fark etmiştir. Bu arayışlar içindeyken köylerinin imam sorununa çözüm arayan bir grup Çeçenle karşılaşmıştır. Devamında Şeyh Abdullatif yaşadıklarını şöyle anlatır: "*O anda içimde talebelerime olan özlemim depreşti. İlim ile uğraşmaktan mahrum edilmiştim. Kendi kendime düşünmeye başladım ve dedim ki: Tüccâr bulunduğu yerde malını alacak müşteri bulamazsa, onu satabileceği başka*

[275] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî,** s. 340.
[276] Nezir Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 42.
[277] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 43.
[278] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 340.

bir yere gitmek zorundadır. Bundan dolayı Suriyeli Çeçenlere, köylerinde imam olmaya hazır olduğumu söyledim. Fakat babam ile istişare ettikten sonra kesin kararımı iki gün sonra vereceğimi de ekledim. Kayapınar'a dönüp konuyu babama arz ettim. Tüccar misalini ona da zikrettim. Babam düşüncemi uygun bulup gitmemi münasip buldu. Ben de tekrar Mardin'e dönerek Çeçenlere olumlu cevap verdim. Benim geçimim dışında, talebelerin de her türlü maişetlerini sağlamaları hususunda mutabık kaldık. Bu anlaşmadan son derece memnun oldum. Netice de İslâm'a ve ilme canımız feda." Şeyh Abdullatif, bir süre sonra yanına talebelerini de alarak Suriye'nin Safih köyüne yerleşmiştir.[279]

Burada kaldığı süreden sitayişle bahseden Şeyh Abdullatif, yanında icâzet aldığı hocası Molla Ubeydullah el-Hizani'in 1929 yılında vefatı üzerine Amuda'daki medreseye hocasının yerine müderris olmuştur. Amude'ye yerleşmesinin nedeni Türkiye'ye yakın olmasıdır. 1931 yılında geldiği Amude'de kırk yıl camide irşad faaliyetleri yürütürken, diğer yandan medrese de ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde yanında yetişen öğrencilerin sayısını tahmin etmek imkânsızdır. Şeyh Abdurrezâk el-Helelî, Halil Günenç, Hilmi Yücel (Midyat Müftüsü), Muhammed Faik (Midyat Müftüsü) en önde gelen talebelerindendir.[280]

Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye intisap eden bu zat, kendisinden halîfelik de almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla halîfe bırakmamş fakat üç eser kaleme almıştır:

1.*İ'cazü'l-Kur'an*

2.*Siyer-i Nebi*

3.*Hatırat*: Bu eserinde Şeyh Abdullatif, babası İbrahim Hoca, hocaların ve talebelerin ile ilgili hatırlarını kaleme almıştır.[281]

---

[279] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 43.
[280] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 44.
[281] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 45; Mehmet Ardıç, "**Bitlis Ve Çevresinde Yetişen Mutasavvıflar Ve Tasavvuf Kültürünün Oluşması"** (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Van 2009), s.34.

İlim için memleketinden hicret eden ve ömrünü ilim uğrunda geçiren bu zat, 13 Temmuz 1976'da Kur'an-ı Kerim okurken aniden vefat etmiştir. Vefatı da ilimle meşgulken olmuştur.[282]

Nakşibendiyye Tarîkat'ının Mardin'deki varlığını incelediğimiz bu bölümde dikkatimizi çeken husus, tarîkatı temsil eden zevatın medreselere çok önem vermesidir. Bunun iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi özellikle dini eğitimin yasak olduğu dönemlerde bu medreselerle bu alandaki eksiklikleri doldurmuşlardır. İkincisi ise bu medresede yetişenler imam olarak vazifeye başladıktan sonra icâzet aldığı şeyh efendi ve görev yaptığı köy sakinleri arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Fakat medreselerin bu kadar ön plana çıkması tasavvuf ritüellerinin arka plana atılmasına neden olmuş ve bu durum haklı olarak tenkit edilmiştir. Bu durumu tenkit edenlere göre; tekke medreseyi yok etmek üzeredir ve araç ilimler amaç ilimlerin önüne geçmiştir. Şüphesiz talebeleri yetiştirmek ve talebelere burs vermek önemli bir hizmettir. Fakat tekke önemsenmediği sürece bu hizmetleri yerine getirenlere "tarîkat" adı verilemez.[283]

[282] Demircan, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, s. 45.
[283] Mahmud Erol Kılıç, Anadolu İrfanının Nakşî Damarı, **Yeni Şafak Gazetesi**, www.yenisafak.com (20.03.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE MARDİN'DE DİĞER TARÎKATLAR

Bu bölümde incelenecek tarîkatları temsil eden zevatın hayatlarını incelemeye geçmeden evvel ekserisinin ümmi olduğunu belirtelim. Bu husus sadece Mardin'e özgü değildir. Zira Tasavvuf tarihi boyunca ümmi meşâyihin var olduğu gözlemlenmektedir. Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rolü olduğu söylenen *Horasan Erenlerinin* yaşadıkları toplumun üzerinde bilgi birikimleri olmadığı gibi bazılarının okuma-yazması da yoktu.[284]

Aynı durum daha sonraki meşâyihte de görülen bir durumdur ve buna pek çok misal getirilebilir. Halvetî şeyhlerinden Şeyh Üveys (v.1524) ümmi olanlardandır. Şeyh Çelebi Efendi'nin (v.1494) Koca Mustafa Paşa'daki Dergâh'ında mutfak hizmetinde bulunurken riyazetini mükemmel bir şekilde yerine getirmiştir. Akabinde Karaman'a halîfe olarak gönderilmiş ve burada halk kendisine yoğun bir teveccüh göstermiştir.[285]

Namını duyan Karaman müftüsü Şeyh Davut (v. ?), onu müşkül suallerle zorda bırakmak için Şeyh Üveys'in vaaz meclislerine katılır. Fakat o daha suallerini sual etmeden Şeyh Üveys onun aklında tasarladığı tüm suallere cevap verip onu

[284] Erol Güngör, **Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 153.
[285] Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye**, Mehmet Serhan (Yay. Haz.) Semerkant Yayınları, İstanbul 2013, s.422.

tatmin eder. Bunun üzerine Karaman müftüsü Şeyh Davut ona intisap edip onun yanında sülûkunu tamamladıktan sonra Şeyh Üveys'e halîfe olur.[286]

Ümmi meşâyihe daha pek çok misal getirilebilir. Mardin'de de özellikle Nakşibendiyye Tarîkat'ı dışındaki meşâyihte -aşağıda da görüleceği üzere- ümmi meşâyihin bulunduğu görülmektedir.

2.1. KÂDİRİYYE TARÎKATI

Abdulkâdir Geylânî'ye nisbet edilen Kadîrilik İslam dünyasının ilk ve en yaygın tarîkatlarındandır. Türkiye'de de Nakşîlikten sonra en çok müntesibi olan tarîkat olduğu tahmin edilmektedir. Mardin'de de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir.

İslam âleminde tarîkatın intişarını kolaylaştıran etkenlerin başında Geylânî'nin şahsiyeti gelmektedir. Çünkü o geniş bir dinleyici kitlesine sahip bir vaiz, ribat sahibi bir sûfî, medrese sahibi olan bir zâhir âlimi, bir müellif ve "gavs" "kutup" gibi mânevi hususiyetlere sahip bir mürşiddir. Onun tarîkatının intişarını sağlayan bir başka özelliği ise ehl-i kitaba özellikle de Hristiyanlara karşı anlayışlı yaklaşımıdır. Tarîkatın yayılmasını sağlayan diğer etkenler ise: Çocuklarının faaliyetleri (Geylânî'nin yirmi yedisi erkek olmak üzere kırk dokuz çocuğu olmuştur. Bunlar dünyanın muhtelif bölgelerinde faaliyetlerde bulunarak tarîkatı yaymışlardır.), müridlerin gayretleri, tarîkatın kurulduğu dönemde İslam toplumunun durumu ve Moğol İstilası olarak sıralanabilir. İşte bu gibi nedenlerle tarîkat Anadolu, Yemen, Suriye, Kuzey Afrika, Irak, Hind Yarımadası gibi alanlara kısa bir sürede ve hızlı bir şekilde yayılmıştır.[287]

Tarîkatın Anadolu'ya gelişi ise Eşrofoğlu Rumî (v. 1469) vasıtasıyla olmuştur. Kadirîlik İstanbul'a İsmail Rûmî (v. 1631) ile gelmiştir.[288]

Mardin'e tarîkatın ilk olarak ne zaman geldiği hususunda ise net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Kızıltepeli Fâkih Ebû Bekr Mesûd b. Ahmed en-Nehr el-

[286] el-Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye**, Mehmet Serhan Tayşi (Yay. Haz.), s. 423.
[287] Dilaver Gürer, **Abdulkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, ss. 329-334; Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,** s. 334; Aburrezak Tek, **Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar**, Emin Yayınları, Bursa 2016, s. 296.
[288] Reşat Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2016; Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş,** s. 334.

Hanbelî'nin (v. ?) Abdulkâdir Geylânî'nin yanında fıkıh tahsili gördüğüne dair bilgiler mevcuttur. Bu zat, Tahsilini tamamlamasının ardından Kızıltepe'de fıkıh dersleri vermiş ve burada vefat etmiştir.[289]

Bu zat hakkında elimizdeki bilgiler bunlardan ibaret olmakla beraber bu bilgi bile Abdulkâdir Geylânî'nin daha sağken bölgede bilindiğini, bölgeden yanına ilim tahsili için talebelerin gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu durumda tarîkatın müntesiplerinin ilk günden beri var olduğu ve bölge insanın Geylâni'den tarîkat aldığı söylenebilir.

Şu an itibariyle Nakşibendiyye Tarîkatı Mardin'de daha baskın olsa da Şeyh Abdulkâdir Geylânî'nin halk arasında daha çok bilindiği, daha çok bilinmesinin neticesinde kendisine daha fazla saygı gösterildiği, aktâb-ı erbaa içinde akla gelenlerin en başında olduğu hatta adına yemin edildiği görülmektedir. Yörenin son iki asra kadar Kadirî meşâyihinin etkisi altında bulunuyor olması Abdulkâdir Geylânî'nin ruhaniyetinin hâlâ hissedilmesini sağlamıştır. Şu an hemen hemen her köyde bulunan fakat haklarında hiçbir bilgi bulunmayan şeyh türbelerinin ekserisinin Kadirî meşâyihe ait olduğu rahatlıkla söylenebilir. Aynı şekilde muhtemelen bu tarîkata ait meşihatın etkisiyle bölgede birçok çeşmenin, mahallenin ve caminin ismi şeyh, tekke gibi tasavvuf terimlerle adlandırıldığı görülmektedir.

Ayrıca Mardin'de bulunun bazı türbelerde yatan zevatın Geylânî'nin oğlu ya da torunu olduğuna inanılmaktadır. Bu mezarlardan bir tanesi Mardin merkezde Gül Mahale'sinde bulunmaktadır. Burası Abdulgani Efendi'nin bahsettiği tekkedir. Onun belirttiğine göre Geylâni'nin evlatlarından bir zat burada yatmaktadır.[290] Mezarda bugün itibariyle herhangi bir kitabe bulunmadığı gibi burada yatan zat hakkında kaynaklarda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Burada yatan zatın onun bir kaç kuşak sonraki torunu olması daha muhtemel gözükmektedir.

Bu mezarlardan diğeri, Kabala'da bulunan Şeyh Abdulaziz Türbesidir. Türbe, bir tepenin sırtına kurulan Kabala'nın en yüksek yerinde, Mardin yoluna hâkim ve Mardin'i tam karşıdan görebilen bir konumdadır. Türbeye yaptığımız

[289] İbn İlamış, **Kitâbû Târihi Düneysir**, s. 112.
[290] Bulduk, **Mardin Tarihi**, s. 257.

ziyarette ne zaman yazıldığı belli olmayan ve tahta üzerine yazılmış bir kitabeye rastladık. Tahtanın aşınmasından dolayı yazıyı okumak hayli güç olsa da kitabenin birinci satırında *"Âyetü'l-Kürsî'nin"* yazıldığı, ikinci satırda ise *"Şeyh Abdulaziz bin Şeyh Abdulkâdir bin Şeyh Abdulsamet"* yazılı olduğu anlaşılabilmekteydi. Elimizde ki bu kısıtlı bilgilere rağmen Şeyh Abdulaziz'in Kadirî meşâyihinden olması ve Geylânî'nin soyundan gelen bir zat olması muhtemeldir. Zira Abdulkâdir Geylânî'nin torunlarının dünyanın muhtelif yerlerine dağıldığı bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı torunlarından biri, buraya yerleşmiş olabilir.

Burası XVI. vakıf gelirlerinin âyende ve revendeye yemek için sarf edildiği *Şeyh Abdulaziz* zâviyesi olarak geçmektedir.[291] Bilindiği gibi başlangıçta tasavvufî hüvviyete sahip bazı zâviyeler daha sonra bu mâhiyetini kaybederek sadece misafirhane olarak kullanılmıştır.[292] Burası için de aynı durumun geçerli olması muhtemel gözükmektedir. Zira 19. Yüzyıldaki bir kayıtta; Mustafa Ağa bin Salih bin Omer en-Neccar'ın vakfa bazı mülkünü vakfettiği görülmekte fakat artık burası sadece *Şeyh Abdulaziz Türbesi* olarak geçmektedir.[293]

Kökeni bölgede çok eskilere dayanan tarîkat, 19. Yüzyıla gelindiğinde etkisini kaybetmiş gözükmektedir. Bu gün tarîkatı temsil eden iki merkez bulunmakta ve bu merkezler müntesiplerinin fazla olduğu yerlerde çavuşlarla[294] temsil edilmektedirler. Tarîkatın bölgedeki bir başka temsilcisi Şeyh Ahmed-i Kesk'in ise Suriye göç ettiği görülmektedir. Bu merkezler, aşağıda incelenmeye çalışılacaktır.

---

[291] Alpay Bizbirlik, **16.Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002, s. 366.

[292] Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviye", **Vakıflar Dergisi**, c. 12, s. 250.

[293] Ahmet Kankal, İbrahim Özcoşar, Huseyin H. Güneş, Veysel Gürhan, **183 Nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,** Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 63.

[294] Çavuşluk Kadirîlikte bir rütbenin adıdır. Kadîrilikteki rütbeler şu şekilde sıralanmaktadır: En alt rütbede müridlik bulunmaktadır. Bir üst mertebe ise çavuşluktur. Çavuşluk tarîkatta müridlikten sonra gelir ve dergâhın işleri ile ilgili ilk mertebedir. Belli bir ahvâlin sahibi olduktan sonra bir müride şeyhler tarafından çavuşluk mertebesinin verilmesi tarîkat usulünün bir gereğidir. Mardin'de Kadirîlik bu mertebedeki zevatın eliyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Bir sonraki mertebe ise nakipliktir. Bazı işaretlerin zuhurundan sonra çavuşa nakiplik mertebesi verilir. En üst mertebede ise halîfelik bulunmaktadır. Bu mertebe tüm tarîkatlarda görülen bir mertebedir. (Gürer, **Abdulkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri,** s. 391-392.)

2.1.1. Şeyh Musa ez-Zûlî Zâviye ve Türbesi

Bu zat, her ne kadar 19. yüz yıldan önce yaşamış olsa da isminin Mardin ile özdeşleşmiş olması, yöre halkı tarafından günümüzde de hâlâ en fazla ziyaret edilen türbe olması ve kurduğu tekkenin hâlâ faal olması hasebiyle bu zattan bahsetmek gerekir.

Doğum ve vefat tarihi hakkında bilgi bulunmayan Şeyh Musa ez-Zûlî'nin mezar taşında doğum tarihi m.1077, vefat tarihi m.1164 olarak geçmektedir.

Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Şeyh Musa, zamanın önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Ukayl el-Munbicî'nin (v. ?) müridlerindendir. Kırk müridi olduğu belirtilen bu zatın en ileri gelen müridleri arasında Adi b.Müsâfir (v. 1162), Şeyh Reslan ed-Dımeşkî (v. 1165) ve Şeyh Şebib eş-Şatı (v. ?) bulunmaktadır. Vâsitî, zikrettiğimiz isimlerin Şeyh Ukeylîn halîfesi olduğunu nakletmektedir.[295]

Şeyh Ukeyl, Şanlıurfalı olan ve türbesi şu anda ziyaretgâh olan Şeyh Müslim et-Teberdârî'nin (v.1170) müridîdir.[296]

Şeyh Abdülkâdir Geylânî'nin Şeyh Musa ez-Zûlî'yi övmesi ve onunla görüşmesine dair bilgiler kendisi hakkında bilinen ender bilgilerdendir. Bu bilgilere göre Şeyh Musa ez-Zûlî, hac vazifesi için Mardin'den yola çıkar. Bağdat'a varmak üzereyken Şeyh Abdulkâdir Geylânî yanında bulunanlara *; "Ey Bağdât halkı, size yakında öyle bir güneş doğacak ki, öyle birisi daha size gelmedi." buyurur*. "*O, kimdir?"* denilince, Mûsâ bin Mâhîn olduğunu söyler. Bunun üzerine Bağdât halkı, onu sevinçle şehir dışında karşılamaya çıkar. Abdulkâdir Geylânî, Şeyh Musa Bağdât'a geldiğinde kendisine ikramlarda ve iltifatta bulunur.[297]

---

[295] İbn ʿAbdul Muhsîn Vâsitî, **Tiryâkü'l-Muhibbîn fî Tabâkati Hirkati'l-Meşâyihi'l-ʿÂrifîn**, yy ts, c. 2, s. 6.

[296] Celâluddîn Süyûtî**, el-Muhâdarât ve Muhâverât**, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1424, s. 338; Muhammed bin Yahya et-Tâdifî, **Kalâidü'l-Cevâhir**, yy.,Mısır1956, s. 93; Cuma Hündür, **"Şanlıurfa Havalisinde Tasavvuf, Zahidler Ve Tarîkatlar"** (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1997), s. 32.

[297] et-Tâdifî, **Kalâidü'l-Cevâhir,** s. 97; Yûsuf bin İsmâil Nebhânî, **Câmiʿu Kerâmâti'l-Evliyâ**, Dârü'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 1996, c. 2, s. 408; Şettânûfî, **Behcetü'l-Esrâr**, Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 2002, ss. 435-436.

Şeyh Musa'nın yanında bulunanlar da onun Şeyh Abdulkâdir Geylâni'ye olan saygısını görünce sebebini sormuşlar, o da şöyle cevap verir: "Şeyh Abdulkâdir, yaşadığımız şu devrin en hayırlı insanıdır, evliyanın sultanlarındandır ve âriflerin büyüğüdür. Ben meleklerin kendisine saygı gösterdiği birine nasıl saygı göstermem."[298]

Mardin'le ismi özdeşleşen bu zat hakkında ulaşabilen bilgiler bunlardan ibaret olmakla beraber hakkında anlatılan birçok menkıbe bulunmaktadır.

Rivayet edilen bir menkıbeye göre kendisine getirilen dört aylık bir çocuğa ihlas suresini okuyup çocuktan da okumasını isteyince çocuk ihlas suresini okuyabilmiş ve o günden sonra fasih bir şekilde konuşmaya başlayan çocuk aynı zamanda yürümeye de başlamıştır. Bir başka menkıbeye göre; Mardin'de çıkan yangın üzerine halk kendisine başvurur. Şeyh Musa, yangını söndürmeleri için asalarını onlara verir. Asanın yangına atılmasıyla yangın söner ve asaya da hiçbir şey olmaz. Asasını geri getirenlerin şaşkınlığını görünce onlara şöyle der: *"Allah ban, dokunduğum hiçbir şeyi yakmamayı bahşetti.*" Onun hakkında anlatılan başka bir menkıbe ise yeri geldiğinde demire dokunmasıyla demirin yumuşamasıydı. Mardin'de vefat ettiğinde kabre koyulunca kabrinin genişlemesi ve kalkıp kabrinde namaz kılması da kendisi hakkında dillendirilen menkıbelerdendir.[299]

Bölgede, bu zat Abdukâdir Geylânî'nin halîfesi olarak bilindiğinden Kadirî Tarîkatı başlığı altında incelenmiştir. Fakat görüldüğü üzere kaynaklar, onun Şeyh Ukayl el-Munbicî'nin halîfesi olduğunu söylemektedir.

Çağdaşlarının hayatlarının ve faaliyetlerinin bilinmesine karşın belki de onun devrin önemli ilim merkezlerine uzak bir köyde yaşamayı tercih etmesi hasebiyle hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hatırlanacağı üzere giriş bölümünde zikredildiği gibi Mardin'in merkezi Artuklu hâkimiyetine kadar askeri bir üs olmanın ötesine geçememiştir. Şeyh Musa'nın Artuklu hâkimiyetinin ilk yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir ve Mardin bu dönemde hâlâ parlak bir şehir konumuna

---

[298] Abdulmecit b. Tâhâ ed-Deheybî ez-Zeʿbi**, İthâfi'l-Kebâir fî Sîreti ve Menâkib Abdülkâdir Geylânî**, Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 2007, s. 148.

[299] eş-Şaʿrânî, Ebû Abdirrahmân Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısrî, **Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Tabaḳāti'l-Ulema ve's-Sûfiyye (Evliyalar Ansiklopedisi)**, Abdulkâdir Akçiçek (Çev.), Bedir Yayınevi, İstanbul, c. 2, s. 498.

ulaşamamıştır. Aynı dönemde Mardin'e göre Nusaybin ve Kızıltepe'de ise ilmi hayat daha canlıdır. İşte bu nedenlerden ötürü Abdulkâdir Geylânî gibi şahsiyetlerin iltifatına mazhar olan bu zatın asıl kimliği menâkıb bulutları arasında nerdeyse kaybolmuş ve belki de bu nedenlerden dolayı Geylânî'nin halîfesi olarak bilinmiştir.

Şeyh Musa'nın vefatından sonra posta oturan zatlara geçmeden evvel bölgenin manevi hayatında çok önemli yer tutan Şeyh Musa Türbe'sinin tarihsel sürecine ve bugünkü durumuna değinilmesi zaruridir. Zira burayı ziyaret eden binlerce kişi, burada postta olanlardan ziyade ez-Zûlî'nin türbesi için burayı ziyaret etmektedir.

16. yüzyıldaki kayıtlardan burada bir türbenin olduğu, türbenin yanında kendi adıyla anılan "Şeyh Musa Zoli" isimli bir köy[300] ve köyde lojistik amaçlı bir askeri merkez bulunduğu görülmektedir.[301] Evliya Çelebi Diyarbakır'dan Mardin'e giderken türbeden "Şeyh Hazret-i Zulî Sultan" diye bahsetmektedir.[302]

Türbenin yanında bugün de hâlâ "Sultan Köy" adında bir köy bulunmaktadır. Köyün sakinleri kendilerini Sultan Şeyhmus'un torunu olarak görmektedir. Bunun yanında Şeyh Musa'nın zürriyeti başta Türkiye olmak üzere dünyanın değişik yerlerine dağılmış, zürriyetinden Şeyh Fethullah-ı Verkanisi (v. 1899)[303] ve Ürdün'de Şazelî meşâyihinden Muhammed Saʿid el-Kurdî (v. 1972)[304] gibi pek çok meşâyih çıkmıştır.

Hâlâ Türkiye'nin her tarafından ziyaretçileri olan Şeyh Musa ez-Zulî türbesi, Şeyh Musa olarak değil de artık Sultan Şeyhmus olarak ve "Güneydoğu'nun daimi ziyaretgâhı" olarak bilinmektedir. Yılda yüz bin kişiyi bulan ziyaretçilerin ekseriyetini şifa bulmak isteyenler, evlenmek isteyen gençler ve çocuk sahibi olmak isteyenler teşkil ettiği gibi ziyaretçiler arasında türbenin ismini duyup gelen turistler

[300] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Sancağı**, s. 72.
[301] Komisyon, **Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 15.
[302] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı (Yay. Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, c.1, s. 78.
[303] Korkusuz, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, s. 215.
[304] Bu zatın dedeleri Osmanlılar devrinde Ürdün'e yerleşmiştir. Ürdün'de oldukça sevilen bu zat, vaaz meclislerine geniş bir halk topluluğu katılmıştır. Başta Tasavvuf İlmi'nde olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Hayatı için bkz.(Muhammed Necâh Nûbanî, **Muhammed Saʿid el-Kurdî**, yy, 1997).

de bulunmaktadır. Cuma gecesi gelenler yatsı namazından sonra cehri zikir yapar ve zikirden sonra def eşliğinde ilahiler söylemektedir.[305] Türbeyi, çocuğunun olması için ziyaret edenler çocuklarına kız olmaları halinde "Sultan" erkek olması halinde ise "Şeyhmus" ismini vermektedir.[306]

Sultan Şeyhmus'un yanında birçok mutasavvıfın yetiştiği kaynaklarda[307]geçmesine rağmen yanında yetişen mutasavvıfların veya halîfelerinin isimlerini belirten herhangi bir kayda araştırabildiği kadarıyla rastlanmamaktadır. Fakat yörede bulunan türbelerden bazılarının onun halîfesi olduğu halk tarafından dile getirilmektedir.

Bunlardan birisi, türbesi Osmanlı belgelerinde zâviye olarak geçen Pir Hattabdır (v. ?). Türbesi Mazıdağı'nda bulunan bu zatın şahsiyeti hakkında herhangi bir bilgi araştıralabildiği kadarıyla bulunmamaktadır. Ancak arşivlerde bu türbe ile ilgili bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Milâdi 1748 yılına ait bir belgede Pîr Hattap Türbesi, zâviye olarak zikredilmektedir ve zâviyadar Şeyh İbrahim'in, Külahlıoğlu Bekir adındaki şahsın zâviye gelirine el koymak istediğine dair şikâyetinden bahsedilmektedir. Mardin kâdısından da zâviye gelirlerinin âyende ve revende ihtiyaçları için kullanılması gerektiği, bu yüzden zâviye gelirlerine el koymak isteyen söz konusu kişiye engel olunması istenmektedir.[308]

Pir Hattab'ın soyundan gelenler Mardin'de hâlâ mevcuttur. Fakat kendilerinin de Pir Hattab ve yukarıda zikredilen Şeyh İbrahim hakkında bilgileri bulunmamaktadır.[309] Pir Hattab Türbe'si, adak ve şifâ bulmak amacıyla günümüzde de ziyaret edilmektedir.

Bu dergâhta Şeyh Musa ez-Zûlî'den sonra posta oturan zatlar şunlardır:

---

[305] Hikmet Tanyu, **Ankara Ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s. 193-195.

[306] Sabah Gazetesi, Kızların İsmi Sultan Erkeklerin Şeyhmus, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/10/20/gun113.html (29.04.2017).

[307] et-Tâdifî, **Kalâidü'l-Cevâhir,** s.97: Yûsuf bin İsmâil Nebhânî, **Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ**, s. 408.

[308] **Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2016, c.1, s. 433.

[309] Bu bilgiler, Pir Hattab'ın soyundan olan ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi olan Kadri Önemli yapılan görüşmeden alınmıştır. Kadri (10.05.2017).

Şeyh Mûsâ ez-Zûlî

Şeyh Davut

Şeyh Ömer

Şeyh Muhammed Said

Şeyh Yusuf

Şeyh Halef

Şeyh Ali

Şeyh Muhammed

Şeyh Hüseyin

Şeyh Muhammed Ali Cebe.[310]

Bu zatların hayatı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şeyh Hüseyin hariç hepsi Sultan Şeyhmus'un soyundan gelmektedir. En son posta çıkan Şeyh Muhammed Ali Cebe'nin 2008'de vefatıyla dergâh faaliyetlerini çavuşların eliyle yürütmektedir.

2.1.2. Şeyh Ramazan Eydo (1849-1900)

Bu zat, bilhassa Mardin merkezde olmak üzere bölgede büyük teveccüh sahibidir. Veli olarak bilinmekte ve hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Fakat onun hakkında malumat, menkıbeleri hariç tutarsak hemen hemen hiç yoktur. Diğer bazı tasavvufî şahsiyetler gibi; şahsiyeti, faaliyetleri ve fikirleri kesif menkıbe bulutları arasında kaybolmuştur.

[310] Mehmet Yanmış, Mehmet Aktaş**, "**Diyarbakır Sultan Şeyhmus Ez-Zuli Dergâhı Örneğinde Tarikatların Toplumsal İşlevi", **İnternational Journal of Kurdısh Studies**, c. 1, s. 1.

Çalışma esnasında torunlarından ve halîfelerinden hakkında asgari düzeyde de olsa bilgi elde edebilmek için bazı görüşmeler yapılmıştır. Maalesef hakkında bilinenlerin çok az olduğu görülmüştür. Elde edilen bilgilere göre Şeyh Ramazan, 1849 yılında doğmuş 1909'da ise vefat etmiştir. Ümmi olma ihtimali ağır basmaktadır. Ömerli'ye bağlı şimdiki ismi Kayaüstü olan Eydo köyündendir. Araştırabildiği kadarıyla seyr ü sülûkunu köyünde bulunan mağaralarda tamamlamıştır. Bu mağaraların birinde kırk gün halvete girmiş ve bu süre zarfında yiyecek olarak günde sadece bir kuru üzüm tanesi ile iktifa etmiştir. Durumunu merak eden akrabaları bazen kendisini ziyaret etmiş ve selamette olup olmadığına bakmışlardır. Kırk günün nihayetinde halvetten çıkmış ve köylüler kendisini halvetten çıktığında sevinçle karşılamıştır. Bu günden sonra irşada başlamıştır. Bunun yanında onun daha çocukluktan beri dini yaşantısına büyük önem veren sûfî biri olarak bilindiği söylenmektedir. Türbesi Kayaüstü köyünde bulunmakta ve ziyaret edilmektedir.[311]

Bu zatın müntesipleri Abdulkâdir Geylânî'ye kadar olan silsilesini bilmemekte ve belli bir mürşidinden de bahsetmemekteler. Fakat onun Rifâî Tarîkat'ından da halifeliğinin olduğunu söylemektedirler. Bu tarîkatın, silsilesi de bilinmemektedir.

Soyundan gelenler şu anda *"Emen"* soyadını almış, başta Mardin ve İstanbul'da olmak üzere değişik illerde yaşamaktadırlar. Bu aileden gelenler hâlâ Mardin'de şeyh olarak bilinmektedir. Bölgede bilinen ve saygı gösterilen bir ailedir.

Mardin'de bu kolun faaliyetlerini devam ettiren ve en tanınan ise Hamit Özcan'dır. Hamit Özcan, Kabala'da Şeyh Semavi'den halîfelik almıştır. Şeyh Semavi hakkında bilinenler pek az olmakla beraber ümmi olduğu bilinmektedir. 1933 Mardin doğumlu Özcan'ın mesleği ise Mardin'de tarihi eskilere dayanan kalaycılıktır. Eski Mardin'de bakırcılar çarşısında bulunan dükkânında altmış yılı aşkın bir süredir bu mesleği icra eden Özcan'ın çocukları bu mesleği devam ettirmektedir. Dükkanda kendisine ayrılan bölümde ziyaretçileri ile bir araya gelmektedir. Ziyarete gelenler genelde devamlı takipçileri olmakla beraber yanına

[311] Bu bilgiler, Şeyh Ramazan Eydo'un torunu Mehmet Nur Emen'den 03.07.2017 tarihinde yaplan görüşmeden alınmıştır.

zikir telkini, bazı hastalıklara yakalananlar ve hem meslek sahibi hem şeyh olarak bilinen birini duyup kendisini merak edenler de ziyaretçileri arasında bulunmaktadır. Takipçilerinin teveccüh gösterdiği ve *Şeyh Baba* olarak hitap ettkileri Özcan'a ait bir Kadirî dergâhı da bulunmaktadır.[312]

Dergâh, eski Mardin'de Hamit Özcan'ın dükkanına yakın bir yerde bulunmaktadır. Burası sadece Perşembe ve Pazar günleri yatsı namazından sonra zikir için kullanılan bir mekândır. Diğer vakitler de kapalıdır.[313]

Zikrin olduğu günlerde toplanan müridlere ilk olarak müridlerden biri vaaz vermektedir. Müteakibinde ışıklar kapanmakta ve şeyh baba müridlerden gözlerini kapatmasını istedikten sonra bazı dualar yapmaktadır. Zikir kelimelerini başta şeyh baba söylemekte daha sonra müridler bu kelimeleri yüksek sesle ve huşû içinde tekrarlamaktadır. Oturarak başlayan zikir ayakta devam ettirilmektedir. Belli bir süre sonra bazı müridlerin def çalmaya başlamasıyla müridler el ele tutuşmaktadır. Bu noktadan sonra hemen hemen tüm müridler cezbeye girmekte, sesler yükselmekte ve nerdeyse kontrol kaybedilmektedir. Belli bir süre sonra şeyh babanın müridlerden oturmalarını istemesiyle müridler oturmakta ve ışıkların açılmasıyla zikir son bulmaktadır. Daha sonra müridlerden bazıları sıkıntılarını şeyh babaya söylemekte ve ondan dua istemektedir. Zikre gelenlerin sayısı değişmekle beraber genelde otuz kişi civarında katılım olmaktadır.

Diğer tarîkatların göre daha coşkulu geçen bu Kadirî âyinlerine; Batılı araştırmacı Martin van Bruinessen de katılmış, vecde gelen müridlerin sıra dışı hâdiselerine şâhit olmuş ve âyinde meydana gelen atmosferden etkilendiğini itiraf etmiştir. Katıldığı âyinde bir müridin kafasını sert şekilde duvara vurmasını ve diğer bazı vecd hâllerini ise katılımcıların hasta olabileceğine bağlamıştır. Ona göre vecde gelenlerin aslında sara nöbetine girmiş olma ihtimali vardır. Bunlardan hareketle nöbet geçirenlerin hastalıklarından dolayı tasavvuf erbâbının gözünde daha seçkin bir konumu olduğu kanısına varmıştır.[314] Kanaatimizce bu âyinlerde vecdin nedeni

[312] Bu bilgiler, Hamit Özcan'ın oğlu Sadeddin Özcan ile 21.01.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
[313] Bu bilgiler, Hamit Özcan'ın oğlu Sadeddin Özcan ile 21.01.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
[314] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, ss. 348-351.

hastalık değil de gene kendisinin başka bir yerde zikrettiği gibi tamamen âyin sırasında oluşan atmosfer nedeniyledir.

2.1.3. Şeyh Ahmed-i Kesk (1860- 1954)

Mardin'in Dara köyünden olan Şeyh Ahmed-i Kesk[315], seyyid olduğundan mensup olduğu aile "Hüseynî" olarak bilinir. 1860 yılında Dara'da doğan Şeyh Ahmed, babası tarafından belli bir yaşa geldikten sonra ilim tahsili için yörenin âlimlerine gönderilir.[316]

İlim tahsili sırasında göze çarpan en önemli özelliği hocalarına gösterdiği aşırı saygı ve mütevazı kişiliği idi. İleriki hayatında yüzlerce seveni olmasına ve rahat bir hayata kavuşmasına rağmen mütevazılığını hayatının sonuna kadar koruyan Şeyh Ahmed, müridlerine de bu konuda şöyle tavsiyede bulunurdu: Kibirden uzak durunuz çünkü o İblis'in özelliklerindendir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.[317]

Şeyh Ahmed Kesk, tahsilinin ardından Şeyh Muhammed el-Kadirî'ye intisap eder ve yanında sülûka girer. Dara'da bulunan mağaralarda da günlerce süren halvetlere girer. Sülûkunu tamamladığına inandığında mürşidi ona icâzetini verir. Abdulkâdir Geylânî'ye kadar olan tarîkat silsilesi ise şöyledir:

Şeyh Muhammed el-Kadirî

Şeyh Nur Muhammed el-Birîfkânî

Şeyh Nureddin el-Birîfkânî

Şeyh Mahmut el-Cilî

Şeyh Ebû Bekir el-Âlûsî

---

[315] "Kesk" Kürdçe bir kelime olup yeşil anlamına gelmektedir. Devamlı yeşil elbise giydiğinden dolayı kendisi bu şekilde anılmıştır. Suriye'de Arap sevenleri kendisini Şeyh Ahmet Ahder olarak bilirler.

[316] http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).

[317] http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).

Şeyh Osman el-Kâdirî

Şeyh Yahyâ el-Kadirî

Şeyh Husâmeddîn el-Kâdirî

Şeyh Nureddîn el-Kadirî

Şeyh Veliyuddîn el-Kadirî

Şeyh Zeynettin el-Kadirî

Şeyh Şerafettin el-Kadirî

Şeyh Şemsettin el-Kadirî

Şeyh Muhammed el-Hetâkî

Şeyh Abdulaziz el-Kadirî

Şeyh Abdulkâdir Geylanî[318]

Halîfelik aldıktan sonra Dara'ya yerleşmiştir. Dara'da bulunduğu sürede mürşidinin kızı Ümmügülsüm Hanım ile evlenmiştir. Türkiye'de halîfeliğin kaldırılması ve laikliğin ilan edilmesi gibi nedenlerden dolayı Suriye'nin Amuda kentine göçmüştür. Burada Suriye hükümetince nakîbuleşraf olarak atanmıştır. Bu görevi, devletin herhangi bir maaş ödememesi şartıyla gönüllü olarak kabul etmiştir.[319]

Şeyh Ahmed, her hareketinde sünnete uymaya ve yanına gelen müridlerine hizmet etmeye dikkat ederdi. Kendisi sünnete tabi olma hususunda şöyle demiştir: "Peygamberimizi sevmek lafla olmaz gerçek seven hayatının her alanında ona tabi olur."[320]

[318] http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
[319] http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
[320] http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).

Şeyh Ahmed aynı zamanda Suriye'deki bulunan Fransız ordusuna karşı Amuda halkının direnişine katılmıştır. Daha sonra da Filistin direnişini desteklemiş ve direnişe katılanlara gıdanın sağlanması konusunda faaliyetlerde bulunmuştur.[321]

Müridlerine İslam ahlâkının güzelliklerini anlatarak onları güzel ahlâka davet etmiştir. Bu hususta şöyle demiştir: "İbadetlerimizin kabul edilmesi için aynı zamanda hayatın her ânında güzel ahlâk üzerine olmamız gerekir."[322]

Tasavvuf yoluna girmek isteyenlere şöyle derdi: "Tasavvuf, Kur'an ve sünnete uymaktır. Kâl ve kîl ilmi değildir. Tasavvuf açlıktır. Seherleri ihyâyı ve sâlih amelleri gerektirir."[323]

Şeyh Ahmed, Amuda'da 1954 yılında vefat etmiştir. Suriye'nin Haseke kentinde ikâmet etmekte olan âlim Şeyh Afîf el-Huseynî kendisi hakkında şöyle der: "O, insanlar arasında alçakgönüllü olmasıyla, insanlara hizmet etmesiyle ve halvet halinde olması ile bilinirdi. Mardin Dara'da insanların sabahları bile girmeye cesaret edemedikleri mağaralarda günlerce halvette kalırdı. Onun bedeni öldü fakat kendisi hâlâ insanlar arasında hayırla yâd edilmektedir."[324]

Tekkenin faaliyetlerini şu anda oğlu Şeyh Ubeydullah yürütmektedir. Türkiye'de olmak üzere birçok ülkede müridi bulunmaktadır. Şeyh Ubeydullah, Suriye'deki iç karışıklıklardan dolayı şu anda Gaziantep'te ikamet etmektedir.

2.2. SAʿDİYYE TARÎKATI

Bu tarîkat, Şeyh Saʿdeddin Cebavî (v. 1300) tarafından kurulmuştur. Tarîkatın kökeni hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar onun Rifâîliğin kolu, bazıları Medyeniyye'nin kolu, bazıları Cebavî'nin Abdulkâdir Geylânî'nin halîfesi olduğunu bazıları ise Yunusiyye taifesinin bir kolu olduğunu söyler.[325]

---

321 http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
322 http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
323 http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
324 http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).
325 Hür Mahmut Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, ss. 255-257.

Bu görüş farklılıklarının sebebi Cebavî hakkında bilgi veren kaynakların sınırlı ve hakkında bilgi veren bu kaynakların ise vefatından dört asır sonraya ait olması olarak gösterilmektedir. Sa'diyye'nin hangi tarîkatın kolu olduğu veya müstakil bir tarîkat olup olmadığı araştırmanın dışında bir husus olduğundan bu konuya bu kadar değinmekle iktifa edilecektir.

Bununla beraber bu görüşler içinde zikredilen Yunusiyye'nin bir kolu olduğu hususuna değinilmesi gerekmektedir. Zira bu taifenin (Yunusiyye) kurucusu Mardinli bir zat olan Yûnus b. Yûsuf İbn Müsâid eş-Şeybânîdir.[326] Sa'diyye'nin intişar ettiği sahalara, tarîkatın karakteristik özelliklerine ve Mardin'deki tarihsel gelişimine değinilmeden önce bu zatın Mardinli olması hasebiyle hayatına değinilmesi yerinde olur.

Bu zat, kaynaklarda fukaranın şeyhi ve kerâmet sahibi biri olarak tanıtılmaktadır. 1222 yılında vefat emiş ve Dara'ya defnedilmiştir. 1442 yılında vefat eden Makrîzî, kabrinin hâlâ ziyaret edildiğini söylemiştir.[327] Fakat mezarı günümüzde kayıptır.

Kendisi ile ilgili kerametlere de kaynaklarda değinilmektedir. Bu kerâmetlerden birine göre; kafile ile yolculuğu esnasında Sincar'a yakın bir yerde konakladıklarında kafiledekiler konaklama yerinin güvensiz bir yer olmasından dolayı korkudan uyuyamazlar. Fakat Şeyh Yunus; hiçbir şeyden korkmadan, emin bir mekânda bulunuyormuşçasına rahatça uyur. Bu duruma şaşıran kafilede bulunanlar bu güvensiz yerde nasıl bu kadar rahat uyuduklarını sorarlar. O da İsmail (a.s)'in kafileyi gözetlemeye geldiğini gördükten sonra uyuyabildiğini söylemiştir.[328]

Mardinli olan bu zat hakkında kaynaklarda geçen bilgi bunlardan ibarettir. Vefatından sonra bu taifenin Mardin'de devam edip etmediği hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla beraber torunu Seyfeddîn Racîhî b. Sabık b. Hilâl b. Şeyh Yunus eş-Şeybânî'in (v. 1306) Şam'da faaliyette bulunup halkın teveccühünü kazandığı ve birçok müntesibinin bulunduğu, kerâmet sahibi biri olduğu ve Şam'da

[326] Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, **el-Vafi bi'l Vefeyat**, Turkî Musatafa, Ahmed Arnâvûd (thk.), Dârü İhyâ'ü-türas, Beyrut 2000, c. 29, s. 189.

[327] Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir El-Makrizi, **el-Mevaiz ve'l-İʿtibar bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Asa**r, Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslam, Londra 2013, c. 1, s. 272.

[328] es-Safedî, **el-Vafi bi'l Vefeyat,** c. 29, s. 190.

1306 senesinde vefat ettiği görülmektedir. Yerine geçen oğlu Husâmeddin'in (v.1327) de Şam'da faaliyetlerine devam ettiği göz önünde bulundurulursa Yunus eş-Şeybanî'den sonra bu taifenin Mardin'de varlığı ile ilgili bilgi bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.[329]

Saʿdiyye ve Yunusiyye arasında bir bağlantı olduğu söylense de ikisi arasında etkileşimin nasıl ve nerde olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı şekilde el-Cebâvî'nin Abdulkâdir Geylânî'nin halîfesi olduğu ve tarikatının Rifâîliğin kolu olduğu görüşlerinde de aynı belirsizlik mevcuttur. Bu tarîkatların aynı coğrafyada doğmuş olmaları, benzer kültürel havzada yetişmiş olmaları Saʿdilik'in zikredilen tarîkatlarla ilişkilendirilmesinin nedeni olabilir.[330]

Tarîkatta diğer tarîkatlarda görülmeyen iki önemli ritüel bulunmaktadır. Bu iki ritüel yani devse ve rukyelerle hastaları iyileştirmek, tarîkatın en önemli karakteristik özelliklerindendir.[331]

"Devse", tarîkat şeyhinin şifa bulmak için tekkenin önüne gelen ve yüzükoyun yere yatan hastanın üzerinden yayan veya devesiyle geçmesidir. Ayrıca tarîkat tarihi boyunca Saʿdiyye meşâyihinin hasta ve özellikle de mecnunlar üzerinde okudukları, yazdıkları ve bir takım şekillerle şifaya vesile olduğu da aktarılmaktadır. Şeyhler tarafından verilen icâzetnâmede bu tür özel uygulamalara da izin verilmiştir. Yeni halîfeye mürid yetiştirme, zikir yaptırma gibi yetkilerin yanında; cinlerin olumsuz tesirlerine karşı okuma, hastalara ve zehirli hayvanlara karşı rukye yapma hilafeti de verilmiştir.[332]

Yavuz Sultan Selim de Saʿdî meşâyihine hastalığından dolayı başvuranlardandır. Yavuz, Şam'a girdiği esnada şehrin ilim ve tasavvuf erbâbı onu

---

[329] İbn Hacer el-Askâlanî, **ed-Dürerü'l-Kâmine fi Aʿyanî'l-Mietü's-Sâmine**, Muhammed Abdul Muîd Dân (thk.), Dâretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Hindistan 1972, c. 2, s. 333; Takıyuddîn el-Makrîzî, **es-Sülûk li Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk**, Muhammet Abdulkâdir Atâ (thk.) Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, c. 2, s. 411; Abdurrezâk Baytâr ed-Dımaşkî,**Hilyetü'l-Beşer fî Târihi Karni's-Sâlis ʿAşer**, Muhammed Behçet Baytâr(thk.), Dârü's-Sâdr Beyrût 1993, c. 1, s. 135.

[330] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, s. 258.

[331] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, s. 342.

[332] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, s. 343.

karşılamaya çıkmışken Saʿdî şeyhi Şeyh Hasan b. Muhammed (v.1580) onu karşılamak için çıkmamıştır. Bu durumu öğrenen Yavuz, onu ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında şeyh, Yavuz'u seccadesine oturtmak istemişse de padişah kabul etmemiş ve bir yaygıya oturarak sohbet etmiştir. İşte bu ziyaret sırasında şeyh, Yavuz'a bir sıkıntısından dolayı nefes etmiş ve padişah sıkıntısından kurtulmuştur.[333]

Zikir âyinlerinde kıyâmî usulü benimseyen tarîkatın âyinlerinin en büyüğü Şam Emeviyye Camii'nde ve Aysofya Camii'nde icra edilmekteydi.[334]

Tarîkatın intişarı ise Cebavî'nin kardeşleri ve oğulları elleriyle olmuştur. Tarîkat; Suriye, Mısır, Anadolu, Balkanlar ve Filistin'de yayılma imkânı bulmuştur. Bazı kaynaklar Cebavî'nin Kastamonulu halîfesi Şeyh Osman'dan (v. ?) bahsederlerse de bu zatın ne zaman yaşadığı ve tarîkat faaliyetlerini nerede yürüttüğü hakkında bilgi bulunmadığından tarîkatın Anadolu'ya 17. Asrın başında geldiğine hükmedilmektedir. 19. yüzyılda İstanbul'da otuz üç Saʿdiyye dergâh bulunduğu görülmektedir.[335]

Tarîkat, Mardin'de ilk yıllarından itibaren temsil edilmiştir. Bu bilgiyi Saʿdiyye ile ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Muhammet Gâzî Hüseyin Ağa vermektedir. O da bu bilgileri elinde bulunan bir şecereye dayandırmaktadır. Muhammet Gâzî Hüseyin Ağa'nın aktardığına göre Cebâvî'nin kardeşi Muhammed Sâid Mardin'e ribatını kurmuş, Mardin'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Ondan sonra tarîkatı Mardin'de sırayla şu zatlar temsil etmiştir: Şeyh Muhammed Sâid, oğlu Şeyh Ahmet, onun oğlu Şeyh Yûnus el-Asgar, oğlu Şeyh Muhammed, oğlu Şeyh Şemsûddîn, oğlu Şeyh Burhânuddîn, oğlu Şeyh İbrahim, oğlu Şeyh Şemsûddîn, oğlu Şeyh Nûruddîn, oğlu Şeyh Ahmed el-Meczub, oğlu Şeyh İsmail, oğlu Şeyh Yasin.[336] Fakat Ağa; bu zatların hayatları, faaliyetleri ve vefat tarihleri gibi konularda hiçbir bilgi vermemiştir. Araştırabildiği kadarıyla başka hiçbir kaynak tarîkatın Mardin'deki varlığından bahsetmemektedir.

---

[333] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, s. 343.
[334] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, s. 340.
[335] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, ss. 77-255.
[336] Muhammet Gâzî Hüseyin Ağa, **et-Tarîkatü's-Saʿdiyye fî Bilâdi'ş-Şam**, Dâr'ül-Beşâir, Şam 2003, c. 2, s. 381.

Osmanlı arşivin belgelerinde, Cebavî'nin soyundan olan ve Mardin'de ikamet eden bazı şahıslara rastlanmaktadır. Bu vesikalardan birin de Şeyh Abdurrahman Zihnî Efendi ile beraber Dersaâdet'e gelen Şeyh Saʿdeddîn Cebavî'nin soyundan olan İsmail Efendi'ye babasının vefatından ötürü münhal olan maaşın kendisine tahsis edildiği görülmektedir.[337]

Saʿdiyye Tarîkat'ının Mardin'de 19. Yüzyılda var olduğu; 1856 tarihli Osmanlı Arşiv belgesinden anlaşılabilmektedir. Mezkur belge; Yenibahçe'de bulunan Saʿdî Tekkesi postnişîni Rıza Efendi'ye maaş bağlanması hakkındadır.[338] Fakat bu tekkenin ne zaman kurulduğu, geçirdiği evreler ve potnişînleri hakkında herhangi bir malumat araştırabildiği kadarıyla bulunmamaktadır.

Mardin Tarihi müellifi Abdülgani Efendi'nin (v.1951) bahsettiği iki tekkeden birisi bu olmalıdır. Onun aktardığına göre Tekkeye Mahalle'sinde bulunan bu tekke harabe hâlindedir.[339] Abdülgani Efendi'nin bahsettiği bu tekke bulunduğu mahalleye ismini vermiştir. Fakat bu mahallenin ismi laikleştirilerek şu anda Teker Mahalle'si adını almıştır.[340]

Günümüzde ise Mardin'de Şeyh Sadedin Cebavî'nin soyundan gelenlerin hâlâ Mardin'de ikamet ettikleri görülebilmektedir. Bu ailelerin en önemli özelliklerinden birisi bazılarının hastalara yaptıkları rukyelerdir. Bilindiği üzere hastalara şifa olma özelliklerinin ataları Saʿddedin Cebavî'den kaldığına inanılır. Cebavî, rüyasında Hz. Peygamber'i ve Hulefâ-yi Râşidîn'i görmüş, Hz. Peygamber'in elinden hurma yemiş, bunun sonucuna kendisine baygınlık gelmiş, bu hâl günlerce sürmüş ve ayıldığında büyük bir cin kendisinden ahit almıştır. İşte bu ahit sayesinde Cebavî'de hastalıkları iyileştirme kabiliyeti vardı.[341] Bu kabiliyetin nesilden nesile devam ettiğine inanılır. Yeni nesil Saʿdilerin, hâlen yaptıkları rukyenin kökeni de işte bu hadisedir.

Bu aileler, Mardin'de *şeyh ailesi* olarak bilinmekte ve "*sadi*" soyadını taşımaktadır. Bu çalışma için aile hakkında en fazla bilgisi olan Nihat Sadi ile

[337] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 532-39844.
[338] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MVL, 340-14673.
[339] Bulduk, **Mardin Tarihi**, s. 250.
[340] Aydın, Emiroğlu, Özel, Ünsal, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, s. 379.
[341] Yücer, **Şeyh Saʿdeddin cebavî ve Saʿdilik**, s. 99.

görüşülmüştür. Kendisi Cebavî'nin soyundan geldiklerini ve çevrenin de bu şekilde kabul ettiğini belirtmiştir. Fakat onun da aile hakkında en fazla iki kuşak öncesine kadar bilgisi bulunmaktadır. Ailenin son şeyhi olan Abdulaziz Efendi'nin ona aktardığına göre tekkelerin kapanması ile beraber ellerinde olan tüm kitapları ve şecereleri korkudan dolayı tandırda yakmışlardır. Kitapların fazla olmasından dolayı sabahın erken saatlerinden öğlene kadar kitap imha etmekle meşgul olmuşlardır. Yıllar geçmesine rağmen Abdulaziz Efendi bu acı hatırayı ne zaman hatırlasa gözleri dolmakta ve çocuklar gibi ağlamaktaymış.[342]

Şeyh Abdulaziz'in babası İsmail Efendi de çevrede şeyh olarak bilinen bir zattı ve ondan önce de ailede şeyh olarak bilinen zatlar mutlaka mevcuttu. Marangoz olan İsmail Efendi, ümmi olup hakkında ailenin bildiği malumat nerdeyse bulunmamaktadır. Ondan sonra şeyh olan ve Sa'di şeyhlerin Mardin'de son halkasını teşkil eden zat ise Şeyh Abdülaziz'dir. Şeyh Abdülaziz Kasımıyye Medrese'sinde tahsil görmüş ve buradan mezun olmuştur. Akabinde Kasımiyye'de müderrislik ve Şehidiye Cami'nde imamlık vazifesini îfâ etmiştir. Şehidiyye Cami'indeki imamlık vazifesi altmış iki yıl sürmüş ve ömrünün son gününe kadar vazifesini sürdürmüştür. Ramazan Ayı'nda rahatsızlanınca doktorlar tedavi için ilaç tavsiye edince: *"*Bırakın rabbime oruçlu gideyim." diyerek ilaç almayı ret etmiştir. İki gün süren rahatsızlığın ardından Mardin'de seksen altı yaşında vefat etmiştir. Mezarı, Şeyh Salih mezarlığında bulunmaktadır.[343]

Mardin'de çok sevilen bu zatın vefatına yerel basın da kayıtsız kalmamış ve vefatını 15 Şubat 1952 senesinde şu şekilde haberleştirmişlerdir: "*Mardin'in tanınmış ailelerinden kıymetli şahsiyete sahip Şehidiyye Cami İmam Hatibi muhterem Abdülaziz Sadi Efendi hakkın rahmetine kavuşmuştur. Merhuma Allah'tan rahmet, Sadi ailesine baş sağlığı dileriz."*[344]

Şeyh Abdülaziz'in Sadi ailesinde en son tarîkat piridir. Ondan sonra ailede tarîkat pirliği yapan olmadığı gibi Şeyh Abdulaziz, halife de bırakmamıştır.[345]

---

[342] Bu bilgiler, Nihat Sadi ile yapılan 09.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
[343] Bu bilgiler, Nihat Sadi ile yapılan 09.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.
[344] **Yeni Mardin Gazetesi**, " Acı Bir Kayıp", (15.02.1962).
[345] Bu bilgiler, Nihat Sadi ile yapılan 09.05.2017 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

2.3. TİCÂNİYYE TARÎKATI

Bu tarîkat, Ahmed b. Muhammed et-Ticânî (v.1815) tarafından kurulmuştur. Bu zat tarîkat icâzetini Halvetî şeyhi Mahmûd el-Kurdî'den (v. 1781) almıştır. Tarîkat, Halvetî şeyhinden icâzet aldığı için Halvetiyye'nin bir kolu sayılmaktadır. Fakat tarîkatın kurucusunun manevî keşfe nâil olduğunu, tarîkatın ezkâr ve virdlerinin rüyasında Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiğini söylemesinden tarîkat müstakil bir tarîkat olarak da kabul görmüştür. Bu sebeple Ticânî kaynaklarda tarîkatın silsilesi olduğu kabul edilmez. Silsile Hz. Peygamber ve Ahmed Ticâni ile başlatılır. Rüyanın görüldüğü 1782 yılı da tarîkatın kuruluş yılı kabul edilir. Ticânî Târikat'ında âdâb ve erkânın temelini Ahmed et-Ticânî'nin Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiğini belirttiği "*Salâtü'l-Fâtih"* ve " *Cevheret'ül-Kemâl*" isimli iki salavat oluşturur. Ticâniye II. Abdülhamit zamanında İstanbul'da Ticâni şeyhler tarafından temsil edilmiştir. Cumhuriyet döneminde en çok tanınan Ticânî şeyhi Kemal Pilavoğludur (v.1952).[346]

Ticânîliğin Mardin'deki ilk temsilcisi ise Şeyh Muhammed Turki'dir. Bir dönem siyasi partinin liderliğini de yapan eski bakanlardan Masum Türker ve gazeteci Turgay Türker bu zatın torunudur. Bu aile, Şeyh Mahmud Turki'nin (v. ?) soyundan gelmektedir. Şeyh Mahmud Turki adına Mardin'de eski tarihlerde bir mescid bulunmaktaydı. 1900'lü yılların başında sadece minaresinin kaldığı camiden geriye şu anda hiçbir şey kalmamıştır.[347]

Şeyh Muhammed Turki hakkında bilgi almak için torunlarına müracaat etmemiz üzerine kendileri bize dönüş yapacaklarını belirtmelerine rağmen dönüş yapıp herhangi bir bilgi ve belge vermediler. Mardin'deki araştırmamız esnasında Şeyh Muhammed Turki'nin Mardin halkı tarafından saygıyla anıldığını görmemize rağmen hayatı hakkında bilgi sahibi olan sadece şu anki mukaddim Abdülaziz Tatlıdede olduğunu gördük. Bizde maalesef sadece onun verdiği sınırlı bilgilerle yetinmek zorunda kaldık.

[346] Kadir Özköse, "Ahmed b. Muhammed Ticânî", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 41, s. 133.
[347] Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 109.

Şeyh Muhammet Turki, daha önce Kadiri Tarîkatı'na mensup olup bu tarîkatın halîfesiydi. Mardin'de Şar Cami'sinde –Şeyh Şedullah- imamlık da yapan Turki, genelde namazlardan sonra sevenleriyle camide bir araya gelirdi. Şeyh Muhammet Turki bir gün yine camide cemaatiyle sohbet ettiği esnada Mekke'den geldiğini ve Ticânî olduğunu söyleyen Şeyh Abdulmelik meclise gelir. Yatsı namazından sabah namazına kadar sohbete devam ederler. İki hafta boyunca Şeyh Abdulmelik'i evinde ağırlayan Turki, Şeyh'in anlattıklarından etkilenerek Ticânî Tarîkatın'da mürid olmayı Kadirî Tarîkatın'da halîfe olmaya tercih ederek Şeyh Abdulmelik vasıtasıyla Ticanili'ğe intisap eder. Onun intisabıyla bütün müridleri de onu takip ederek Ticanî Tarîkatı'na intisap eder. Bir evlilik yapan Turki, 1952 yılında vefat eder.[348]

Kendisi hakkında birçok menkıbenin anlatıldığı Şeyh Muhammed hakkında Mardin'de Hafız Hamit olarak tanınan Abdulhamit Dede'nin şahit olduğu menkıbeyi kendisinden dinleme imkânımız oldu. Abdulhamit Dede, Ticaniyye Tarîkatı'nın Mardin'deki önemli simalarındandır. Şeyh Muhammed Turki'ye tam bir intisapla bağlı olan Dede, Turki'nin vefatından sonra Medine'de bulunan Ticanî şeyhine intisap eder. Yaşı bu esnalarda otuzlarda olan Dede, evlenmeyi düşünmez ve hep şeyhinin hizmetinde bulunmaya niyetlenir. Şeyhinin evliliğinin sünnet olduğunu söylemesi üzerine Mardin'e gelip evlenir. Mukaddimlik teklif edilmesine rağmen layık olmadığını söyleyip bu görevi kabul etmez. Mardin Ulu Cami'nde otuz yıla yakın müezzin olarak görev yapmıştır. Araştırmamız esnasında ağır hasta olan Dede, araştırmamız devam ederken 2017 yılında vefat etmiştir.

Abdulhamit Dede, bir kandil gecesini sabah namazına kadar ihya etmek için camiye gider. Sahurunu camide şeyhiyle yapmak niyetiyle yanına iki üç arkadaşına daha yetecek kadar yiyecek alır. Sahur vakti geldiğinde Hafız Hamit, şeyhine beraber sahur yapmayı teklif eder. Şeyh Muhammed, "yiyecekleri getir de bütün cemaat sahurunu yapsın" der. Hafız Hamit, yemeğin az olduğunu söylemesi üzerine Şeyh: "Allah bereket koyar." der. Hafız Hamit, çaresiz yiyeceği getirir ama içerde yirmi kişi varken elindeki yiyecek üç kişiye yetecek kadar olduğundan hayli düşüncelidir. Abdulhamit Dede yemek yendikten sonraki şaşkınlığını ise şöyle dile getirir: " O gün

[348] Bu bilgiler, 02.06.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

ben dâhil herkes doyuncaya kadar yedi. Ancak üç dört kişilik yemeğin yirmi kişiye yetmesi şeyhimizin kerameti ile oldu. Bunun başka bir açıklaması yapılamaz."[349]

1952 yılında vefat eden Turki'nin yerine Şeyh Abdulkerim, Ticânî Tarîkatı'nın faaliyetlerini Mardin'de sürdüren isimdir. Zâhiri ilimlerde icâzeti olmayan Şeyh Abdulkerim, marangoz olarak geçimini sağlar ve irşad faaliyetlerini sürdürür. Bu zat, 1997 yılında yüz bir yaşında vefat eder.[350]

Bu zattan sonra Abdulaziz Efendi Ticânî Tarîkatı'nın faaliyetlerini Mardin'de sürdüren isimdir. Abdulaziz Efendi 1948 Mardin doğumludur. Babası İsmail, Mardin'in tanınan müezzinlerinden olduğu gibi aynı zamanda az önce zikredilen Şeyh Abdulkerim'e intisap etmiştir. Ailenin soyu Mardin'de türbesi bulunan Şirin Dede'ye dayanmaktadır. Şirin Dede Şam'dan Mardin'e gelen ve şu an türbesinin olduğu yerde tekkesi bulunan bir Kadirî şeyhidir. Türbesi hâlâ ziyaret edilmekte ve türbenin yanında aynı isimle bir cami bulunmaktadır. Kadirî şeyhi olan Şirin Dede'nin Mardin'e ne zaman geldiği ve tekkesi hakkında bilgi bulunmamaktadır.[351]

Abdulaziz Efendi, Mardin İmam Hatip Lisesi'nde mezun olduktan sonra Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü'ne kaydolur. Buradan 1975 yılında mezun olmasına müteâkib Mardin'de öğretmenlik yapmaya başlar. 1980 olayları diye bilinen iç karışıklıklar Mardin'i de etkisine alınca Abdulaziz Efendi de bu olaylardan nasibini alır. Mardin'i terk etmekten başka bir çare kalmayınca da İstanbul'a göç eden komşularının eşyalarının arasında bir kamyon kasasında İstanbul'a göçer. Buradan da Libya'ya gider ve beş yıl boyunca bu ülkede tercüman olarak çalışır. 1985 yılında döner ve aynı yıl hacca gider. Hac dönüşü tekrar Mardin'e yerleşir.[352]

Mardin'e döndükten sonra Şeyh Abdulkerim'e intisap eder. Şeyh Abdulkerim, kendisine intisap eden bu zatla özel olarak ilgilenir. 1997 yılında vefat etmeden önce vazifeyi Abdulaziz Efendi'ye bıraktığını söyler. Abdulaziz Efendi kendisinin bu işe layık olmadığını söylerse de Şeyh Efendi kabul etmez ve bir süre sonra da vefat eder. Abdulaziz Efendi halen Mardin'de ikamet etmekte ve sevenleri

[349] Bu bilgiler, 02.04.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.
[350] Bu bilgiler, 02.04.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.
[351] Bu bilgiler, 02.04.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.
[352] Bu bilgiler, 02.04.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

ile evinde bir araya gelmektedir. Fas'ta 2015 yılında kırk sekiz ülkeden Ticânî zatların katıldığı Ticânî toplantısına kendisi de davet edilmiş ve bu toplantıya iştirak etmiştir.[353]

Bu üç zat Ticânî Tarîkatı'nı Mardin'de yaymaya çalışmış fakat Mardin'de etkili olan diğer tarîkatlara nazaran bir varlık gösterememiştir. Şimdiki mukaddimin verdiği bilgiye göre tarîkata intisap edenler hemen hemen yoktur.

[353] Bu bilgiler, 02.04.2017 tarihinde Abdulaziz Tatlıdede ile yapılan görüşmeden alınmıştır.

SONUÇ

Kaynaklarda, kısaca *"Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol"* olarak tanımlanan tarîkatın ritüellerini yaşayan ve ritüellerin yaşanması için müridlerine bu hususta rehberlik eden tarîkat pîrleri; genelde tasavvufun özelde tarîkatların topluma bakan yüzüdür. Ciltler dolusu tasavvuf literatürünün pratike dökülüp somutlaşmasında tarîkat pîrlerinin rolü çok büyüktür. Dolayısıyla bir bölgenin tasavvuf kültürünü inceleyen araştırmacılar evvela bu pîrlerin hayatlarını mercek altına almışlardır.

Bu çalışmada da 19. yüzyıldan günümüze kadar olan Mardin tasavvuf kültürü ele alınırken bölgede etkili olan tarîkatların pîrlerininin hayatları ele alınmıştır.

Bölgede 19. yüzyılın başında faaliyette bulunduğu görülen ilk zatlardan biri, Şeyh Hamid olduğu görülmektedir. Bu zat, 19. asırda kurulan ve kurulduğu andan itibaren Osmanlı topraklarının en yaygın tarîkatı hâline gelen Nakşibendî- Hâlidî tarîkatına mensuptur. Şeyh Hamid, aslen Siirtli olan daha sonra Mardin'e yerleşen ve burada halkın büyük teveccühünü kazanan bir zattır. Kendisi Mardin merkezde faaliyetlerini sürdürürken zamanla çocuklarını da yetiştirmiş ve Mardin'in muhtelif bölgelerine irşad için göndermiştir. Şeyh Hamid ve çocukları bulundukları yerlerde medreseler açarak eğitim hizmetlerinin son asırlarda hiç olmadığı kadar yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır. Hamidi ailesinin faaliyetleri yüz yıldan fazla sürmüştür. Şu anda Mardin'in saygın ailelerinden olan aile Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmış durumdadır ve Mardin'de ailede tarîkat pirliği yapan kimse bulunmamaktadır.

Mardin'de etkili olan bir başka Halidî kol, Şeyh Seydâ'ya nisbet edilen Seydâî koludur. Şeyh Seydâ ve ondan sonra posta geçen Şeyh Muhammed Nurullah, Türkiye'de yetişen en önemli mutasavvıfların başında gelmektedirler. Şeyh Seydâ'nın etkisi Mardin'de kendisini net bir şekilde belli etmekle beraber bölgeye halîfeler de göndermiştir. Şeyh Fahrettin, Şeyh Halil, Şeyh Muhammed Beşir ve Şeyh Musa bölgeye gönderdiği halîfelerdendir. Şeyh Musa ve Şeyh Halil'in açtıkları dergâhların faaliyetlerini çocukları devam ettirmektedir.

Bir başka Halidî kol Hazneviliktir. Bu kol, Şeyh Ahmed Haznevî tarafından kurulan ve zamanla başta Suriye ve Türkiye olmak üzere dünyanın değişik yerlerine intişar eden bir Hâlidî koldur. Aynı zamanda Türkiye'nin önemli Hâlidî kollarından Menzil grubunun çıkış noktası da bu kola dayanmaktadır. Haznevîlikin dört halîfesi Mardinli olmakla beraber bu halifelerden zamanla Mardin'den göç edenler de olmuştur. Şu anda Mardin'de faaliyette bulunan sadece Şeyh Abdurrezâk'ın açtığı dergâhtır. Aynı zamanda Mardin'in çeşitli ilçelerinde Haznevî medreseler bulunmaktadır.

Bu üç kolun temsilcileri, Hâlidiliği bölgede en etkili ve en yaygın tarîkat olmasını sağladıkları görülmektedir.

Mardin'de etkili olan diğer tarîkatlar ise Kadirî, Sa'dî ve Tîcânî tarîkatlarıdır. Kadirilik'in en önemli temsilcisi asırlar önce yaşamış olan Şeyh Musa ez-Zulîdir. Bu zat, tarîkatlar döneminin hemen başında yaşayan ve başta Şeyh Abdulkâdir Geylânî olmak üzere yaşadığı devrin pek çok mutasavvıfının övgüsünü kazanan muteber bir mutasavvıftır. Başta Türkiye olmak üzere İslam dünyasında günümüzde de bilinen bu zatın hakkındaki bilgiler son derece kısıtlıdır. Mardin'de Kâdirîlik deyince akla gelenlerin başında gelmektedir. Diğer bir Kâdirî şeyhi Şeyh Ramazan Eydodur. Bu zat müntesipleri arasında son derece sevilmekte, hakkında birçok menkıbe anlatılmakta ve veli olarak kabul edilmektedir. Onun dergâh faaliyetlerini şu anda Hamit Özcan yürütmektedir. Ümmi olan Özcan'ın Mardin merkezde dergâhı bulunmakta ve haftanın belirli günlerinde zikir halkası düzenlenmektedir.

Saʿdilik de Mardin'de yıllarca etkisini sürdüren tarîkatlardandır. Şeyh Saʿdeddin Cebavî'nin soyundan gelenler bölgede yaşamakta ve "sadi" soyadını taşımaktadırlar. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ellerindeki belge ve kitapların çoğunu yaktıklarından bu tarîkatı Mardin'de temsil eden zevat hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Tîcânilik ise Şeyh Muhammed Turki tarafından bölgede temsil edilmiştir. Bu zat zamanında yaygın olan tarîkat, onun vefatından sonra mukkadimler tarafından temsil edilmiş olsa da şu anda halk içinde yaygın değildir.

KAYNAKÇA

ABDÜSSELAM EFENDİ, **Mardin Tarihi**, Hüseyin Haşimi Güneş (Haz.), İstanbul 2007.

ACAR, Abdurrahman, **"Artuklu Tarihinin Bilinmeyen Bir Kaynağı: Ömer b.Hıdır b. İlalmış'ın Tarihu Dünseysiri",** 15.Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, c.3 ss.635-652.

ADAK, Abdurrahman, "Güneydoğu Anadolu Seyyidleri", **Marife Dergisi**, c.3, ss.383-395.

_____, "Şeyh Seyda", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.37, İstanbul 2009.

AĞA, Muhammed Gâzî Hüseyin, **et-Tarîkatü's-Saʿdiyye fî Bilâdi'ş-Şam**, Dâr'ül-Beşâir, Şam 2003.

AKÇAY, Halil, "Son dönem Tasavvuf Âlimlerinden Şeyh Muhammed Emin El-Hayderî (Hayatı ve Eserleri)"; **Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler, Uluslararası Sempozyumu**, Bingöl,6-8.9.2012, ss.392-404.

AKYÜZ, Kutbeddin, **"Ahmed el-Haznevî Ve Hazneviyye Tarîkatı"** (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yalova 2015.

ALTUN, Muhammed Latif, **"Molla Fahreddin el-Arnasî el-Batmanî'nin Fıkhî Yönü"** (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2013.

ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdîllah el-Hüseyni, **Neşvetu'l-Mudâm fi'l-A'vdi ilâ Medineti's-Selâm,** Yayın Yeri Yok, Tarih Yok.

_____, **Neşvetu'ş-Şemul fi's-Seferi ilâ İslambûl**, Yayın Yeri Yok, Tarih Yok.

ARDIÇ, Mehmet, **"Bitlis Ve Çevresinde Yetişen Mutasavvıflar Ve Tasavvuf Kültürünün Oluşması"** (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü, Van 2009) s.34.

ARSLAN, Ahmet, (Şeyh Ramazan Eydo'nun Torunu Mehmet Nur Emen İle Yapılan Röportaj) 03.07.2017.

_____,(Şeyh Muhammed Emin el-Hayderî'nin torunu Halil Akçay ile yapılan Röportaj) 02.07.2017.

_____, (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Kadri Önemli İle Yapılan Röportaj) 10.05.2017.

_____, (Mardin Ticânî Mukkaddimi Abdulaziz Tatlıdede ile Yapılan Röportaj) 02.06.2017.

_____, (Şeyh Abdurrezak'ın oğlu ve halîfesi Şeyh Selahaddin ile Yapılan Röportaj) 09.03.2017.

_____, (Şeyh Musa'nın Oğlu Şeyh Hikmet ile Yapılan Röportaj) 13.05.2017.

_____, (Şeyh Selahaddin'in oğlu Mehmet Fatih Seydaoğlu ile Yapılan Röportaj) 09.03.2017.

_____ , (Şeyh Seydâ'nın talebelerinden Kızıltepe'de oturan Molla Şerif'le Yapılan Röportaj) 14.05.2017.

_____, (Muhammed Sadık Hamidi ile yapılan röportaj) 13.01.2017.

_____, (Sadi ailesinden Nihat Sadi ile Yapılan Röportaj) 09.05.2017.

_____, (Hamit Özcan'ın oğlu Sadeddin Özcan ile ile Yapılan Röportaj) 21.01.2017

ASKÂLANÎ, İbn Hacer, **ed-Dürerü'l-Kâmine fi Aʿyanî'l-Mietü's-Sâmine**, Muhammed Abdul Muîd Dân (thk.), Dâretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Hindistan 1972.

AŞKAR, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz Yayınları, İstanbul 2006.

AYDIN, Cemal Abdullah, "Bağdât Müftüsü Mahmud Âlûsî (d.1802-1854) Ait Bir Neseb Manzumesi", **Şarkiyat Mecmuası**, c. 16, ss. 1-16.

AYDIN, Suavi, EMİROĞLU, Kudret, ÖZEL, Oktay, ÜNSAL, Süha, **Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000.

AYKUT, A.Sait, "İbn Battûta", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c. 19, İstanbul 1999.

BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşivi, DH.MKT, nr. 2549-99.

BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşivi, İ.MVL, nr. 340-14673.

BAŞBAKANLIK Osmanlı Arşivi, nr. 532-39844.

BAYTAR, Abdürrezzak, **Hilyetü'l-Beşer fî Târihi Karni's-Sâlis ʿAşer**, Muhammed Behçet Baytâr(thk.), Dârü's-Sâdr Beyrût 1993, c.1.

BAZ, İbrahim, "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.2, ss. 15-36.

BİZBİRLİK, Alpay, **16.Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

BOZKURT, Abdülbaki, **"el-Cezire Fatihi İyaz Bin Ğanem Ve Mardin'in İslamlaşması",** (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2006.

BRUİNESSEN, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

BULDUK, Abdulgani Fahri, **Mardin Tarihi**, Burhan Zengin (Ya. Haz.), GAP İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

CÂMÎ, Abdurrahman, **Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds,** Muhammed Edîb Câdir (thk.), Dârü'l Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 2003.

CEBECİOĞLU, Ethem, "Prof. Nichols'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.29, ss. 387-406.

ÇAKIR, Mehmet Saki, S**eyyid Tâhâ Hakkarî ve Nehrî Dergâhı (19. Yüzyılda Nakşibendi-Hâlidîlik)**, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017.

ÇAKIR**,** Ruşen, **Ayet ve Slogan,** Metis Yayıncılık**,** İstanbul 2014.

ÇINAR, Ahmet, **Herşeyi Yazamadım**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2007.

ÇİÇEK, İbrahim, "Mevlana Hâlid-i Bağdadi'nin Halîfelerinden Şeyh Hâlid-i Cezeri ve Basret Dergâhı", **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, c.32, ss. 139-167.

_____, "Midyat ve Çevresinde Tasavvuf Kültürü Ve Midyatlı Sûfiler", **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, ss. 290.

ÇİÇEK, M. Halil, "Derizbinli Molla Abdulvehab'ın Hayatı Eserleri ve İlmî Kişiliği", **Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2012, ss. 263-277.

_____, "Fahreddin Yıldız", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** TDV Yayınları, c. 43, İstanbul 2013.

ÇİÇEK, Mehmet, "Seydâ Molla Hüseyin Küçük ve ilmi Kişiliği", e-**şarkiyat ilmi Araştırmalar Dergis**i, c. 1, ss.124-129.

ÇİÇEK, Zeynelabidin, **Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü,** Diyarbakır Söz Matbaası, Diyarbakır 2007.

DEHEYBÎ, Abdulmecit b. Tâhâ ez-Ze'bi**, İthâfi'l-Kebâir fî Sîreti ve Menâkib Abdülkâdir Geylânî**, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2007, ss. 148.

DEMİRCAN, Nezir, **Halil Günenç Hoca Hayat ve Hâtırâtı**, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

DERTLİ, Yahya, **Şeyh Abdürrezzak el-Halilî ve Tasavvuf Dersleri**, Can Ofset, Kahramanmaraş 2006.

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, **Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 2017, c. 1-2.

Doğru Haber Gazetesi, "Şeyh Halile Serdefi", http://www.dogruhaber.com.tr/haber/21690-seyh-halile-serdefi (3/08/2016).

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, İfav Yayınları, İstanbul 1997.

ERİŞ, Metin, (Ed.), **81 ilde Kültür Ve Şehir Mardin**, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul 2012.

EROĞLU, M.Şerif, "Yirminci Yüzyılda Hâlidiliğin Bir Temsilcisi: Molla Muhammed Arabkendi", **Uluslararası Mevlânâ Hâlid Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 2014, TDV Yayınları, ss. 194-198.

EVLİYA ÇELEBİ, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (Yay. Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, c.1, ss.78.

FARKİNÎ, Şeyh Abdussamed, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbâ**, İbrahim Öztürk (çev.) Mega Yayınevi, İnegöl 2008.

GÖYÜNÇ, Nejat, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

GUNDIGÎ, Şeyh Musa, **Mecmuʿatun Min Erbaʿti Kütüb**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNERİ, İzzettin, **"Basret Dergâhı, Postnişînleri Ve Kolları"**, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2016.

GÜNGÖR, Erol, **Tasavvufunun Meseleleri**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 1996.

GÜRER, Dilaver, **Abdulkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

HAMİDİ, Muhammed Sadık, **Mardinî es-Seyyid eş-Şeyh Hamid, Evlad ve Torunları,** Erkam Matbaası, İstanbul 2002.

_____, "Mardin ve İlçelerinde Hamidîyye Medreseleri", **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyumu)**, Bingöl Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, ss. 427-457.

_____, **"Mardinli Şeyh Hamid Ve Oğlu Şeyh Abdurrahman Zihni Efendi"**, Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar Dini Topluluklar, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 37-56.

_____, **Başkavak/Ahmediyye Köyü Eğitim Tarihi Hamidi Ailesi Ve Ahmediyye Medresesi**,(Yayınlanmamış Çalışma).

http://www.amouda.com/ahmed-qadiri.htm, (29.06.2017).

HULVÎ, Mahmud Cemaleddin**, Lemezât-ı Hulviyye**, Mehmet Serhan Tayşi (Yay. Haz.), Semerkant Yayınları, İstanbul 2013.

HÜNDÜR, Cuma, "**Şanlıurfa Havalisinde Tasavvuf, Zahidler Ve Tarîkatlar"** (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Şanlıurfa 1997.

İBN BATTÛTA, **Tuhfetü'l-Enzâr fi Garâibi'l-Emsar ve ʿAcâibi'l-Esfâr**, . Akademiyet'ül Memeleket'il Mağribiyye, Ribat 1417, c. 2.

İBN CÜBEYR, **Rihletu İbn Cubeyr**, Dâru Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut Tarih Yok.

İBN EBÛ USAYBİA, **'Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ,** Dârü Mektebetu'l-Hayat, Beyrût Tarih Yok.

İBN İLAMIŞ, **Kitâbû Târihi Düneysir**, İbrahim Salih (thk.), Darü'l-Beşâir, Dımaşk 1992.

İBN'UL-EZRAK, Ahmed b. Yûsuf b. Alî b. el-Fârikî, **Târîhu'l-Fârikî,** Abdüllatîf Avad (nşr.), İdâretü'l-İhyâü't-Türâs, Kahire 1959.

İBNÜ'L-ADÎM, **Büğyetü't-taleb fî Târîhi Haleb**, Sehîl Zekâr (thk.), Dârü'l-Fikr, Yayın Yeri Yok Tarih Yok, c. 10.

İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddin, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Ekrem Demirli (çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, c. 2.

İLHAN, Mehdi, "Bıyıklı Mehmed Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.6, İstanbul 1992.

KÂDÎ İYÂZ, **Tertîbü'l-Medârik ve Taḳrîbü'l-Mesâlik**, Abdulkâdir es-Sehrâvî (thk.), Matbe'tü Fedâle-el- Muhammediyye, Mağrib 1966, c. 2.

KANKAL, Ahmet, ÖZCOŞAR, İbrahim, GÜNEŞ, Huseyin H., GÜRHAN,Veysel (haz.), **183 Nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,** Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007.

KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.

KOMİSYON, **Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

KONUR, Himmet, **İbrahim Güşenî, Hayatı, Eserleri, Tarîkatı,** İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

KORKUSUZ, M.Şefik, **Diyarbekir Velileri I-II**, Kent Yayıncılık, İstanbul 2004.

_____, **Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendî**, Pak Ajans Yayıncılık, İstanbul 2010.

KÜÇÜK, Hülya, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

MAKRİZÎ, Takıyuddîn, **es-Sülûk li Maʿrifeti Düveli'l-Mülûk**, Muhammet Abdulkâdir Atâ (thk.), Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, c. 2.

_____, **el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar**, Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslam, Londra 2013, c. 1.

MARDİN İL YILLIĞI/1967, Yayın Yeri Yok, Tarih Yok.

MARDÎNÎ, Abdulhâlim b. şeyh Mûsa, **eş-Şeceretü'd-Dürriyye fî Menâkibi's-Sâdâti'l-Hâmidiyye,** Erkan Yayınevi, İstanbul 1412.

NEBHÂNÎ, Yûsuf bin İsmâil, **Câmiʿu Kerâmâti'l-Evliyâ**, Dârü'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 1996, c. 2.

NÛBANÎ, Muhammed Necâh, **Muhammed Saʿid el-Kurdî**, Yayın Evi Yok, Yayın Yeri Yok 1997.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Zâviye", **Vakıflar Dergisi**, c.12, ss.247-269.

OMAY, Serdar Bedii, Dinç, Fasih, "Mardin Tasavvuf Geleneğinin birlikte Yaşama Kültürüne Katkıları", **Türkiye'de Birlikte Yaşama Kültürü Ve Mardin Örneği Sempozyomu**, T.C. Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul 2010, ss. 75-83.

ÖNCÜ, Mustafa, **Molla Hüseyin Küçük ve Şerhu'r Risâlet'il-Bekriyye Adlı Eseri**, Diyarbakır 2014.

ÖNGÖREN, Reşat, **Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.

ÖZAYDIN, Murat, **Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, Cihan Yayınları, İstanbul 2009, s.167.

ÖZCOŞAR, İbrahim, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti**, Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009.

ÖZDİREK, "Recep, Cumhuriyet Dönemi Midyat bölgesi Din Âlimleri", **Uluslararası Midyat Sempozyumu**, Mardin,7-9 Ekim 2011 ss. 233-245.

ÖZKÖSE, Kadir (Ed.), **Tasavvuf El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

_____, "Ahmed b. Muhammed Ticânî", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c. 41, İstanbul 2012.

ÖZTOPRAK, Siraceddin, **Şark Medreselerinde Bir Ömür**, Beyan Yayınları, İstanbul 2003.

Sabah Gazetesi, Kızların İsmi Sultan Erkeklerin Şeyhmus, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/10/20/gun113.html (29.04.2017).

SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, **el-Vafi bi'l Vefeyat**, Turkî Musatafa, Ahmed Arnâvûd (thk.), Dârü İhyâ'ü-türas, Beyrut 2000, c. 29.

SAVCI, İlyas, **Dargeçit Kültür ve Mimarisi**, Hermes Yayıncılık, İstanbul 2012.

SCHİMMEL, Annemarie, **İslam'ın Mistik Boyutları**, Ergün Kocabıyık (Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

SEVGEN, Nazmi, **Doğu ve Guneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri –Osmanlı Belgeleri ile Kürt Tarihi**, Halil Kemal Türközü (Haz.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.

SEYDÂ EL-CEZERÎ, Muhammed Baki, **"Nakşî Hâlidî Seydâî Postnişînler"**, (Şeyh Abdussamed el-Farkinî, **el-Mecmau'l-Muannedü'l-Kamerî fî Tercemeti Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî- Mektûbât** isimli eserin içinde) İbrahim Öztürk (çev.), Mega Yayınevi, İnegöl 2008.

SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman, **Tabaḳâtü's-Sûfiyye,** Mustafa Abdulkâdir Atâ (thk.), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

SÜYÛTÎ, Celâluddîn, **el-Muhâdarât ve Muhâverât**, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1424.

ŞA'RÂNÎ, Abdülvehhâb, **Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye fî Tabaḳāti'l-Ulema ve's-Sûfiyye (Evliyalar Ansiklopedisi),** Abdulkâdir Akçiçek (Çev.), Bedir Yayınevi, İstanbul c. 2.

ŞAHİNER, Necmeddin, **Şahitlerin Dilinden Bediüzzaman**, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

ŞEHREZÛRÎ, Şemsuddîn, **Nuzhetü'l-Ervâh (Bilgelerin Tarihi ve Özdeyişleri)**, Eşref Altaş (çev.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2005.

ŞETTÂNÛFÎ, **Behcetü'l-Esrâr**, Dârü'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrût 2002.

ŞİMEYSÂNÎ, Hasan, **Medînet-u Mârdîn (Mine'l Fethi'l-ʿArabî İlâ Seneti m.1515/h.921),** ʿÂlemü'l-Kitâb**,** Beyrût 1987.

TÂDİFÎ, Muhammed bin Yahya, **Kalâidü'l-Cevâhir**, yayın evi yok, Mısır 1956.

TANYU, Hikmet, **Ankara Ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.

TARHAN, Mehmet, "**Şeyh Muhammed Emîn el-Hayderî ve Tasavvufî Yönü"** (Lisans Bitirme Tezi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Diyarbakır 2015.

TAŞKESEN, Metin, **"Seyyid Abdülhâkim el-Hüseynî'nin Hayatı ve Tasavvufî Anlayışı"** (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü), Ankara 2007.

TAŞTEMİR, Mehmet, "Mardin", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, c.28, İstanbul 2003.

TEK, Abdurrezak, **Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar**, Emin Yayınları, Bursa 2016.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin, "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", **Tarih Dergisi**, c.17 ss.49-78.

TOKHTAROV, Midat, **"Muhammed Nurullah Seydâ El-Cezerî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri"** (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2012.

TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,** Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.

ULUDAĞ, Süleyman, "Sûfî", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 37, s. 471.

ÜNALAN, Abdulkerim, "Molla Fahreddin Batmanî'nin Hayatı Ve Eserleri", **e-Şarkiyat ilmi Araştırmalar Dergisi**, c.2, ss. 129-149.

VÂSİTÎ, İbn ʿAbdul Muhsîn, **Tiryâkü'l-Muhibbîn fî Tabâkati Hirkati'l-Meşâyihi'l-ʿÂrifîn**, Yayın Yeri Yok Tarih Yok, c. 2.

YANMIŞ, Mehmet, AKTAŞ**,** Mehmet, "Diyarbakır Sultan Şeyhmus ez-Zuli Dergâhı Örneğinde Tarikatların Toplumsal İşlevi", **İnternational Journal of Kurdısh Studies**, c.1, ss.1-10.

Yeni Mardin Gazetesi, "Acı Bir Kayıp", (15.02.1962).

Yeni Şafak Gazetesi, Mahmud Erol Kılıç, "Anadolu İrfanının Nakşî Damarı", www.yenisafak.com (20.03.2017).

YESRİBÎ, Seyyid Yahya, **Kalender ve Kale- Şeyhu'l-İşrâk Sühreverdî'nin Hayat Hikâyesi**, Kenan Çamurcu (Çev.), İnsan Yayınları 2015.

YILDIZ, İrfan, KOÇ, Erkan, "Mardinde'ki Tarihi Köprüler Üzerine Bir değerlendirme", **Mukaddime**, c. 2, ss. 97-117

YILDIZ, M.Cengiz, "**Midyat Ve Çevresinde Dinlerarası Hoşgörünün Tesisinde Örnek Bir Şahsiyet: Fethullah Hamid"**, Makalelerle Mardin IV, Önemli Simalar Dini Topluluklar, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007 ss.97-116.

YILDIZ, Muhammed Zahir "Seyda İbrahim el-Faruki Bellî Hazretleri"**, İslami Hayat Dergisi**, ss. 48-50.

_____, **Seyda Şeyh İbrahim Faruki**, Reyhanî Yayınları, İstanbul 2014.

YILMAZ, H.Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015.

YÜCE, Abdulhakim, **"Ünlü Batmanlı Âlim Şeyh Fahreddin'in Tasavvufî Görüşleri"**, I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 15-17 Nisan 2008, ss.376-386.

YÜCER, Hür Mahmut, **Şeyh Saʿdeddin Cebavî ve Saʿdilik**, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.

_____, **XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf**, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitütüsü), İstanbul 2001, s.172.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Tarihu'l-islam ve Vefâyati'l-meşâhir ve'l-A'lâm**, Beşâr Avâd Ma'rûf (thk.), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Yayın Yeri Yok 2003.